

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİMDALI

146399

İBN-İ KEMAL'İN
HAYATI, ESERLERİ VE KADER ANLAYIŞI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

146399

DANIŞMAN
Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN

HAZIRLAYAN
Celal BAYDEMİR


ELAZIĞ - 2004

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİMDALI


İBN-İ KEMAL'İN
HAYATI, ESERLERİ VE KADER ANLAYIŞI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Bu tez 13./12/2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

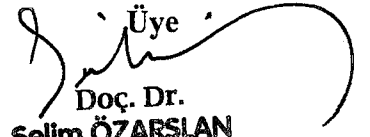
Başkan

Doç. Dr. Erkan YAR


Üye

Doç. Dr. İskender ÖZMALK


Üye


Doç. Dr.
Selim ÖZARSLAN

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ahmet AKSIN

...../...../2004

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İBN-İ KEMAL'İN HAYATI, ESERLERİ VE KADER ANLAYIŞI

Celal BAYDEMİR

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI
2004, Sayfa: III+103

Asıl adı Şemseddin Ahmed bin Süleyman bin Kemalpaşa olan İbn-i Kemal, Hanefi-Maturidi kelimcilerinden olup 873/1459'da Tokat'ta doğmuştur.

İbn-i Kemal; tarih, felsefe, kelam, tefsir, hadis, fıkıh, dil ve edebiyat gibi çeşitli konularda eserler telif etmiştir. Bu eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazmıştır. İslami ilimlerin birçoğu ile ilgili eserleri olan İbn-i Kemal, bunların bir kısmını da kelam konularına ayırmıştır.

Biz de bu çalışmamızda İbn-i Kemal'in kelam ile ilgili olan "*R. fi'l-Cebr ve'l-Kader*" adlı risaleyi inceledik. Bu çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn-i Kemal'in hayatı, ikinci bölümde eserleri, üçüncü bölümde ilmi kişiliği, dördüncü bölümde de kader anlayışı üzerinde durduk. İbn-i Kemal bu risalesinde Allah'ın ilmi ve takdiri üzerinde durarak kaderin zorlayıcı olmadığını vurgulamıştır. Levh-i Mahfuz ve ecel konularına da değinmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn-i Kemal, Kelam, Maturidi, Kader

SUMMARY

Master Thesis

İBN-İ KEMAL'S LIFE, WORKS AND THE IDEAS ON DESTINY

Celal BAYDEMİR

The University of Firat
Social Sciences Institute
Basic Islamic Sciences
Theology Branch
2004, Page: III+103

İbn-i Kemal, whose original name was Kemal, the son of Süleyman, the son of Semseddin Ahmet, was born in 873/1459 in Tokat region and he was one of Maturidi scholars

İbn-i Kemal wrote many books on various subjects such as history, philosophy, kalam, Quran's interpretation, hadith, Islamic law, language and literature. He wrote all his books in Turkish, Arabic and Persian. İbn-i Kemal who hat many books on Islamic subject, also wrote about kalam subjects.

In our study, we examined his books "*R. fi'l-Cebr ve'l-Kader*" a book on kalam. Our study consists of four parts. In the first part, we mentioned the life of İbn-i Kemal, in the second part his works, in the third part his enlightened personality and in the last part his ideas on destiny. İbn-i Kemal, in his book emphasized the knowledge and desire of Allah and added that the destiny doesn't have enforcement. He also mentioned about Levh-i Mahfuz and death.

Key Words: İbn-i Kemal, Kalam, Maturidi, Destiny

İÇİNDEKİLER

ÖZET

SUMMARY

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	I
ÖNSÖZ.....	II
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM

İBN-İ KEMAL'İN HAYATI

1. ADI, KÜNYE VE LAKAPLARI.....	3
2. AİLESİ.....	3
3. DOĞUM TARİHİ VE YERİ	4
4. TAHSİL HAYATI VE GÖREVLERİ.....	5
5. HOCALARI.....	8
6. TALEBELERİ	10
7. ŞEYHÜLİSLAMLİĞİ VE VEFATI.....	17

II. BÖLÜM

İBN-İ KEMAL'İN ESERLERİ

1. TÜRKÇE ESERLERİ.....	22
2. FARŞÇA ESERLERİ	29
3. ARAPÇA ESERLERİ.....	30

III. BÖLÜM

İBN-İ KEMAL'İN İLMİ KİŞİLİĞİ

1. TARİHÇİLİĞİ	51
2. FELSEFİ GÖRÜŞLERİ.....	53
3. KELÂMİ GÖRÜŞLERİ.....	55
4. TASAVVUFLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	67

IV. BÖLÜM

İBN-İ KEMAL'İN KADER ANLAYIŞI

1. KADER VE KAZA KAVRAMLARI	70
2. İTİKADİ MEZHEPLERİN KADER KONUSUNA YAKLAŞIMLARI	74
3. ALLAH'IN İLMİ VE TAKDİRİ	81
4. KADER ZORLAYICI DEĞİLDİR	85
5. LEVH-İ MAHFUZ	88
6. ECEL.....	91
SONUÇ.....	97
BİBLİYOGRAFYA	99



KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.mad.	: adı geçen madde
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakülte
H.	: Hicri
hızr.	: hazırlayan
İsam	: İslami araştırmalar merkezi
İsl. Ans.	: İslam Ansiklopedisi
Mad.	: Madde
M.E. B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	: numara
nşr.	: neşreden
R.	: Risale
r.a.	: radiyallahu anh
s.	: sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: sallallahu aleyhi vessellem
Sos. Bil. Enst.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.r.c.	: tercüme
trs.	: tarihsiz
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
ünv.	: üniversite
v.b.	: ve benzeri
v.s.	: ve saire

ÖNSÖZ

Kelâm ilmi ya da Kur'an felsefesi, Kur'an'da yer alan iman-akide esasları ile ilgili konularda cereyan eden fikirleri bünyesinde toplayan İslami bir ilim dalıdır. Hicri II. asırdan itibaren teşekkül etmeye başlayan Kelâm ilmi, İslam akidesi alanında ortaya çıkan farklı düşünceleri bünyesinde toplayarak, önce kişisel alanda sonra da ekoller düzeyinde sistemleşmiştir.

İslam dini, Arap yarımadasının dışına çıkınca, farklı toplumlarda bu dini benimseyerek Müslüman olmuşlardır. Farklı bir sosyolojik ve kültürel alanda yetişen bu toplumların, İslam dinini benimsemesi ile birlikte, İslam düşünce sisteminde de farklı düşünceler ortaya çıkmış olup, bu farklılık zamanla derinleşerek İslam akidesine zarar vermiştir. İslam düşüncesi öz itibarıyla kendi ekseninden uzaklaşıp farklı eksenlerde hayat bulmaya başlamıştır. Bu durum doğal olarak bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin çözülmesi ve İslam akidesinin doğru bir şekilde anlaşılması amacıyla ortaya çıkan fikirler, zamanla gelişerek ekoller düzeyinde varlığını sürdürmüştür.

Bu ekollerden bir tanesi de İmam Maturidi'nin düşüncelerini temel alarak ortaya çıkan Maturidilik ekolüdür. İslam düşüncesinin doğru bir şekilde anlaşılması yönünde çaba gösteren bu ekolün temsilcileri Resulullah ve sahabe'nin akaid alanındaki temel ilkelerini benimseyerek fikirlerini serdetmişlerdir. Bu alanda büyük hizmetler veren ve sayısız eserler kaleme alan büyük şahsiyetlerden biri de İbn-i Kemal'dir. XVI. asrın önemli şahsiyetlerinden biri olan İbn-i Kemal, bidat ehline karşı önemli bir mücadele veren Maturidi'nin, kelâm alanındaki metodunu benimseyerek bu alanda birçok risale kaleme almıştır. Kelâmi konuları akli ve nakli delilleri kullanarak ele almıştır.

İbn-i Kemal'le ilgili yazılan yüzlerce eser bulunmasına rağmen İbn-i Kemal'in şahsiyeti, eserleri ve görüşleri tam olarak anlaşılmalı değildir. İbn-i Kemal'in ilmi şahsiyetinin ve görüşlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için bütün eserlerinin incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu ise biraz güçtür, çünkü birçok eseri el yazması halindedir. İnşallah bu eserler incelenir de İbn-i Kemal'in görüşleri tam olarak ortaya konabilir.

Biz de bu eserimizde İbn-i Kemal'in hayatı, eserleri ve kader anlayışı hakkında elimizden geldiğince bilgiler vermeye çalışacağız.

Çalışmamızda bizden kütüphanesindeki eserleri esirgemeyen saygı değer hocamız Nevdet KILIÇ'a ve yardımlarıyla destek olan danışman hocam Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN'a teşekkür ederim.

Celal BAYDEMİR

Elazığ 2004



GİRİŞ

Peygamberimizin vefatından sonra İslam coğrafyasının hızla genişlemesi, farklı toplumların İslam dinini benimsemesi ile birlikte İslam düşüncesinde farklı gelişmeler olmuştur. Özellikle fikri alandaki hızlı gelişmeler zamanla İslam düşüncesinin özünü yansıtmaktan uzak bir perspektife bürünmeye başlamıştır. Bu gelişmeler İslam akidesine zarar verme düzeyine kadar varmıştır. İslam akidesini bu zararlı fikirlerden arındırmak, Allah'ın mesajını doğru ve özüne uygun bir şekilde anlaşılması amacıyla İslam düşünürleri büyük bir çaba içine girmişlerdir. Bu çabalar sonucunda hicri II. asırda İslami ilimler yavaş yavaş ortaya çıkarak önce kişiler bazında daha sonra da ekoller düzeyinde gelişimini sürdürerek sistemli bir hale gelmiştir. Kelâm ilmi de hicri II. asırda teşekkül etmeye başlamıştır. İslami ilimler arasında seçkin bir yere sahip olan kelâm ilmi, İslam akidesinin doğru bir şekilde anlaşılması için ortaya çıkmış bir ilim dalıdır. Büyük İslam âlimlerinin düşünceleriyle hayat bulan bu ilim dalında sayısız eserler verilmiştir.

Hicri II. asırda başlayan bu tarihsel süreçte birçok âlim ve ekol bu alanda hizmetlerini sürdürmüşlerdir. Bu ekollerin başında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ismiyle isimlendirilen ekol gelmektedir. İmam Eşari, İmam Maturidi, İmam Şafii ve İmam-ı A'zam Ebu Hanife gibi büyük âlimlerin akidelerini kendilerine temel alarak meydana getirdikleri bu ekol, İslam akidesine zarar veren bid'at ehline karşı doğru yöntem ve metodlarla mücadele etmişlerdir.

İmam Maturidi ve Eşari'nin ortaya koyduğu Ehl-i Sünnet akidesinin sayısız temsilcileri olmuştur. Kendiside Hanefi-Maturidi ekolüne bağlı olan İbn-i Kemal, bu âlimlerden biridir.

Müteahhirun dönemi İslam düşünürlerinden biri olan İbn-i Kemal (873/1459)'da Tokat'ta doğmuştur. Osmanlı devletinin önemli ilim adamlarından biri olan İbn-i Kemal, Türk toplumunun yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biridir. İbn-i Kemal ilköğrenimine aile ocağında başlamıştır. Daha sonra ise baba mesleği olan askerlik mesleğini tercih etmiş olup, II. Bayezid döneminde ordudan ayrılarak ilim tahsiline başlamıştır. Daha sonra ise müderrislik, kazaskerlik ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde Şeyhülislamlık makamına kadar yükselmiş, vefatına kadar da bu vazifesini sürdürmüştür. İbn-i Kemal ilmi kişiliği ile ulemanın methine mazhar olmuş, ortaya

koyduğu ilmi tenkitçiliğiyle İslam ilimlerinin birçok alanında söz sahibi olmuş ve bu ilimlerle ilgili yüzlerce risale kaleme almıştır.

Hayatı ve eserleri ile ilgili çeşitli çalışmaların mevcut olduğu İbn-i Kemal'in kader anlayışını konumuz olarak seçtik. Dört bölüm halinde ele aldığımız eserimizin, I. Bölümünde İbn-i Kemal'in hayatı, ailesi, tahsil hayatı ve görevleri, hocaları, talebeleri, şeyhülislamlığı ve vefatı hakkında kısaca bilgiler vermeye çalıştık. II. Bölümde ise İbn-i Kemal'in eserleri üzerinde durduk, eserlerini ele alırken yazıldıkları dillere göre tasnif edip, eserler hakkında kısaca bilgiler verdik. III. Bölümde ise İbn-i Kemal'in ilmi kişiliğini ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde müellifimizin tarihçiliği, felsefi ve kelâmi görüşleri yanı sıra tasavvufla ilgili görüşlerine de yer verdik. IV. Bölümde ise konumuz olan risaleyi inceleyip, İbn-i Kemal'in kader anlayışını ortaya koymaya çalıştık.



I. BÖLÜM

İBN-İ KEMAL'İN HAYATI

1. ADI, KÜNYE VE LAKAPLARI

Tarihimizin yetiştirdiği ender insanlardan biri olan İbn-i Kemal'in asıl adı Şemseddin Ahmet b. Süleyman b. Kemal Paşa'dır¹. Şehzade Bayezid'a (II. Bayezid) lalalık yapan büyükbabası Kemal Paşa'ya nisbetle Kemalpaşa-zâde², Kemal Paşaoğlu³ veya İbn-i Kemal⁴ diye anılır. Son dönemlerde yapılan çalışmalar da çoğunlukla İbn-i Kemal veya Kemal Paşa-zâde ismi kullanılmıştır. Nihal Atsız bu kullanıma karşı çıkarak şöyle demektedir: "Daha çok İbn-i Kemal veya Kemal Paşa-zâde diye tanınmış olan müellife Kemal Paşa-oğlu demem kendiliğimden yaptığım bir Türkçeleştirme değildir. Asıl adı böyle olduğu ve kullanışta en çok böyle geçtiği için "zâde" veya "İbn" yerine "oğlu"yu aldım. Bu bilginin asıl adının Kemal Paşa-oğlu olup, İbn Kemal veya Kemal Paşa-zâde şeklinin sonradan yakıştırma olduğunu gösteren izler az değildir."⁵ Nihal Atsız, her ne kadar "Kemal Paşa-oğlu"nu tercih etmiş olsa da gerçek, "Kemal Paşa-zâde" veya İbn-i Kemal'in daha yaygın bir kullanıma sahip olduğudur. Biz de bu çalışmamızda "İbn-i Kemal" şeklindeki adlandırmayı tercih ettik.

İlimdeki şöhreti nedeniyle müfti'l-enam, müfti's-sakaleyn (insanların ve cinlerin müftüsü) İbn-i Sina-yı Rum lakaplarıyla anıldı⁶.

2. AİLESİ

İbn-i Kemal'in babası Şicâüddin Süleyman Çelebi Fatih devrinin ileri gelen kumandanlarından⁷. Amasya sancağının askerleri ile İstanbul'un fethine iştirak ettiği de söylenmektedir⁸. Süleyman Çelebi 879'da (1474) Amasya muhafızlığına tayin

¹ Taşköprülü-zâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'maniye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniye*, (Hzr. Ahmed Suphi Furat), İstanbul, 1985, s.377.

² Ş. Sami, *Kâmusu'l-A'lam*, İstanbul, 1314, c.V, s.3885; Parmaksızoğlu, İsmet; "*Kemalpaşa-zâde mad.*" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c.VI, s.561; *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c.IX, s.282.

³ Atsız, Nihal; "*Kemal Paşa-oğlu'nun Eserleri*", *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1966, c.VI, s.73; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, c.V, s.275.

⁴ Taşköprülü-zâde, a.g.e, s.377; Kâtip çelebi, *Keşfu'z-Zunûn-I*, s.439, *Meydan Larousse*, 1981, c.VII, s.159; Uluçam, Müjdat; "*Kemalpaşa-zâde mad.*" *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, c.I, s.606.

⁵ Atsız, a.g.e., s.71.

⁶ Uluçam, a.g.mad., c.I, s.606.

⁷ Taşköprülü-zâde, a.g.e., s.377.

⁸ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI s.562; Uğur, Ahmet; *Kemal Paşa-zâde İbn Kemal*, Ankara, 1996, s.9.

edildiği ve Şehzade Bayezid'in emrine girdiği anlaşılmaktadır⁹. 1478–1479 yıllarında Süleyman Çelebi, Amasya'dan Tokat sancakbeyliğine tayin edilmiştir¹⁰. Bundan sonra İstanbul'a gelerek, burada vefat etmiş ve babası Kemal Paşa'nın eski odalar civarında Kurşunlu Medrese'de yaptırmış olduğu türbesine defnedilmiştir¹¹.

İbn-i Kemal'in annesi Fatih devrinin ünlü bilginlerinden İbn Küpeli'nin kızıdır¹². Ayrıca O, teyzesi tarafından da âlim Sinaç Paşa Yusuf Sinâneddin Efendi ile de akrabadır¹³.

İbn-i Kemal'in büyük babası Kemal Paşa'nın Fatih devri ümerasından olduğu¹⁴ Edirne ve İstanbul'da büyük vakıflarının mevcut olduğu kaydedilmektedir¹⁵. Tokat'ın asil ailelerinden olan Kemal Paşa, Fatih'in oğlu II. Bayezid 1447 yılında Amasya'ya vali tayin edildiğinde, ona lala olarak tayin edilmiştir. (1470–1471) yılında Uzun Hasan'ın Tokat'a saldırması üzerine çok üzülen, belki de azledilen Kemal Paşa, bu tarihte İstanbul'a dönmüş ve burada vefat etmiş, kendi yaptırdığı Eski Odalar civarındaki Kurşunlu Medrese'sindeki türbesine defnedilmiştir¹⁶.

3. DOĞUM TARİHİ VE YERİ

İbn-i Kemal 3 Zilkade 873'de (15 Mayıs 1459) dünyaya geldi¹⁷. Doğum yerini bazı kaynaklar Tokat¹⁸ ve Edirne¹⁹ bazı kaynaklarda Amasya²⁰ olduğunu kaydetmektedir. Edirne'de doğmuş olduğu hakkındaki rivayetler ömrünün büyük bir kısmını bu şehirde geçirmiş olmasından ileri geldiği tahmin edilebilirse de, ailesinin menşei ve bilhassa ana tarafından dedesi İbn Küpeli Muhammed Muhyeddin

⁹Turan, Şerafettin; "*Kemal Paşa-zâde mad.*", D.İ.A., Ankara, 2002, c.XXV, s.238.

¹⁰Hüsameddin A. Hüseyin, *Amasya Tarihi*, (sad. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Ankara, 1986, c.I, s.170, Uğur, a.g.e., s.9.

¹¹Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.562; Turan, Şerafettin, *İbn-i Kemal Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, Ankara, 1957, s.12.

¹²Gölcük, Şerafettin; *Kelâm Tarihi*, İstanbul, 2000, s.329; *Yeni Türk Ansiklopedisi*, İstanbul, 1985, c.V, s.1787.

¹³Fayda, Mustafa; "*İbn-i Kemal'in Hayatı ve Eserleri*", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, Ankara, 1989, s.47.

¹⁴Dalkıran, Sayın, *İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz*, İstanbul, 1997, s.40.

¹⁵Saraç, M. Ali Yekta, *Şeyhülislam Kemal Paşa-zâde*, İstanbul, 1995, s.17.

¹⁶Uğur, a.g.e., s.9.

¹⁷Turan, a.g.mad., s.238.

¹⁸Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.561; Pala, İskender; "*Kemal Paşa-zâde mad.*", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, s.158; *Türk Dili ve Edebiyat Ans.*, İstanbul, c.V, s.275; Arslan, Ahmet, *Kemal Paşa-zâde Tehâfüt Hâşiyesinin Tahlili*, İstanbul, 1987, s.22.

¹⁹Fayda, a.g.e., s.48; *Yeni Rehber Ans.*, İstanbul, 1993, c.IX, s.282.

²⁰Hüsameddin, a.g.e., s.178; Saraç a.g.e., s.16.

Efeñdi'nin İran'dan Tokat'a gelerek yerleşmiş olması, onun Tokat'ta doğduğu rivayetini kuvvetlendirmektedir²¹.

4. TAHSİL HAYATI VE GÖREVLERİ

İbn-i Kemal ilköğrenimine baba ocağında başladı. 1481'de babası Tokat'tan Amasya'ya geçip Şehzade Ahmed'in emrine girince Amasya'da Şeyhizade Abdi Abdizâde Abdurrahman, Yakup-zâde Bahşi Efendilerden Arapça, Sibek-zâde Ahmed, Ebulhayr Şirvani ve Kutbuddin-zâde Ahmed'den Farsça dersleri aldı²². İbn-i Kemal asker olan bir ailenin çocuğudur. Bu yüzden kendisi de askerlik mesleğine intisab etti²³. II. Bayezid'in bazı seferlerine altı bölük sipahisi olarak katılmıştır²⁴. Fakat onun bu yaştan sonra meslek değiştirdiğini görüyoruz. İbn-i Kemal'in ümera-askeri (ehl-i seyf) sınıfından ülemâ-ilmîyye (ehl-i ilim) sınıfına geçmesine sebep olan olay kaynaklara göre şöyledir: II. Bayezid döneminde 1492 yılında yapılan Arnavutluk seferinde ordunun başında II. Vezir Çandarlı Halil Paşa-oğlu İbrahim Paşa vardır. İbn-i Kemal'de genç bir sipahi olarak bu sefere katılmıştır. Orduda meşhur komutanlar arasında, Osmanlı ordusunda ün yapmış Evrenos Bey-oğlu Ahmet Bey gibi kimseler de vardır.

Ordu Filibe'ye geldiğinde, İbrahim Paşa divanı toplantıya çağırdı. Divanda ileri gelen komutanlar toplanmış herkes, protokol gereği, yerli yerince oturmuştu. O sırada içeriye mütevazı ilmiye kıyafeti ile bir şahıs girdi. Herkes vezirin huzurunda ayağa kalkıp ona yer verdiler. O da geçip ünlü komutan Evrenos-oğlu Ahmed Bey'in üstündeki yere oturdu. Evrenos-oğlu gibi bir komutanın üstüne geçip oturan bu mütevazı adam kimdi? Maiyette bulunan İbn-i Kemal'in kafasında bu sorunun cevabı bilinmiyordu. Nihayet sordu ve bu şahsın Filibe'de yevmi 30 akçe ile müderris olan Molla Lütü-i Tokadi olduğunu öğrendi. Bunu duyan İbn-i Kemal hayretler içinde kaldı ve alelâde bir müderrisin beyler üzerine geçirilip oturtulması onu şaşırttı. Kendi kendine şunu söyledi: Ne kadar çalışır isem çalışayım askeri alanda, bir Evrenos-zâde gibi olamam ama ilmiye sınıfında çalışarak belki ikinci bir Molla Lütü olabilirim. Sefer esnasında hep bunu düşündü ve ordu Edirne'ye döndüğünde, Molla Lütü'yi de Edirne'deki Dâru'l Hadise Müderris olarak tayin edilmiş buldu. Bu da onun

²¹ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.561; Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri I*, (Hzr. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), İstanbul, s.352.

²² Uluçam, a.g.mad., c.I, s.606; Saraç, a.g.e., s.20.

²³ Türkgülü, Mustafa, *Kelâm İlmi I*, Ankara, 1997, s.166.

²⁴ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.562.

düşüncesinin kolaylaşmasına yardım etti. Askerlikten alakasını kesip Molla Lütfi'nin derslerine devama başladı²⁵. İbn-i Kemal, onun derslerine devam eder; kendisinden Şerhu'l-Metali' ve haşiyelerini okur. Arkadaşları arasında derhal temayüz eder²⁶. Diğer ilimleri de Molla Kestelli adıyla bilinen Muslihiddin Mustafa Efendi²⁷, Hatip-zâde Muhyiddin Mehmet Efendi ve Mâruf-zâde Sinaneddin Yusuf Efendi'den²⁸ usul ve tefsir gibi ilimlerden bazı bahisleri takip ederek, kısa bir zamanda tahsilini tamamlamıştır.

Bir medrese müderrisi olmak ve talebe yetiştirmek istiyordu. Bu gaye için Rumeli Kazaskeri Hacı Hasan-zâde Mehmet Efendi'ye müracaat etti. Bu tarihte Edirne'de Taşlık ismi ile tanınan Ali Bey'in medresesi boş bulunmaktaydı. Bu medrese İbn-i Kemal'e münasip olmakla birlikte talebeliği esnasında göstermiş olduğu yüksek istidat ve kabiliyetten rahatsızlık duyan Kazasker Hacı Hasan-zâde Mehmet Efendi, onu ufak bir kadılık ile Edirne'den uzaklaştırmak arzusundaydı. Bundan dolayı kendisine ancak bir kadılık verebileceğini bildirir²⁹. Meseleyi kendisine açtığı baba dostu Anadolu kazaskeri Müeyyed-zâde'nin tavsiyesi üzerine Hacı Hasan-zâde'nin teklifini kabul etti³⁰. Divan toplanıp tayinler Sultan II. Bayezid'e arzediliyordu. Rumeli kazaskeri İbn-i Kemal'in taşrada bir kadılığa tayinini Sultan'a arzetti. Bu arada Anadolu kazaskeri Müeyyed-zâde söz alarak İbn-i Kemal'in ailesini ve yeteneklerini Sultan'a anlattı. Onun taşrada bir kadılık ile heder edilmesinin doğru olmayacağını, onu münhal bulunan Taşlık (Ali Bey) Medresesi'ne otuz akçe ile tayin edilmesini rica etti³¹. Müeyyed-zâde'nin tavsiyesi üzerine otuz bin akçe ihsan edilerek İdris-i Bitlisi'nin *Heşt Behişt* (sekiz cennet) adındaki Farsça genel Osmanlı tarihine karşılık olmak üzere Türkçe bir Osmanlı Tarihi kaleme almakla görevlendirildi³².

10 Muharrem 905 / 5 Temmuz 1503 tarihinde Taşlık (Ali Bey) Medresesi'nde müderris olarak bulunuyordu³³. 911-1505/1506 da verdiği dersler ve kitap telifi ile geceli gündüzlü çalıştığından bünyesi yorgun düştü. Hava değişimi ve istirahati düşünülerek günlük kırk akçe ile Üsküp'te İshak Paşa Medresesi müderrisliğine tayin

²⁵ Bu olay bütün kaynaklarda geçmektedir.

²⁶ Taşköprülü-zâde, a.g.e., s.378; Fayda, a.g.e., s.49; Gölcük, a.g.e., s.330; Türkgülü, a.g.e., s.166.

²⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatu'l-Müfessirin*, Ankara, 1962, s.635.

²⁸ Ş. Sami, a.g.e., c.V, s.3885; Taşköprülü-zâde, a.g.e., s.378.

²⁹ Taşköprülü-zâde, a.g.e., s.378; Dalkıran, a.g.e., s.41.

³⁰ Saraç, a.g.e., s.22.

³¹ Taşköprülü-zâde, a.g.e, s.378; Uğur, a.g.e., s.12.

³² Saraç, a.g.e., s.22; Meydan Larousse, c.VII, s.159.

³³ Saraç, a.g.e., s.22.

edildi³⁴. Ayrıca kendisine Üsküp havalisinde büyük bir zeamet yani çiftlik ihsan edilip bazen Üsküp'te bazen Edirne de ikamet ederek tarihini tamamlamaya çalıştı³⁵. Seyyid Şerif Cürçani'nin *Şerhü'l Miftah* adlı eserine haşiye yazdı³⁶. Bundan sonra talihi parladı 912 (1506/1507)'de Edirne'deki Halebîye medresesine nakledildi. *Risaletü'l Kafiye* adlı eserini bu görevdeyken yazdı. Daha sonra Edirne Üç Şerefeli Medresesi müderrisliği kendisine verildi. 914 (1508/1509)'da İstanbul'a çağrılarak Sahn-ı Seman müderrisliğine tayin edildi³⁷. 917 (1511/1512) de Müeyyed-zâde'nin azledilmesi üzerine tekrar Edirne'ye dönerek o tarihlerde Osmanlı devletinin en yüksek medreselerinden olan Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğine atandı³⁸.

Yavuz Sultan Selim İran üzerine yaptığı meşhur seferi öncesinde, Osmanlı umumî efkârını İranlılara karşı hazırlamak maksadı ile Şiiliğin Ehl-i Sünnet mezheplerince reddedilmiş olduğunu halka telkin etmek vazifesi Osmanlı âlimlerine ve maarif mensuplarına verilmişti. İbn-i Kemal'de bunun üzerine kaleme aldığı bir risale ile Şah İsmail'i ve akidelerini tenkit ederek, Şiilerle yapılacak savaşın, diğer din düşmanlarıyla yapılan savaşlar gibi, cihad sayılacağını belirtmiştir. Yavuz Sultan Selim'in İbn-i Kemal'e sonsuz bir saygı beslemesinde bu risalenin mühim bir tesiri olmuştur³⁹. Çaldıran'dan döndükten sonra 921 (1515) Edirne kadılığına 14 Şaban 922 (12 Eylül 1516)'de Anadolu kazaskerliğine getirildi⁴⁰. Yavuz Sultan Selim'le birlikte Mısır seferine katıldı. Sahip olduğu üstün vasıflar sebebiyle, padişahın yanında büyük bir itibar görmüş ve üç sene kadar süren sefer müddetince ekseri zamanlarını onun huzurunda geçirmiştir. Zamanımıza kadar intikal eden birçok tarihi hikâyeler bu musâhabet neticesinde meydana gelmiştir⁴¹. İbn-i Kemal Mısır'da önemli vazifelerde bulundu. Mısır zabtedildikten sonra Hayr Bey ile Mısır arazisinin tahririne memur kılındı⁴². Yavuz'un Mısır seferine Anadolu kazaskeri olarak katılan İbn-i Kemal sefer dönüşü bir gezinti esnasında her zaman olduğu gibi padişah ile atbaşı beraber gidiyordu.

³⁴ Uluçam, a.g.mad., c.I, s.606.

³⁵ Saraç, a.g.e., s. 23.

³⁶ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.563; Uğur, a.g.e., s.13.

³⁷ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.563.

³⁸ Taşkoprülü-zâde, a.g.e., s.378.

³⁹ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.563; Turan, a.g.e., s.13, Uğur, a.g.e., s.13.

⁴⁰ Taşkoprülü-zâde, a.g.e., s.378; Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.563; Turan, a.g.mad., c.XXV, s.238, Turan, a.g.e., s.14.

⁴¹ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.563; Dalkıran, a.g.e., s.43.

⁴² Turan, a.g.mad., c.XXV, s.238; Saraç, a.g.e., s.24; Uğur, a.g.e., s.16.

Birden atının ayağından sıçrayan bir çamur padişahın kaftanını kirletmişti. İbn-i Kemal özür diledi. “Aman Sultanım, suçum büyük, afv-ı şahanenize iltica ediyorum.”

Yavuz gayet sakin cevapladı:

“Üzülme üstadım!

Senin gibi bir âlimin ayağından sıçrayan çamur bizim için medâr-ı ziynettir.”

Haşmetli ve sert mizaçlı hünkâr, söyledikleriyle şaşkına dönen maiyyet erkânı ve hizmetkârlarına da şu emri vermekte gecikmedi:

“Bu çamurlu elbisemizin vefatımızdan sonra sandukamız üzerine konulması vasiyetimdir.”⁴³ Mısır dönüşünde Şam’da Muhyiddin İbn-i Arabî’nin türbesinin yapılmasında İbn-i Kemal’in vermiş olduğu fetvanın tesiri olmuştur⁴⁴. 924 (1518)’te Karaman’ın tahririyle görevlendirildi⁴⁵. Yavuz, bu değerli ilim adamının bürokrasi ile uğraşmasını hoş görmeyerek esas mesleği olan adam yetiştirmesini arzuladığından onu 926 (1519/1520) yılında günlüğü yüz akçe ile Edirne’deki Dâru’l-Hadis Medresesi’ne yeniden tayin etti⁴⁶. Yavuz Sultan Selim’in vefatı üzerine İbn-i Kemal onun varisi ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman’ın emrine girer. İktidara gelir gelmez onu Edirne’deki Dâru’l-Hadis Medresesi’nden Sultan Bayezid Medresesi’ne müderris olarak atamıştır⁴⁷. Bir taraftan talebe yetiştirip eser yazan âlimimiz diğer taraftan Kanuni’nin seferlerine iştirak etmiştir⁴⁸.

Şaban 932 (Mayıs-Haziran 1526)’da Zenbilli Ali Efendi adıyla bilinen, Ali Cemali Efendi’nin vefatı üzerine Kanuni Sultan Süleyman zamanında müftü (şeyhülislam) olarak tayin edilir ve vefatına kadar bu vazifede kalır⁴⁹.

5. HOCALARI

Bir şahsın yetişmesinde hocalarının önemi tartışılmaz bir gerçektir. Zira şahsı fikir, düşünce ve inanç yönü ile hocaları şekillendirmektedir. Şahsın, her ne kadar şahsı kabiliyeti, zekâsı ve hafızası mükemmel olsa da onun belirli istikamette yönlendirilmesi

⁴³Pala, a.g.mad., s.158; Fayda, a.g.e.,s.50; Turan, a.g.e., s.14; Turan, a.g.mad., c.XXV, s.238; Dalkıran, a.g.e., s.43.

⁴⁴Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.563; Fayda, a.g.e., s.50.

⁴⁵Turan, a.g.mad., c.XXV, s.238.

⁴⁶Ş. Sami, a.g.e., c.V, s.3885; Uğur, a.g.e., s.17.

⁴⁷Saraç, a.g.e., s.24; Uğur, a.g.e., s.17.

⁴⁸Fayda, a.g.e., s.50; Uğur, a.g.e., s.17.

⁴⁹Arslan, a.g.e., s.22; Dalkıran, a.g.e., s.43; Gölcük, a.g.e., s.331.

hocaları tarafından gerçekleştirilmektedir. Zekâ, kabiliyet ve hafıza açısından ender şahsiyetler arasında yer aldığı anlaşılan İbn-i Kemal'in hocaları da oldukça önemlidir.

5.1. Molla Lütfi (Ö.900/1495)

XV. yüzyıl sonlarında yetişerek Türk bilim dünyasına şeref veren Tokatlı Molla Lütfi, Sinan Paşa'nın değerli talebelerindendir. Hocası sayesinde saray kütüphanesine memur olarak tayin edilmiş⁵⁰ ve burada pek çok âlimin elde edemediği değerli eserleri inceleme fırsatı elde etmiştir. Bilgisi sayesinde Fatih Sultan Mehmed'in hususi sohbet halkasına dâhil olmuştur. Ancak bir müddet sonra hocası Sinan Paşa ile beraber Sivrihisar'a gitmiştir.

Fatih'in vefatını müteakip İstanbul'a dönen Molla Lütfi, Bursa, Edirne medreselerinde ve İstanbul'da Sahn-ı Semân Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Molla Lütfi, serbest düşünceli ve her türlü taassuptan uzak bir şahsiyettir. Fikirlerini açık söyleyerek muarız olan dar zihniyetli âlimlerle alay eden bir yapıya sahiptir. Hocasında bulunan bu özellikler İbn-i Kemal'i de etkilemiştir. Çok tenkidkâr olması ve ağır şakalar yapması, onun âlimler arasında muarızlarının çoğalmasına neden olmuştur. Molla Lütfi'ye yetişemeyen ve onun tenkit ve tarizlerinden usanan Hatip-zâde, Molla İzâri, Efdal-zâde Ahaveyn ve diğer bazı âlimler, onu itikatsızlıkla suçlayıp idam ettirmek istediler. Buna karşı çıkan âlimler olduysa da, Hatip-zâde ve Molla İzâri'nin ısrarları üzerine (900/1495)'de idam edildi⁵¹.

5.2. Hatip-zâde Muhyiddin Efendi (ö.901/1495)

Fatih devri âlimlerinden olup Kastamonuludur. İznik'te medfun pederi Taceddin İbrahim ile Mevlâna Ali Tûsi ve Mevlâna Hızır Bey'den tahsilini tamamlamıştır⁵². Mücerret üstünlük davası ve kıskançlığı sebebiyle Molla Lütfi'nin idamına sebep olmuştur. Bu durum kendisinin ilmen zengin ahlaken fakir olduğunu göstermektedir. Eserleri arasında *Talikat Alâ Hâşiye-i Tecrid*, *Talikat Alâ Evâl-i Keşşaf*, *Hâşiye Alâ Şerhi Vikâye*, *Risâle fi bahsi Rü'yet ve Kelâm* bulunmaktadır. 1495 yılında vefat etmiştir⁵³.

⁵⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1983, c.II, s.660.

⁵¹ Dalkıran, a.g.e., s.49.

⁵² Dalkıran, a.g.e., s.50.

⁵³ Bursalı, a.g.e., s.340-341.

5.3. Kestelli Muslihiddin Mustafa Efendi (Ö.901/1495)

Asrının güzide âlimlerinden biri olup, araştırmacı ve fazilet sahibi bir zattır. Aydın'a bağlı Nazilli ilçesinin Kestel köyünden olması hasebiyle, buraya intisapla Kestelli adıyla bilinir. İlk tahsilini Aydın nâibinden görmüş ve sonra Bursa'da Mevlâna Hızır Bey'den tahsilini tamamlamıştır⁵⁴. Bundan sonra Mudurnu ve Dimetoka müderrisliklerine ve daha sonra da Fatih tarafından yaptırılmış olan Semaniye medreselerinden birinin müderrisliğine getirilir⁵⁵. Daha sonra İstanbul'da yükselerek kazasker olarak tayin edilir. 901/1495'de vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Hâşiye-i Şerhu'l-akâid*, *Kible Cihetine Müteallik Risalesi*, mevakıfın yedi maddesine ta'likâtı, *Hâşiye-i Adû'da hâşiyesi*, *Sadru's-Şeria'nın mükeddemâtı* erbaasına hâşiyesi⁵⁶.

5.4. Sinan Paşa (Sinaneddin Yusuf) (Ö.891/1486)

Akli ve nakli ilimlerde derin bilgi sahibi, faziletli hakim ve edip bir zat olup, Bursa'da doğmuştur. Osmanlı edebiyatının ilk kurucularından sayılabilecek olan Sinan Paşa, mürsel nesir tarzında yazdığı "*Tazarruât-ı Sinan Paşa*" adlı eseri ile meşhurdur.

Fatih Sultan Mehmed devrinde yetişen Sinan Paşa asrının âlimlerinden ilim tahsil ederek, babası Hızır Bey'in vefatında yirmi yaşında olduğu halde, Fatih tarafından Edirne Dâru'l-Hadis müderrisliğine tayin edilmiştir. Padişahın isteği ile Ali Kuşçu'nun dersine devam etmiştir. Matematik ve astronomiyi ondan öğrenmiştir. Sultan Bayezıd cülusunda, Edirne Dâru'l-Hadis'ine müderris olarak tayin edilir. 887/1487'de emekliliğini ister ve bir sene sonra Gelibolu mutasarrıfı (sancağın en büyük idare amiri) olur. 891/1486'da İstanbul'da vefat etmiştir. Sinan Paşa'nın "*Münâcat*"ı son derece meşhurdur⁵⁷.

6. TALEBELERİ

İbn-i Kemal'in tedris hizmetleri de çok hareketli geçmiş, talebeleri arasında birçok ilim ve idare adamı yetişmiştir. Bunlar da hocaları gibi değerli hizmetler vererek adlarını Türk ilim ve idare tarihine yazdırmışlardır.

⁵⁴ Bursalı, a.g.e., s.377.

⁵⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s.660-662.

⁵⁶ Bursalı, a.g.e., s.377.

⁵⁷ Dalkıran, a.g.e., s.51.

Kişiler ölüm tarihlerine göre sıralanmıştır. Tarihsizler ise sona alınmıştır.

6.1. Muhyiddin Mehmed (941/1534–1535)

Sadrazam piri Mehmet Paşa'nın oğlu olan Muhyiddin Mehmed İbn-i Kemal'in talebesi olduğunu Kefevi ve Mecdi kaydetmişlerdir. İstanbul Koca Mustafa Paşa medresesiyle daha bazı medreselerde görev yapmıştır. Semâniye Karadeniz ciheti Başkurşunlu'da müderrislikten sonra Edirne kadılığına geçmiş, bu görevde iken vefat etmiştir.

6.2. Şâni (941/1534–1535)

Latifi'ye göre Kastamonuludur. Kanuni'nin Bağdat seferi sırasında Kasr-ı Şirin'de vefat etmiştir. Şair olan Latifi'nin *Ferhatnâme* adlı bir eseri vardır⁵⁸.

6.3. Hasan Çelebi (Aşçı-zâde) (942/1535–1536)

Gelibolu'da doğdu. Aşçı-zâde Hasan Çelebi diye anıldı. İbn-i Kemal'in isteğiyle Mısır seferine katıldı. Muhtelif medreselerde müderrislik ve Bursa kadılığı yaptı. Bursa'da vefat etmiştir⁵⁹.

6.4. Sa'di Sadullah Efendi (945/1538)

Daday'da doğdu, İstanbul'da vefat etti. Molla Samsunî'den ders aldı. İbn-i Kemal'in ihtisas talebesi oldu. İstanbul'da Başçı İbrahim, Mahmut Paşa Semâniye, Edirne'de Taşlık Medreselerinde müderrislik yaptı. On bir yıl süreyle İstanbul kadısı oldu. Tekrar müderrisliğe döndü. Sonra şeyhülislamlığa getirildi⁶⁰.

6.5. Hidâyetullah b. Bâr Ali el-Acemi (948–949/1548–1549)

Devrinin âlimlerinden ve İbn-i Kemal'den ders aldı. İstanbul'da Efdaliyye ve Kalenderiyye, Bursa'da Sultan Bayezid ve Manastır medreselerinde ayrıca Edirne ve İstanbul Sahn-ı Semân medreselerinde görev yaptıktan sonra Mekke kadısı oldu. Gözlerinden rahatsız olup Mısır'a geldi ve orada vefat etti⁶¹.

⁵⁸Kılıç Mustafa; "*Kemalpaşa-zâde (İbn-i Kemal)'nin Talebeleri*" Belleten, Nisan, 1994, sayı 221, s.59.

⁵⁹Kılıç, a.g.m., s.59.

⁶⁰Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1960, c.II, s.666

⁶¹Kılıç, a.g.m., s.60.

6.6. Muhyiddin Muhammed b. Abdullah (950/1543)

Muhammed Bey diye meşhurdur. Sultan Bayezıd'ın kölesi iken ilim öğrenmeye heves etti. Devrin âlimlerinden ve İbn-i Kemal'den ders aldı. Sonra İstanbul ve Edirne'de müderrislik yaptı. Daha sonra Şam kadısı oldu. Kadılıktan azlolunup İstanbul'a geldi. Kadı olarak tekrar Mısır'a giderken Kütahya'da vefat etti. Akli ve riyazî ilimlere vakıftı⁶².

6.7. Abdullatif Efendi, Kazasker (953/1546–1547)

Meşhur Zeyniyye Şeyhi Safiyiddin'in oğludur. (952/1545)'de İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde müderris olan Abdullatif Efendi'nin bir sene sonra vefat ettiği kaynaklarda zikredilmiştir⁶³.

6.8. Kurbi (954/1547–1548)

Asıl adı Emirşah'tır. İznik'te doğdu. Bilgili ve kültürlü bir kişiydi. Muhtelif yerlerde mutasarrıflık yaptı⁶⁴.

6.9. Abdulkerim Vizeli (961/1554)

Zamanın âlimlerinden okuduktan sonra İbn-i Kemal'in yanına geldi. Balıkesir, Bursa ve Çorlu'da müderrislik yaptıktan sonra Manisa'ya evvela kadı sonrada Hatuniye Medresesi'ne müderris oldu. Müderris iken vefat etti⁶⁵.

6.10. Derviş Mehmed (962/1554–1555)

İbn-i Kemal'in hizmetinde bulunup istifade ettikten sonra çeşitli yerlerde müderrislik yaptı. Daha sonra Edirne Üç Şerefeli Medresesi müderrisi iken vefat etti⁶⁶.

6.11. Muhyiddin Muhammed b. Abdulkadir, Ma'lul (963/1555–1556)

Ma'lul diye meşhur olan bu zat, Bursa ve İstanbul'da müderrislik, Mısır'da kadılık yaptıktan sonra Anadolu kazaskerliğine yükseldi. Ayağındaki rahatsızlığından dolayı ayrıldı⁶⁷.

⁶² Kılıç, a.g.m., s.60.

⁶³ Kılıç, a.g.m., s.60.

⁶⁴ Kılıç, a.g.m., s.61.

⁶⁵ Taşköprü-zâde, a.g.e., s.302.

⁶⁶ Taşköprü-zâde, a.g.e., s.307.

6.12. Hasan b. Zeyneddin Muhammed b. Muhammed Şah el-Fenari (964/1566)

Dedesı meşhur Molla Fenari babası Zeyneddin Çelebi'dir. İbn-i Kemal ölünceye kadar onunla beraber bulundu ve ondan dersler aldı. Edirne'de müderris daha sonra da Selanik ve muhtelif yerlerde kadılık yaptı⁶⁸.

6.13. Muslihiddin Mustafa b. Molla Seydi, Mentешеvi (964/1556–1557)

Çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra Edirne Üç Şerefeli Medresesi'nin birinde müderris iken vefat etmiştir⁶⁹.

6.14. Yahya Çelebi b. Emin Nureddin, Emin-zâde (992–964/1467–1556–57)

İstanbul'da doğdu. Babası ümeradandır. Bursa civarında büyüdü. İstanbul, Çorlu, Edirne ve Bursa'daki medreselerde müderrislik yaptı. Bağdat kadılığında emekli olduktan sonra İstanbul'daki Darul Hadise tayin edilmiştir⁷⁰.

6.15. Muhyiddin Muhammed b. Hüsameddin, Hicri (965/1558)

Edirne Sultan Bayezıd Medresesi'nde İbn-i Kemal'in müderrisi⁷¹ oldu. Bursa, Kütahya, Tire, Amasya, Çorlu, tekrar Bursa, Manisa ve Edirne'de müderrislik yaptı. Şam kadılığında sonra Bursa'da peşpeşe kadılık, müderrislik, kadılık yaptı. İstanbul'da kadı iken vefat etti⁷².

6.16. Dursun b. Hacı Murad (966/1558)

Çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır⁷³.

6.17. Muhyiddin Muhammed b. İbrahim (969/1561–1562)

Karesi (Balıkesir)li bir köylü olan Muhyiddin, İbn-i Kemal şeyhülislam olduğu sırada mülazımı idi. Hasköy, Dimetoka ve Edirne Taşlık Medreselerinde müderrislik yaptı. Daha sonra Rumeli ve Anadolu'da valilik yaptı⁷⁴.

⁶⁷ Kılıç, a.g.m., s.61.

⁶⁸ Kılıç, a.g.m., s.62.

⁶⁹ Taşköprü-zâde, a.g.e., s.307.

⁷⁰ Taşköprü-zâde, a.g.e., s.313.

⁷¹ Medreselerde müzakerecilik edenler ve müderris Muavini mertebesinde bulunanlar hakkında kullanılan bir tabirdir.

⁷² Kılıç, a.g.m., s.62-63.

⁷³ Kılıç, a.g.m., s.63.

6.18. Abdülvehhap b. Abdurrahman Ali -Siyavuş b. Evren el-Müeyyedî (970–1562–1563)

Devrin âlimlerinden, bu arada Ebussuud Efendi'den ders aldı. Daha sonra İbn-i Kemal'e geldi. İstanbul'da İbrahim Paşa, Edirne Helebiyye, İznik Orhangazi, Edirne Daru'l-Hadis, Sahn-ı Semân, Bursa Muradiye medreselerinde müderrislik yaptı⁷⁵.

6.19. Leâli (972/1565)

Saruhan (Manisa)lı meşhur bir kadıdır. İbn-i Kemal'in mülazımı⁷⁶ olup fetvâ kâtipliğini yapmıştır⁷⁷.

6.20. Celâl-zâde Salih Çelebi (973/1565–1566)

İlköğreniminden sonra Edirne'de İbn-i Kemal'in himaye ve meclisine girdi, derslerine katıldı. İbn-i Kemal'in eserlerini temize çekecek kadar yakınlık sağladı. Edirne Seraciye, İstanbul Murad Paşa, Atik Ali Paşa, Semâniye, Çifte Akkurşunlu, Edirne II. Bayezid medreselerinde müderrislik yaptı. Halep, Şam ve Kahire kadılıklarında bulundu.

İbn-i Kemal'in *İslah ve İzah*'ına ve Seyyid Şerif'in *Şerhul Miftah*'ına haşiyeleri vardır. Tarih, fıkıh ve belagata dair eserleri vardır⁷⁸.

6.21. Taceddin İbrahim (Zırva Taceddin Efendi) (973–974/1565–1566)

İbn-i Kemal'in hizmetine girdi ve mülazım oldu. Edirne, Adana, Bursa, Manisa, İstanbul ve Şam'da müderrislik yaptı. Şam'da Süleyman Han Medresesi'nde müderrisken Şam müftüsü oldu. Müftü iken bir sene sonra vefat etti⁷⁹.

6.22. Molla Muhammed (973/1565–1566)

Kütahya'da başlayan müderrislik görevi İnegöl ve Yıldırım Medreselerinde, İstanbul'da muhtelif medreselerde devam etti. Halep kadısı ve Amasya müftülüğü yaptı⁸⁰.

⁷⁴ Kılıç, a.g.m., s.63.

⁷⁵ Kılıç, a.g.m., s.64.

⁷⁶ Medrese tahsilini bitirip icazet alan (stajyer).

⁷⁷ İpekten, Haluk ve ekibi, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı Sözlüğü*, Ankara, 1988, s.262.

⁷⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.234.

⁷⁹ Kılıç, a.g.m., s.65.

⁸⁰ Kılıç, a.g.m., s.65.

6.23. Alâeddin Ali Manavgadi (974/1566–1567)

İbn-i Kemal'in yanında mülazım oldu. İnegöl İshak Paşa, Davut Paşa medreselerinde daha sonra da Trabzon ve Manisa Sultaniyelerinde müderris daha sonra Manisa müftüsü oldu. Semâniye'den Çifte Akkurşunlu Medrese'ye, üç sene sonra Ayasofya Medresesi'ne müderris oldu. Bağdat kadılığı yaptı⁸¹.

6.24. Muhammed b. Muhyiddin b. eş-Şeyh Tavrud (975/1567–1568)

İbn-i Kemal'in yanında uzun süre kaldı, ondan mülazım oldu. Bursa Hançeriyye, Manastır, Rodos, Saha ve Şeyh-zâde medreselerinde görev yaptı. Bağdat kadısı oldu⁸².

6.25. Muhammed b. Abdülvehhâb b. Abdülkerim (975/1567)

Dedesi Abdülkerim, Fatih Sultan Mehmed devrinde kadı, babası Abdülvehhab ise Yavuz Sultan Selim devrinde defterdar idi. Bir müddet Ebussuud ve İbn-i Kemal ile çalıştı. Gelibolu, Edirne, İstanbul, İznik tekrar İstanbul'da müderrislik yaptı. Halep ve Şam kadılıklarında bulundu. Sonra kısa bir süre Mısır kadılığından Şam kadılığına, oradan da Anadolu kazaskerliğine getirildi. Yaşı altmışa yaklaşmıştı ki vefat etti⁸³.

6.26. Mehmed b. Abdülvehhab (975/1567–1568)

İbn-i Kemal'e talebe olduktan sonra mülazemetle Gelibolu'da Sarıcapaşa Medresesi'nde müderrisliğe başlayıp, Edirne Taşlık, İstanbul Kalenderhane, İznik Süleyman Paşa, Semâniye Akkurşunlu Yavuz Selim-i Kadim Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra Halep, Şam, Mekke, tekrar Şam ve Bursa kadılıklarında bulunduktan sonra Anadolu kazaskeri oldu. Hocası İbn-i Kemal'in türbesi yanına defnedilmiştir⁸⁴.

6.27. Mustafa b. Ali (Muhammed) (904–977/1498–1569)

Tire'de doğdu ve küçük yaşta hafız oldu. İbn-i Kemal'den okuduktan sonra Kanuni'nin hocası Molla Hayreddin'e mülazım oldu. Bursa'da müderris oldu, kasaba kadılıkları yaptı. Daha sonra Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Sahn-ı Semân müderrisi oldu. Anadolu kazaskeri olduktan on gün sonra Çivi-zâde'nin vefatıyla boşalan Rumeli kazaskerliğine terfi etti⁸⁵.

⁸¹ Kılıç, a.g.m., s.65.

⁸² Kılıç, a.g.m., s.65.

⁸³ Taşköprü-zâde, a.g.e., s.386.

⁸⁴ Kılıç, a.g.m., s.65.

⁸⁵ Taşköprü-zâde, a.g.e., s.395.

6.28. Molla Bâli (Uzun Bâli) Efendi (901–977/1496–1569)

Bir süre değişik yer ve kişiler de okuduktan sonra İbn-i Kemal'e bağlandı. Edirne Hasköy'de Mahmutpaşa Medresesi'nde müderris oldu. Budin kadılığına tayin edilmişken yolda Çorlu'da vefat etti⁸⁶.

6.29. Şeyh Hasan Zarifi (977/1569)

İbn-i Kemal'e öğrenci iken tasavvufa intisab etti. İstanbul'da çeşitli tekkelerde irşad görevi yaptı⁸⁷.

6.30. Ebussuud b. Şeyh Muhyiddin Mustafa el-İmâdi, el İskilibi (896–981/1491–1573)

Asıl adı Muhammed olan Ebussuud Efendi İstanbul yakınlarındaki Meteris (Metris) Köyü'nde dünyaya geldi. Onun İskilibi nispeti ise babasının babası Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsi'nin İskilib'e bağlı İmad (Derelibel) Köyü'nde doğmuş olmasından kaynaklanmaktadır⁸⁸. Gayet çalışkan bir şahsiyet olan Ebussuud Efendi müderrisliği esnasında asla dersini kaçırmamıştır. Şeyhülislamlığı esnasında pek çok fetva vermiştir. Ve Osmanlı Türkleri arasında yetişen sayılı müfessirlerden biridir. Kanuni adına *İrşadu'l-Akli's-Selim* adlı tefsirini yazmıştır⁸⁹.

Ebussuud Efendi'nin en çok tanınan yönü İslam hukukçusu olmasıdır. Fıkıh sahasında devlet nizamını esas tutmuştur. Özellikle Kanuni döneminde, devlet kanunlarını İslam'ın hükümleri ile te'lif etmiş, tımar ve zeametle, arazi rejimine ait esaslar bu zat tarafından şekillendirilmiştir. Bu hususta birçok fetvaları bulunmaktadır⁹⁰.

6.31. Perviz Efendi (Molla Perviz) (987/1576)

Ümerâdan Nişancı Abdi Bey'in oğlu olup Anadolu kazaskerliğine kadar yükselmiş bir ilim adamıdır⁹¹.

⁸⁶ Kılıç, a.g.m., s.67.

⁸⁷ Kılıç, a.g.m., s.67.

⁸⁸ Akgündüz, Ahmed; "Ebussuud" maddesi, D.İ.A., İstanbul,1994, c.X, s.92.

⁸⁹ Akgündüz, a.g.mad., s.94-95.

⁹⁰ Akgündüz, a.g.mad., s.96-97.

⁹¹ Kılıç, a.g.m., s.68-69.

6.32. Sihri

Edirnelidir. Adı Mehmet'tir. İbn-i Kemal Edirne kadısı iken kâtipliğini yapmıştır⁹².

6.33. Zuhûri

Aslen Manastırlı Dûlbend-zâdelerdendir. İbn-i Kemal'den mülâzım olup kadı olmuş ve Manastır'da vefat etmiştir⁹³.

6.34. Selmân

Aydın'da doğdu. İbn-i Kemal'den mülâzım oldu. Sahın'da müderrislik bazı yerlerde ve Birgi'de kadılık yaptı. Divanı vardır⁹⁴.

6.35. Cevâni

Aslen Turhal'dandır. İbn-i Kemal'e intisab etti ve ondan mülâzım oldu. Daha sonra Vize (Tire)'de kadı iken öldü⁹⁵.

6.36. Mısır Kadısı Mehmet Bey

Hadikatü'l Cevâmi'de İbn-i Kemal'in mezarından bahsedilirken: "Şâkirdanından Mısır kadısı Mehmet Bey, etrafında taştan parmaklık yaptırmıştır" denilmekle beraber Mehmet Bey'in kim olduğu açıklanmamıştır⁹⁶.

7. ŞEYHÜLİSLAMLİĞİ VE VEFATI

Şaban 932/ Mayıs-Haziran 1526'da Zenbilli Ali Efendi adıyla bilinen, Ali Cemali Efendi'nin vefatı üzerine Kanuni Sultan Süleyman zamanında müftü (şeyhülislam) olarak tayin edilir ve vefatına kadar bu vazifede kalır⁹⁷.

Osmanlı padişahları, Yavuz Sultan Selim'den itibaren artık hem sultan hem de "halife"dirler. Padişahların saltanat yönünü sadrazamlar, hilafet yönünü ise şeyhülislam temsil eder⁹⁸. Osmanlılarda, müftü unvanı ile şeyhülislam unvanının genelde aynı manada kullanıldığını görüyoruz. Müftü, kendisine sorulan sorulara dini

⁹² İpekten, a.g.e., s.448.

⁹³ Kılıç, a.g.m., s.69.

⁹⁴ İpekten, a.g.e., s.435.

⁹⁵ Kılıç, a.g.m., s.70.

⁹⁶ Kılıç, a.g.m., s.70.

⁹⁷ Dalkıran, a.g.e., s.43.

⁹⁸ Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul, 1990, c.I, s.224.

esaslara göre cevap veren kişidir. Verdiği cevaba da “fetva” adını veriyoruz. Müftüler de merkez ve kenar müftüsü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan merkez müftüsüne sonraları “şeyhülislam” adı verilmiştir⁹⁹.

Şeyhülislamlık makamı (Sadaretten) daha yüksek değilse de ona eşit ve bazı yönlerden üstündür. Devlet işleri din üzerine bina olunur. Din asıl, devlet onun fer’i gibi kurulmuştur. Din reisi şeyhülislamdır. Ve sadece devlet reisi vezir-i azamdır. İkisinin reisi dahi padişahdır¹⁰⁰.

Osmanlılarda ilk şeyhülislam unvanının resmi olarak ne zaman kullanıldığı tam olarak bilinmemektedir. Bilinen bir şey varsa o da II. Sultan Murad’ın Molla Fenari’yi (828/1424)’de şeyhülislam olarak tayin ettiğinde hemen herkesin sözbirliği etmesidir¹⁰¹.

Şeyhülislam Molla Fenari Efendi’den son Osmanlı Şeyhülislamı Mehmet Nuri Efendi’ye kadar yüzotuz Osmanlı şeyhülislamı bu müessesenin reisi olarak vazife yapmıştır¹⁰².

Bunlar arasında onuncu Osmanlı Şeyhülislamı “Müfti’is-Sekaleyn” İbn-i Kemal; Molla Fenari, Molla Hüsrev, Molla Gürâni, Zenbilli Ali Cemali Efendi gibi kuruculardan olup, fıkıh, kelâm, felsefe, tarih, edebiyat, filoloji gibi değişik sahalarda ikiyüzden fazla eserin müellifidir¹⁰³.

Fetvalar, şeyhülislamlığın ayrılmaz bir parçasını oluşturur. İbn-i Kemal’de şeyhülislamlığı döneminde binlerce fetva vermiştir. Fetvalarında genelde imza olarak (كتبه احمد) i kullanmıştır. Fetvalarının toplandığı bir fetva mecmuası yoktur. Ancak Şeyhülislam Ebussuud Efendi gibi bazı şeyhülislamlara ait fetva mecmualarındaki “Ahmed” imzasını taşıyan fetvalar ona aittir¹⁰⁴.

Şeyhülislam İbn-i Kemal’in fetvaları da Hanefi müctehidlerin “Müftâ bih” olan kavillerine göre yani “Esahh-ı akvâl” bulunarak verilmiş fetvalardır¹⁰⁵.

Fetvalardan bazı örnekler:

⁹⁹ Akgündüz, a.g.e., c.I, s.224.

¹⁰⁰ Akgündüz, a.g.e., c.I, s.224-225.

¹⁰¹ Aksu, Zahit, “Şeyhülislam İbn Kemal ve Osmanlı İdaresindeki Yeri”, (Sempozyum), s.168.

¹⁰² Aksu, a.g.e., s.168.

¹⁰³ Aksu, a.g.e., s.169.

¹⁰⁴ Aksu, a.g.e., s.171.

¹⁰⁵ Aksu, a.g.e., s.171.

1. Zeyd bir (kadı) nâibine “sicillâtını al, boynuna as” dese ne lazım gelür?

El cevap: Tâzir ve tecdid-i iman gerektir. (Ahmed ve Ebussuud)¹⁰⁶

2. Bir kâfir hâşâ, sebb-i nebî eylese, Müslüman olmağa katilden halâs olur mu?

El cevap: “Olur” (Ahmed)¹⁰⁷

İbn-i Kemal bu mevkide bulunduğu müddetçe, dâhili ve hârici din ve mezhep düşmanlarına karşı fikir ve kalemi ile mücadele etti. Bu sebeple Sultan Süleyman’ın İran üzerine açacağı seferleri tervic ve onu, babasının vasiyeti üzerine bu yola soktuğu gibi, padişahın bu hususta Şah Tahmasab’a gönderilen mektuplarını da bizzat kaleme almış idi. Diğer taraftan İstanbul’da Kabız isminde bir müderrisin itikadında vuku bulan hâlel neticesinde, Hz. İsa’yı, Hz. Muhammed’den üstün görmesi, bu kanaatini ulu-orta her tarafta yayması üzerine, umûmi efkârda hâsıl olan endişeyi de İbn-i Kemal bizzat yapmış olduğu muhakeme ve yazdığı risaleler ile teskin etmiş, bu suretle Kanuni Süleyman’ın Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin Kabız’ın karşısında mağlup olmaları neticesinde duyduğu endişeden kurtarmıştı¹⁰⁸.

Burada ehemmiyetine binaen Kabız’ın katledilmesi meselesi üzerinde durmak istiyoruz.

Molla Kabız aslen İranlı olup Kanuni Sultan Süleyman zamanında İstanbul’a gelerek Hz. İsa’yı, Hz. Muhammed’den üstün tutan bir iddia ortaya atmış ve buna taraftar da bulmuştur. Bunun üzerine kendisi çağırılarak iki kazasker ile münazarada bulunmuş fakat iki kazasker de bu adamın fikirlerini ve bu fikirlerine dair delillerini iptal etmekten aciz kalmışlardır. Münazaraya şahit olan padişahın canı sıkılır. Ertesi gün padişahın isteği üzerine Şeyhülislam İbn-i Kemal yanında İstanbul Kadısı Sadullah Sadi Efendi ile divana gelir ve yaptıkları münakaşada mülhid Kabız’ı ilzam ederler¹⁰⁹.

İbn-i Kemal Kabız’a iddialarından vazgeçtiği takdirde affedileceğini söylemesine rağmen Kabız iddialarından vazgeçmez. Bunun üzerine Şeyhülislam İbn-i Kemal katline hükmeder ve Kabız (934/1527)’de idam edilir¹¹⁰.

¹⁰⁶ Aksu, a.g.e., s.171.

¹⁰⁷ Aksu, a.g.e., s.172.

¹⁰⁸ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.564.

¹⁰⁹ Saraç, a.g.e., s.32.

¹¹⁰ Saraç, a.g.e., s.32.

İbn-i Kemal 2 Şevval 940/16 Nisan 1534'de vefat etmiştir¹¹¹. Vefatı Mekke'de haber alındığında, fazilet ve kemaline hürmeten salât-ı gâib denilen cenaze namazı kılınır¹¹².

Cenaze namazı Fatih Camiinde büyük bir kalabalık tarafından kılınıp¹¹³ Edirnekapı dışındaki, Emir Buhari Camii yanındaki Mahmud Çelebi Zaviyesi bitişiğindeki hazireye defnedilmiştir¹¹⁴. Daha sonra kabir İbn-i Kemal'in talebesi ve Mısır kadısı iken vefat eden Piri Paşa-zâde Mehmet Bey tarafından üstü açık bir şekilde taş parmaklıkla çevrilmiştir. Kabir taşı olarak mermer yerine pek kaba bir taş yerleştirilmiştir¹¹⁵.

O'nun vefatı ile ilgili düşürülen tarihlerden bir kısmı şöyledir:

(ارتحل العلوم بالكمال) (Bütün ilimler Kemalle beraber öldü)

(واى كندی كمالی بو عصرک) (Vay gitti Kemal'i bu asrın)

(يا احد نجنا مما نخاف) (Ey bir olan (Allah)! Korktuğumuz şeylerden bizi kurtar)

vefatından sonra hesaplandığında, vefat tarihine uygun düştüğü görülmüştür¹¹⁶.

İbn-i Kemal'in İbrahim Çelebi isimli bir erkek evladı ve hamisi Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin oğlu Abdülvehhab Efendi ile evlendirdiği Safiye Hatun isimli bir kızı vardır¹¹⁷

¹¹¹ Kâtip Çelebi, **Keşfi'z-Zünun**, c.I, s.439; Dalkıran, a.g.e., s.43.

¹¹² Dalkıran, a.g.e., s.43.

¹¹³ Uğur, a.g.e., s.18.

¹¹⁴ Dalkıran, a.g.e., s.43; Fayda, a.g.e., s.30.

¹¹⁵ Saraç, a.g.e., s.25.

¹¹⁶ Dalkıran, a.g.e., s.44.

¹¹⁷ Saraç, a.g.e., s.26.

II. BÖLÜM

İBN-İ KEMAL'İN ESERLERİ

İbn-i Kemal, başta dini ilimler olmak üzere edebiyat, dil ve tarih sahalarında eserler yazmış çok velüd bir âlimdir¹¹⁸.

İbn-i Kemal Türkçe, Arapça ve Farsça olarak çok sayıda ve çok çeşitli konularda eser te'lif etmiş, risaleler kaleme almıştır. İlmî yeterliliği ve eserleri ile Osmanlı âlimleri arasında olduğu kadar İslam dünyasında da en büyük âlimlerden olup, mümtaz bir yere sahip olan İbn-i Kemal'in her ilimde derin bilgi sahibi olduğu bazı kaynaklarda zikredilmektedir¹¹⁹. O, daha çok nakli ilimler ile meşgul olduğu ve ilmiyeye epeyce geç intisap etmesine rağmen, eser vermek cihetinde kendisinden önce ve sonra gelen âlimlere üstünlük sağladığı bilinmektedir¹²⁰.

Eserlerinin sayısı hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Faik Reşad'a göre 300'e yaklaştığı, Ayvansarâyi'ye göre 300'e ulaştığı¹²¹ Parmaksızoğlu'na göre ise 300'den fazla olduğu kabul edilirken¹²², Hamid Vehbi dört-beş yüz olarak ifade etmektedir¹²³. Cemil el-azm kendisine 214, Brockelmann 179 eser nispet etmektedir¹²⁴. Nihal Atsız ise, İstanbul'un bazı kütüphanelerinde yaptığı araştırmada 209 eserine ulaşmıştır¹²⁵.

Eserlerinin sayısı ile ilgili söylenmesi gereken bir husus da eser sayısını çoğaltan sebebin üç-dört varaklık belli konuları ele alıp izah ettiği, belli meseleleri çözüme kavuşturduğu günümüz tabiriyle ilmi makale olarak adlandırılabilir risalelerinin çokluğudur¹²⁶. Zira bugün, özellikle İstanbul kütüphanelerinde yer almakta bulunan eserlerin pek çoğu müstakil eserler halinde olmayıp, çeşitli mecmuaların içerisinde yer almaktadır. Bu ise onların tespitini güçleştirmektedir. Ayrıca eserlerin yer almış bulunduğu kütüphane kartlarında müellifimize ait olarak gösterilen eserler onun

¹¹⁸ Fayda, a.g.e., s.52.

¹¹⁹ Dalkıran, a.g.e., s.58-59.

¹²⁰ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.563.

¹²¹ Dalkıran, a.g.e., s.59.

¹²² Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.563.

¹²³ Saraç, a.g.e., s.53.

¹²⁴ Çelebi, İlyas, "Kemalpaşa-zâde mad.", D.İ.A., Ankara, 2002, c.XXV, s.245.

¹²⁵ Atsız, a.g.e., VI, s.77-112; VII, s.83-135.

¹²⁶ Saraç, a.g.e., s.54.

olmayabileceği gibi¹²⁷ yine yanlışlık eseri olarak başkası adına kayıtlı olan eserler onun bulunmuş olabilmektedir¹²⁸.

Maalesef İbn-i Kemal'in eserlerinin çoğu yazma halinde olup pek az olan matbu eserleri ise kendisinin ilmi yönünü külli bir şekilde aksettirmekten çok uzaktır. Dolayısıyla bir fıkıhçı olarak, bir felsefeci olarak, bir gramerci ve edebiyatçı olarak, bir kelâm âlimi ve hadisçi olarak İbn-i Kemal'in o saha ile ilgili yazdıklarının bütününden hareket ederek ortaya ne koyduğunun da kendisinden önceki ve sonrakilerle mukayese edildiğinde ne gibi neticeler çıktığını gösterecek şümullü araştırmalar pek azdır¹²⁹.

İbn-i Kemal'in eserlerinden pek azı neşredilmiştir. Onun 36 tane risalesi Ahmet Cevdet tarafından 1316 yılında İstanbul'da *Resâil-i İbn-i Kemal* adıyla neşredilmiştir. Ayrıca *Muferricul-Kurûb* (1268); *Rivaletu'l-Mumeyyize* (1296), *Risale fi Evsâfi Ümmil-Kitab* (1264), *Tağyiru't-Tenkih* (1308), *Şerhu Hadisi Erbain*, *Galât-ı Avam ve el-Felah Şerhi'l-Merah* (1289 ve 1304) adlı eserleri basılmıştır. Midhad Efendi onun *Risâle fi-Beyâni'l-Vücut* adlı Arapça eserini, *Leâli-i Meâni* adıyla Türkçeye çevirip neşretmiştir. Ayrıca onun divanı da "*Kemal Paşa-zâde Divanı*" adı ile Ahmet Cevdet Bey tarafından 1313 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Ancak onun bu divanı eksik olarak basılmıştır. *Leyla ü Mecnûn*'u da Kültür Bakanlığı'nca neşredilmiştir¹³⁰.

İbn-i Kemal'in eserlerini ele alırken yazdıkları dillere göre sınıflandıracacağız. Eserler hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

1. TÜRKÇE ESERLERİ

1.1. Tevârih-i Âl-i Osman

II. Bayezid'in isteği üzerine yazılmıştır. İdris-i Bitlisi'nin "*Heşt Behişt*"ine Türkçe nazire olarak yazılmıştır. Bu eser yarı resmi bir tarih hüviyeti taşımaktadır¹³¹. Eserlerine defter adını veren İbn-i Kemal her Osmanlı Sultanına bir defter-cilt, kitap

¹²⁷ Saraç, a.g.e., s.60. Örneğin İ.Ü. kütüphanesi Türkçe yazmalar, nr. 9631'de Atsız tarafından İbn-i Kemal'e ait olduğu öne sürülen "*Rücû'u-Şeyh ilâ sibâh fi'l kuvveti ale'l-Bâh*" adlı eser ona ait değil Mustafa b. Hüseyin Paşa'ya aittir.

¹²⁸ Dalkıran, a.g.e., s.60.

¹²⁹ Saraç, a.g.e., s.54-55.

¹³⁰ Fayda, a.g.e., s.53.

¹³¹ Dalkıran, a.g.e., s.61.

ayırılmıştır. Mesela I. defter (Ed-defterü'l-ülâ) I. Osmanlı Sultanı Osman Bey'e ait ise VII. defter de VII. Osmanlı Sultanı Fatih'e aittir¹³².

Tevarih-i Âl-i Osman on ciltten (defter) meydana gelen bir eser olup Çelebi Mehmed devrini içeren V. defterle II. Murad devrine ayrılan VI. defterin 847 (1443) yılına kadar olan kısmı ve Yavuz Sultan Selim devrine ait IX defterin Mısır seferi bölümü mevcut değildir. Mohaç seferine dair kısmın müstakil istinsahları Mohaçnâme, Fatih Sultan Mehmed dönemine ait VII. defterin İstanbul'un fethiyle ilgili kısmının müstakil istinsahları ise Tarih-i Feth-i Kostantiniyye adıyla anılır¹³³.

İbn-i Kemal'in bu kadar geniş bir Osmanlı Tarihi yazarken hangi kaynakları kullandığı üzerinde durulması gereken önemli sorunlardan biridir. Kuşkusuz ki, O, Arapça ve Farsçadaki derin bilgisinden de yararlanarak kendinden önce yazılmış olan Türkçe, Arapça ve Farsça tarihlere dayanmış, devrine yakın olaylar için güvendiği tanıkların "râvi"lerin anlattıklarını kullanmış ve II. Bayezid döneminden başlayarak da olayların içinde yaşayan bir kişi olarak daha çok kendi bildiklerine, gördüklerine yer vermiştir. Turan: "Tüm eser boyunca İbn-i Kemal yalnızca kaynaklarından üçünün adını vermektedir. Karşılaştırmalarımızla onun kaynaklarından birçoğunu da saptamış bulunuyoruz. Ayrıntılara girmeksizin Tevarih-i Âl-i Osman'ın kaynakları hakkında şöyle bir liste verilebilir."

I. Yazarın belirttiği kaynaklar

1. Reşidü'd-din, Cemi'üt-Tevârih
2. Ebu'l-Alâ b. Havl, Risale fi Tafdili'l-Etrâk Alâ Sa'iri'l-Ecnâd.
3. Tarih-i Ayasofya (Diégésis'in Grekçe eserinin Türkçe çevirisi)

II. Saptanabilen kaynaklar

1. M. Neşri, Kitab-ı Cihan-nümâ
2. Ruhi, Tevarih-i Âl-i Osmân
3. Şükrullah, Behçetü't-Tevârih
4. Tevki'i Mehmed Paşa, Tevârihü's-Selâtini'l-Osmaniyye

¹³² Uğur, a.g.e., s.32-33.

¹³³ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.245.

5. Tusun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth
6. Tevârih-i Âl-i Osman (Anonim)
7. Bulgar Tarihi (Yunanca'dan Türkçe'ye çeviri)
8. Tarihi Takvimler

III. Önemli Raviler

Çandarlı İbrahim Paşa, Kırım Hanı Mengli Giray, Ozguroğlu İsa bey, Otranto seferine katılan bir sipahi vb.¹³⁴

Osman Bey, Orhan Bey ve Fatih devirlerine ait I, II ve VII defterler Şerafettin Turan VIII ve IX defterler Ahmet Uğur IV defter Koji İmazawa, X defter Şerafettin Severcan tarafında yayımlanmıştır¹³⁵.

1.2. Divan ve Şiirleri

XVI. yy. ilk yarısı Osmanlılarda şiir ve edebiyatın en yüksek devri sayılması gerekir. Bu şahika devrin içinde pek çok Arapça ve Farsça karışarak zenginleşen Osmanlı lisanı, şiir ve edebiyatta yüksek nâşir ve münşiler yetiştirmiştir. Ağdalı bir Türkçe ile maharetlerini gösterenlerin arasında İbn-i Kemal'in yeri de oldukça önemlidir¹³⁶. O yazdığı hiçbir şiirde mahlas kullanmamıştır ve divanı basılan eserleri arasındadır. Baskısı, İstanbul İkdam matbaasında 1313 yılında yapılmıştır. Yazma olarak ise çeşitli kütüphanelerde on adet nüshası bulunmaktadır¹³⁷. Divan, münacât na'tlar iki kaside, mesnevi tarzında manzumeler, 400'den fazla gazel ve çok sayıda mukatta ile müfreden meydana gelen eserin İstanbul'da yapılan eksik baskısından (1313) sonra tenkitli neşrini Mustafa Demirel gerçekleştirmiştir.(İst. 1996) Son olarak da M. A. Yekta Saraç tarafından neşre hazırlanmıştır¹³⁸.

¹³⁴ Turan, a.g.e., (Sempozyum), s.121-122.

¹³⁵ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.245.

¹³⁶ Atsız, a.g.e., s.73.

¹³⁷ Dalkıran, a.g.e., s.61-62.

¹³⁸ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.245.

1.3. Bürde Kasidesi Tercümesi

694'te ölen Bûsiri'nin kaside-i Bürdesinin manzum tercemesidir¹³⁹. İslami edebiyat tarihinde iki kaside-i bürde yazılmıştır. İlki bir sahabe olan Ka'b b. Zühery'in, ikincisi Bûsiri'nindir. Bûsiri'nin kaside-i bürdesi Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve saygı hisleriyle dolu olması açısından Züheryi'nin kasidesiyle ortak temayı işler¹⁴⁰.

1.4. Yusuf ve Zeliha

Mefâilün mefâilün feülün vezninde mâlum aşk romanı. İçindeki bazı gazeller başka vezindedir¹⁴¹.

İbn-i Kemal, Yusuf u Zeliha mesnevisini, Molla Câmi'nin aynı isimli eserinden istifade ederek yazmış hatta bazı parçaları aynen tercüme etmiştir. M. Demirel söz konusu eserden seçmeler yaparak yayımlamıştır (Ank. 1983)¹⁴².

1.5. Fetvalar

İbn-i Kemal'in Türkçe fetvalarını içeren bu eser müstakil mecmualarda yer aldığı gibi bir kısım fetvaları Lâli Ahmed Efendi b. Mustafa es-Saruhâni, İskilipli Veli Yegân ve İbnü'l-Edhemi diye bilinen Manisalı Sa'di b. Hüsameddin tarafından derlenen, devrin ünlü şeyhülislamlarının fetvalarından seçmelerin yer aldığı mecmualarda da bulunmaktadır¹⁴³. Bir hayli de Arapça fetvası vardır¹⁴⁴.

1.6. Na Sâyah

Eserin tek nüshası olup, Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi 1781 bölümünde kayıtlı 57 yapraktan ibaret olup müellifin adı son sayfadadır¹⁴⁵. Eser on beş bölümden oluşmaktadır. Akıl, ilim, cehalet, söz adabı, nasihatın önemi ve hikmeti, dostluk-düşmanlık, münafıklık, çocukların eğitimi, yöneticilerde bulunması gereken vasıflar, beylere hizmet etmek yolu, iyiliğin faydaları ve kötülüğün zararları, sabır, sır gizlemenin önemi, dünya malı tutkusu eserde ele alınan belli başlı ahlaki ve ilmi konulardır. İbn-i Kemal eserinde konularla ilgili ayet ve hadislerden örnekler verir,

¹³⁹ Atsız, a.g.e., s.76.

¹⁴⁰ Günaydın, Yusuf Turan, İbn-i Kemal, Edebi Kişiliği ve Kaside-i Bürde Tercümesi, Ankara, 1995, s.50.

¹⁴¹ Atsız, a.g.e., s.77.

¹⁴² Uluçam, a.g.mad., c.I, s.608.

¹⁴³ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.247.

¹⁴⁴ Atsız, a.g.e., s.77.

¹⁴⁵ Atsız, a.g.e., s.77.

meşhur filozof ve âlimlerin sözlerini aktarmaktadır. Ayrıca eserde Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yer almaktadır¹⁴⁶.

1.7. Tercüme-i Rucû al-Şeyh ilâ Şibâh fi'l-kuvva alâ'l bâh

“Şehvet kuvvetinde ihtiyarın gençliğe dönmesi” demek olan bu eser 651’de ölen Ahmed b. Yusuf et-Tifaşi’nin tıbbi eserinin tercümesidir. Yavuz’un isteğiyle Türkçe’ye çevrilmiştir¹⁴⁷. Saraç, bu eserin İbn-i Kemal’e ait olduğuyla ilgili herhangi bir emarenin bulunmadığını belirtmektedir¹⁴⁸.

1.8. Dekâiku’l-Hakâik

Bazı Farsça eş anlamlı kelimeler arasındaki anlam farklarına dair bu eserde 411 kelime ele alınıp incelenmiştir. Eser vezir-i âzam İbrahim Paşa’ya ithaf edilmiştir. Eser kısmen mekteb ve hazine-i fûnun mecmualarında yayınlanmıştır¹⁴⁹.

1.9. Câmiu’l Furs

Farça gramer ve sözlük. II. Bayezid’in oğlu Şehzade Ahmed adına yazılmıştır¹⁵⁰.

1.10. Risale-i Yaiyye

Farsça’da kelime sonundaki “ya”nın çeşitlerine ve anlamlarına dair bir risaledir¹⁵¹.

1.11. Risale-i Kafiye

İbn-i Kemal’in bu risalesinde kafiye ile ilgili kaide, ıstılah ve mühim hususları topladığını görmekteyiz. Câmi’nin kafiye risalesinden iktibaslar yapmasına ve çoğunlukla ona dayanmasına rağmen bazı yerlerde de Câmi’nin görüşlerini reddetmektedir. Türkçe beyitlerden de (mesela Şeyhi’den) örnekler sunması bu risalenin önemini daha da arttırmaktadır¹⁵².

¹⁴⁶ Öçal, Şamil, *Kemalpaşa-zâde’nin Felsefi ve Kelâmi Görüşleri*, Ankara 1998 s.22.

¹⁴⁷ Atsız, a.g.e., s.77.

¹⁴⁸ Saraç, a.g.e., s.60.

¹⁴⁹ Saraç, a.g.e., s.56.

¹⁵⁰ Atsız, a.g.e., s.79.

¹⁵¹ Atsız, a.g.e., s.79.

¹⁵² Atsız, a.g.e., s.79; Saraç, a.g.e., s.77-78.

1.12. Rumeli Kazaskeri Fenâri-oğlu Mehmed'in Bir Hücetini Tenkid¹⁵³

1.13. Dünyanın Ömrü, Deccal'in Çıkışı ve Güneşin Batıdan Doğuşu Hakkında Risale

İbn-i Kemal, Peygamberimizin kabrinde bin yıldan fazla kalmayacağına dair bir sözün halk arasında yayılması ve bundan kıyametin kopmasının yakın olduğu şeklinde bir kanaatin hâsıl olması ile ilgili rivayet üzerine kaleme aldığını söylemektedir¹⁵⁴.

1.14. Risale-i Tılsım

Padişahın isteği üzerine kaleme alınan bu eser bir mukaddime üç makale ve hatimeden ibarettir¹⁵⁵.

1.15. Levh-i Mahfuz Hakkında Bir Risale

Hiçbir yazmasına henüz tesadüf edilmeyen bu eser İstanbul'da 1264 tarihinde Ebussuud'un bir risalesi ile birlikte basılmıştır¹⁵⁶. İbn-i Kemal'e ait olduğu şüphelidir¹⁵⁷.

1.16. Necatü'l-Mütehayyirin

İbn-i Kemal'e ait olduğu şüphelidir¹⁵⁸.

1.17. İran Şahı I. Tahmasb'a Yazılan Mektup

Kanuni Sultan Süleyman'ın 940'ta İran'a yaptığı seferden önce, onun emriyle İbn-i Kemal tarafından kaleme alınmıştır¹⁵⁹.

1.18. Manzum Darb-ı Meseller

Asıl adı *Usulname* olan bu manzume 77 beyit uzunluğundadır. Saraç, bu eserin asıl adının *Usulname* olduğunu ve şimdiye kadar yanlışlıkla bu adla anıldığını belirtmektedir¹⁶⁰.

¹⁵³ Atsız, a.g.e., s.80.

¹⁵⁴ Saraç, a.g.e., s.56. (Dipnot 166)

¹⁵⁵ Atsız, a.g.e., s.80.

¹⁵⁶ Saraç, a.g.e., s.56.

¹⁵⁷ Atsız, a.g.e., s.81.

¹⁵⁸ Atsız, a.g.e., s.81.

¹⁵⁹ Atsız, a.g.e., s.81.

¹⁶⁰ Saraç, a.g.e., s.78; Atsız, a.g.e., s.81.

1.19. Akaid Risalesi

İslam dininin iman, ibadet ve ahlak esaslarının ele alındığı eserde bu esaslar içindeki tasavvuf onaylanır; İslamda raks, devran, cehri zikir gibi uygulamalara ve şathiye türü sözlere yer olmadığı kaydedilir¹⁶¹.

1.20. Vasiyet-name¹⁶²

1.21. İbrahim Paşa'ya Yazdığı Arıza¹⁶³

1.22. Kanuni Sultan Süleyman'a Yazdığı Mektup

Semâniye Medresesi müderrislerinden Mevlana Zamiri'nin vazifesinin artırılmasını talep ettiği samimi bir ifade ile yazmış olduğu mektup onun padişah ile olan münasebetinin de derecesini göstermektedir¹⁶⁴.

1.23. Ah Ah-Name

Matbu *Şefik-name* ve *Şefik-name Şerhi*'nin sonunda kayıtlı olup, yazma nüshasına henüz rastlanılmamıştır¹⁶⁵.

1.24. Tıb Risalesi

93 çeşit yiyeceğin tabiat, menfaat, mazarrat ve def-i mazarrat başlıkları altında dört özelliğini bir iki kelime ile izah ettiği bir eserdir¹⁶⁶.

1.25. Mektub-ı İbn-i Kemal

Bu risalesinde Safaviler neslinden bahsetmektedir¹⁶⁷.

1.26. Tercümetü Kitabi Ebi'l-Alai fi't-Tıb¹⁶⁸

1.27. Tahkik-i Kelime-i Çalab¹⁶⁹

1.28. Kemalpaşa-zâde' nin Yavuz Sultan Selim'e Mektubu¹⁷⁰

¹⁶¹ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.246.

¹⁶² Geniş bilgi için bkz. Saraç, a.g.e., s.87.

¹⁶³ Saraç, a.g.e., s.57.

¹⁶⁴ Saraç, a.g.e., s.57.

¹⁶⁵ Saraç, a.g.e., s.57.

¹⁶⁶ Saraç, a.g.e., s.57.

¹⁶⁷ Saraç, a.g.e., s.58.

¹⁶⁸ Saraç, a.g.e., s.58.

¹⁶⁹ Saraç, a.g.e., s.58.

¹⁷⁰ Saraç, a.g.e., s.58.

1.29. Es'ile ve Ecvibe Risalesi

Aynı adla bir Arapça risalesi de vardır¹⁷¹.

1.30. Mısır'ın Fethine Dair Bir risale

Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethedileceğine dair bir risaledir¹⁷².

1.31. Rahatü'l Ervah

Taundan korunmak için okunması gereken dualar ve yapılması gerekenlerden bahsetmektedir. Aynı adla bir Arapça risalesi daha vardır¹⁷³.

1.32. Muammeyat

Manzum şeklinde yazılmış çeşitli şiirlerden oluşmaktadır¹⁷⁴.

2. FARŞÇA ESERLERİ

2.1. Nigaristan

Ahlak ve tasavvufa dair bir eser olup, hikâyeciklerle süslüdür. Sadi'nin *Gülistan*'ına naziredir. III. Ahmed'in emriyle Şeyhülislam Yahya tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir¹⁷⁵. Bu eser ile ilgili Mustafa Çiçekler doktora tezi hazırlamıştır¹⁷⁶.

2.2. Risale der Vücut-ı Hüda

Allah-u Teâla'nın varlığı ayet, hadis ve mutasavvufun sözleriyle anlatılmaktadır¹⁷⁷.

2.3. Risale der Mantık

Adabu'l-bahs ve münazara usulünden bahsetmektedir¹⁷⁸.

2.4. Şerh-i Yek Beyt-i Hafız (Risale der Hubi vü Zîşt)

Hafız'ın bir beytinden yola çıkılarak Allah'ın bütün mahlûkatının aslında güzel olduğu anlatılmakta, Sadi ve Mevlana'dan iktibaslar yapılmaktadır¹⁷⁹.

¹⁷¹ Saraç, a.g.e., s.58.

¹⁷² Saraç, a.g.e., s.59.

¹⁷³ Atsız, nr.205

¹⁷⁴ Saraç, a.g.e., s.59.

¹⁷⁵ Atsız, a.g.e., s.82.

¹⁷⁶ Çiçekler, Mustafa; *Kemalpaşa-zâde ve Nigaristan'ı*, (Basılmamış Doktora Tezi), İst. Üniv. Edb. Fak., İstanbul, 1994.

¹⁷⁷ Saraç, a.g.e., s.62.

¹⁷⁸ Atsız, a.g.e., s.82.

2.5. Şerh-i Yek Rübai-yi Ebu Said b. Ebi'l-Hayr

Adı geçen şahsın bir hastanın başında okunduğunda Allah'ın o hastaya şifa vereceği belirtilen rübaisinin şerhi¹⁸⁰.

2.6. Muhitü'l-Lüga

Arapçadan Farçaya sözlüktür. Kısa önsözünü Farsça yazmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıktığı yıl olan 926'da te'lif edilmiştir¹⁸¹.

3. ARAPÇA ESERLERİ

3.1. Tefsir

933'te telif olunmuştur. Tam bir tefsir değildir. Kâtip Çelebi bunun Saffat yani 37. sure sonuna kadar olduğunu söylüyorsa da¹⁸² doğru değildir. Lâleli Kütüphanesindeki 123 numaralı nüsha başlangıçtan Sad suresi, yani 38. sure sonuna kadardır. Bundan başka birçok yazma nüshada Mülk, Nebe, Naziat, Tarık, Fecr ve Asr surelerinin tefsiri de bulunmaktadır. Tefsirini tamamlamaya imkân bulamadığı anlaşılıyor¹⁸³.

Tefsirde ünlü müfessirler ölçüsünde yeni bir metod ve ekolün sahibi olmadığı kabul edilse bile İbn-i Kemal'in son derece önemli bir özelliğinin gözardı edilmesine imkân yoktur. Bu müstesna özellik, onun Kur'an ayetlerinin vâzih ve net bir tarzda anlaşılması için bütün ilmî kudret ve edebi maharetini kullanmış olmasında tecelli eder. Kur'an diline derin vukûfu, İslami ilim ve irfanın vüs'atı sayesinde Kur'an-ı Kerim'i o derece mükemmel kavramıştır ki onu fazla kelime kalabalığına boğmadan çok sade bir üslup ve rahatlıkla ifade edebilmiştir¹⁸⁴.

İbn-i Kemal tefsirinde kaynak olarak en çok *Keşşâf* ve *Envârü't-Tenzil*'den istifade etmiştir. Daha sonra da *el-Medârik* gelmektedir. Ayeti ayetle tefsir, hadisle tefsir, lügavi açıklamalar, şiirle istişhad gibi tefsir mertebelerinin hemen her nev'inde, başta *Keşşâf* olmak üzere bu üç tefsirden faydalanmıştır. Nahvi ve belâgi açıklamalarda,

¹⁷⁹ Saraç, a.g.e., s.62.

¹⁸⁰ Saraç, a.g.e., s.62.

¹⁸¹ Atsız, a.g.e., s.83.

¹⁸² Kâtip Çelebi, *Keşfüz-Zünun*, I, s.439.

¹⁸³ Atsız, a.g.e., s.84.

¹⁸⁴ Karmış, Orhan; "*Kemalpaşa-zâde'nin Tefsir İlmine Getirdiği Yenilikler*", (Sempozyum), Ankara, 1989, s.142.

sahâbe ve tâbiin nakillerinde hep adı geçen kaynaklara müracaat ettiği anlaşılmaktadır¹⁸⁵.

3.2. Hâşiye alâ Envârü't-Tenzil li'l Beyzavi

Beyzavi (Ö.692)'nin *Envârü't-Tenzil* ve *Esrârü't-Tevil* adlı tefsirinin bir bölümünün hâşiyesidir¹⁸⁶.

3.3. Hâşiye alâ Hâşiyeti'ş-Şerif el Cürcani ale'l-Keşşâf

Zemahşeri'nin tefsirine Cürcani tarafından yapılan hâşiyenin hâşiyesidir¹⁸⁷.

3.4. Şerhü'l-Aşre fi Ma'şeri'l-Haşr

Kıyamet gününde insanların toplanacağından bahseden on ayetin tefsiridir¹⁸⁸.

3.5. R. Fi Tafdili Ayete'l Kürsî

Ayet el-Kürsî'nin faziletlerinden bahsetmektedir¹⁸⁹.

3.6. Şerhü Duâ'i'l-Kunût

Vitir ve cenaze namazında okunan Kunut duasının izahı¹⁹⁰.

3.7. R. fi Ma'ne'l-Hamd¹⁹¹

3.8. R. fi Mugayyebâti'l-Hamse

Lokman suresinin 34. ayetinin tefsiridir¹⁹².

3.9. R. fi Enne'l-Kur'an Kelâmullahi'l-Kadim¹⁹³

3.10. R. fi Cevâzi'l-İsticâr

Kur'an öğretmek için ücret alınabilir mi meselesini ele alır¹⁹⁴.

¹⁸⁵ Kılıç, Mustafa; "İbn-i Kemal'in Tefsirdeki Metodu" (Sempozyum), Ankara, 1989, s.133-134.

¹⁸⁶ Atsız, a.g.e., s.88.

¹⁸⁷ Atsız, a.g.e., s.88.

¹⁸⁸ Atsız, a.g.e., s.88.

¹⁸⁹ Saraç, a.g.e., s.63.

¹⁹⁰ Atsız, a.g.e., s.89.

¹⁹¹ Atsız, nr.33.

¹⁹² Atsız, a.g.e., s.89; Ahmet Cevdet, *Resâili İbn-i Kemal*, İstanbul, 1316, s.186-200.

¹⁹³ Atsız, nr.35; Ahmet Cevdet, a.g.e., s.131-136.

¹⁹⁴ Atsız, nr.36, Ahmet Cevdet, a.g.e., s.227-228.

3.11. R. fi İcâzi'l-Kur'an

Kur'an'ın belagat açısından mucizevî yönünü ele alır¹⁹⁵.

3.12. R. fi'l-Besmele¹⁹⁶

3.13. Şerhü Erba'une Hadisen

İbn-i Kemal'in seçtiği kırk hadise yine kendisi tarafından yapılan şerhi. Bu eserin Âşik Çelebi tarafından yapılan tercümesi 1316 tarihinde basılmıştır¹⁹⁷.

3.14. Erba'une Hadisen

İlkinden farklı kırk hadisin şerhidir¹⁹⁸.

3.15. Şerhu Selâsüne Hadisen (Otuz hadis şerhi)¹⁹⁹

3.16. Erbaa ve İşrune Hadisen (Yirmi dört hadis)²⁰⁰

3.17. Şerhü Kavlihi Seuhbirekum Bi Evveli Emri²⁰¹

3.18. Keyfe Kâne Bed'ül-Vahy

Buhari'deki vahyin nasıl başladığını anlatan hadisin izahı²⁰².

3.19. İza Teheyyertüm fi'l-Umur Fe'steinü min Ehli'l Kubur

Ölülerle tevessüle dair hadis hakkındadır²⁰³.

3.20. R. fi'l-Fakr

Eserin başında yer alan fakirlikle ilgili iki hadisten hareketle, söz konusu risalenin hadis şerhi olduğunu zannetmişler. Oysa eser tamamen imkân metafiziğiyle alakalı felsefi bir eserdir²⁰⁴. “Fakirlik benim övüncümdür” hadisiyle, “Fakirlik her iki âlemde de yüz karasıdır” hadisinin mukayesesi ile başlayan eserde “fakr” kelimesine “imkân” anlamı yüklenir ve mümkün varlığın çeşitli yönlerinden söz edilir.²⁰⁵

¹⁹⁵ Atsız, nr.37; Saraç, a.g.e., s.63.

¹⁹⁶ Atsız, nr.38.

¹⁹⁷ Saraç, a.g.e., s.64.

¹⁹⁸ Atsız, nr.40

¹⁹⁹ Atsız, nr.41

²⁰⁰ Atsız, nr.42

²⁰¹ Atsız, nr.43

²⁰² Atsız, nr.44.

²⁰³ Atsız, nr.45.

²⁰⁴ Öçal, a.g.e., s.10.

²⁰⁵ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.247.

3.21. Mühimmâtü'l-Müfti

Daha önceki fukahanın eserlerinden seçilen ve yerleri de gösterilen fihhi meselelerin bulunduğu bir eserdir²⁰⁶.

3.22. Hâşiye ale'l Hidaye

Merğınani'nin bir çok bilginler tarafından şerh ve hâşiyeleri yazılan *el-Hidaye* adlı tanınmış fıkıh eserinin taharet, zekat, oruç, hac, nikah ve büyü bölümlerinin hâşiyesidir²⁰⁷.

3.23. el-İzah fi Şerhi Islahi'l-Vikaye²⁰⁸

3.24. Telvih Hâşiyesi

Taftazani'nin eseri üzerine yaptığı bu hâşiyede kendisinden önce aynı esere hâşiye yazan Molla Hüsrev ile Hasan Çelebi'yi birçok konuda isim vermeden eleştirmiş, eleştirdiği diğer kişileri sayfa kenarlarında belirtmiştir²⁰⁹.

3.25. Tağyirü't-Tenkih

Tenkihul-Usûl isimli eserin yanlışlarını düzeltmek için kaleme alınmıştır. İstanbul'da 1308'de tab edilmiştir²¹⁰.

3.26. Şerhü Tağyirü't-Tenkih

Müellifin *Tağyirü't-Tenkih* adlı eserinin kendisi tarafından yapılmış şerhi²¹¹

3.27. Şerhü Ferâizi's-Siraciyye

Sirâceddin Muhammed es-Secavendi'nin feraizine şerhtir²¹². Ferâize ait olup yazma ve bir cildir.

3.28. R. fi Beyâni'r-Riba

İslamiyette ribâ denilen faiz ve ona dair meseleler hakkındadır²¹³.

²⁰⁶ Saraç, a.g.e., s.64; Atsız, nr.47

²⁰⁷ Atsız, a.g.e., s.95.

²⁰⁸ Atsız, nr.49

²⁰⁹ Çelebi, a.g.mad. c.XXV, s.247.

²¹⁰ Atsız, a.g.e., s.98.

²¹¹ Atsız, a.g.e., s.99.

²¹² Atsız, a.g.e., s.99.

²¹³ Atsız a.g.e., s.100

3.29. Çocukların Çocuklarına Geçmek Üzere Yapılan Vakfın, Kızların Çocuklarına da Geçip Geçmeyeceği Hakkında Risale²¹⁴

İbn-i Kemal, bu risaleyi, bizzat Sultanın isteği üzerine kaleme aldığını yazmaktadır²¹⁵.

3.30. er-Risaletü'l Velâiye

Ölen kölenin mirasının sahibine kalacağına dair risaledir²¹⁶.

3.31. Risaletü'r-Rıdâ²¹⁷

3.32. R. fi Hidâb

Kına sürmenin caiz olup olmadığını inceleyen bu makale bir başlangıçla üç baktan ibarettir²¹⁸.

3.33. Ta'limü'l-Emri fi Tahrimi'l-Hamr

Şarabın haram olduğuna dair risaledir²¹⁹.

3.34. R. fi's-Sekr²²⁰

3.35. Beyânü Haddi'l-Hamr²²¹

3.36. R. fi'l-İhrâk ve'l-Hedm

Yakmak, yıkmak, baş aşağı asmak gibi cezaların cevazına dairdir²²².

3.37. R. fi Haddi'l-Fe'l²²³

3.38. R.fi'l Rey²²⁴

3.39. R. fi Şürûtü's-Salât²²⁵

3.40. R. fi Farz ve Vâcibati's-Salât²²⁶

²¹⁴ Atsız, a.g.e, s.101.

²¹⁵ Saraç, a.g.e., s.65. (193. Dipnot)

²¹⁶ Atsız, a.g.e., s.102

²¹⁷ Atsız, nr.56

²¹⁸ Atsız, a.g.e., s.102

²¹⁹ Atsız, a.g.e., s.103; Ahmet Cevdet, a.g.e., s.354-376.

²²⁰ Atsız, nr.60.

²²¹ Atsız, nr.61; Ahmet Cevdet, a.g.e., s.377-380

²²² Atsız, a.g.e., s.104.

²²³ Atsız, nr.63.

²²⁴ Atsız, nr.64.

²²⁵ Atsız, nr.65

3.41. R. fi enne Evkâte's-Salât Hamsetün²²⁷

3.42. R. fi Secdeti's-Sehv

Namazda farzın veya vacibin tehiri yahut vacibin terki hallerinde yapılan tamamlama²²⁸

3.43. Seccadesini Camiye Gönderenin Orada Yer Tutmaya Hakkı Olup Olmadığına Dair Risale²²⁹

3.44. R. fi'l-İstihlâfi li'l-Hutbeti ve's-Salâtü fi'l Cüm'a

Halifenin emri ile tayin edilmiş olan imamın kendi yerine başka birisini vekil edip, edemeyeceği hakkındadır. İstihlafü-Kadı ve İstihlafü'l-Hutbe adıyla da anılan bu makale, Molla Hüsrev'in hutbe meselesi hakkındaki görüşüne reddiyedir²³⁰.

3.45. R. fi Meshi'r-Re's²³¹

3.46. R. fi Mikdari Mefrûzü'l-Mesh Mine'r-Re's²³²

3.47. Ayakkabılara Meshedilmesi Hakkında Risale²³³

3.48. R. fi Ta'yini'l-Kible²³⁴

3.49. R. fi-Zekât²³⁵

3.50. R. fi Enne'z-Zekât Leyse ale's-Sabiyyi ve'l Mecnûn

Çocuklarla delilerin zekât vermeyecekleri hakkındadır²³⁶.

3.51. R. fi Hıyâri'r-Rüyeti

Görmeden satın alınan malın maksada uygunluğu bilininceye kadar ki muhayerliğini konu alır²³⁷.

²²⁶ Atsız, nr.66.

²²⁷ Atsız, nr.67.

²²⁸ Atsız, a.g.e., s.105.

²²⁹ Atsız, nr.69.

²³⁰ Atsız, a.g.e., s.106; Ahmet Cevdet, a.g.e., s.112-116

²³¹ Atsız, nr.71.

²³² Atsız, nr.72.

²³³ Atsız, nr.73.

²³⁴ Atsız, nr.74.

²³⁵ Atsız, nr.75.

²³⁶ Atsız, a.g.e., s.108.

²³⁷ Atsız, a.g.e., s.108.

3.52. R. fi Tabiati'l-Afyon²³⁸

3.53. R. fi Dâireti'l Hindiye²³⁹

3.54. Risaletü'l-Mürettebe alâ Mechûlü-Neseb²⁴⁰

3.55. R. fi İhtilâfi'l-Asr ve'z-Zemân²⁴¹

3.56. R. fi'l-İctihad²⁴²

3.57. el-İhtilâfü Beyne'l Eş'ariyye ve'l Matûridiyye²⁴³

3.58. R. fi Tekfiri'-Revafiz

İbn-i Kemal'in siyasi bir maksatla yazılmış olan bu makalesi, Osmanlı devletinin en büyük düşmanı olan Şah İsmail'e karşı kaleme alınmıştır²⁴⁴.

3.59. Fetvâ fi Hakki's-Şeyh İbni Arabi

Lehinde olduğu kadar aleyhinde de birçok din bilginleri tarafından yazılan Muhyiddin-i Arabî'yi savunmak için kaleme alınmıştır²⁴⁵. Fetvadan bir bölüm:

“Ey insanlar! Biliniz ki: Büyük Şeyh, şerefli önder, ariflerin kutbu, muvahhidlerin imamı Endülüslü Hatem Tay kabilesinden Muhammed b. Arabî, kâmil bir müctehid ve Fâdıl bir mürşit, taaccüp edilecek hayat hikayeleri ve olağan dışı hadiseleri ve çok talebesi olan bir zattır.

Âlimler ve ileri gelenler katında kabule mahzar olmuştur. Bunu (yani Muhyiddin-i Arabî'yi) inkâr eden hata yapmış olur. İnkârında ısrar ederse, sapıtmış olur.

Onun (Muhyiddin-i Arabî'nin) birçok eseri vardır. Bunların içinde *Füsulu'l-Hikem ve Futuhat-ı Mekki*'ye bulunur.

²³⁸ Atsız, nr.78

²³⁹ Atsız, nr.79.

²⁴⁰ Atsız, nr.80.

²⁴¹ Atsız, nr.81.

²⁴² Atsız, nr.82.

²⁴³ Atsız, nr.83, Ahmet Cevdet, a.g.e., s.231-233.

²⁴⁴ Atsız, a.g.e., s.109.

²⁴⁵ Atsız, a.g.e., s.110

Bunların meselelerinin bir kısmının sözü ve manası belli, ilahi buyruğa ve şer-i Nebeviyeye uygundur. Bir kısmı da zahir ehlinin anlayışına göre gizli olup keşf ve batın ehlinin anlayışına göre açıktır.²⁴⁶

3.60. R. fi Elfâzi'l-Küfr

Üç bölümden oluşan risalenin birinci bölümünde küfrü gerektiren söz, işaret ve davranışlar, ikinci bölümde küfrü gerektirip gerektirmediği ihtilaflı olan sözler, üçüncü bölümde de küfrün olmasından korkulan sözler ele alınır²⁴⁷.

3.61. R. fi's-Sebb

Bu risale, üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, Allah'a ve peygamberlere söven veya onlarla alay eden Müslümanların halleri açıklanmakta, ikinci bölümde zimmilerin durumu ele alınmakta, üçüncü bölümde ise Hz. Muhammed'e sebb (sövme) anlamına gelen kelimeler ve bunları kullanmanın hükmü açıklanmaktadır.²⁴⁸

3.62. R. fi Tafdili Mezhebi Ebi Hanife²⁴⁹

3.63. Para Vakfının Cevazı Hakkında²⁵⁰

3.64. R. fi Ta'rifi İlmi'l-Kelâm²⁵¹

3.65. R. fi Vücuti'z-Zihni²⁵²

3.66. Hâşiye ale'l-Mevâkif

Adududdin Abdurrahman b. Ahmed el-İci (1281–1355) nin kelâma ait *Mevâkif* adlı meşhur eserine Seyyid Şerif el-Cürcani (1340–1413) tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir. Eldeki nüshaların hepsi ayrı ayrı "*Mevkif*"lere ait hâşiyeler olup, tam nüshası bulunamamıştır²⁵³.

²⁴⁶ Atay, Hüseyin, "İlmi Bir Tenkid Örneği Olarak İbn Kemal Paşa-zâde'nin Muhyiddin b. Arabi Hakkındaki Fetvası", (Sempozyum), Ankara, 1989, s.221–222.

²⁴⁷ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.246.

²⁴⁸ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.246.

²⁴⁹ Atsız, nr.88.

²⁵⁰ Atsız, nr.89.

²⁵¹ Atsız, nr.90.

²⁵² Atsız, nr.91.

²⁵³ Atsız, a.g.e., s.111

3.67. Hâşiye ale't-Tehâfüt

803'te ölen tanınmış bilgin Bursalı Hoca-zâde Muslihiddin Mustafa'nın kelâma ait *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı eseri üzerine hâşiyedir²⁵⁴. İbn-i Kemal, bu eserinde Hoca-zâde'nin "*Tehâfüt*"ünü incelemekte, eserin çeşitli noktaları üzerinde durmaktadır. Ancak bunu yaparken, Alaattin Tûsi'nin bu eser ile yarıştırmak üzere yazdığı "*Kitabe'z-Zuhr (Zahire)*" adlı eserine de sık sık atıflar yapmakta, üzerinde durduğu konularla ilgili olarak bu eserden pasajlar nakletmekte yani bir anlamda Hoca-zâde ile Alaattin Tûsi'yi karşılaştırmaktadır²⁵⁵. İbn-i Kemal eserinde Hoca-zâde'nin "*Tehâfüt*"ünde ele aldığı yirmi iki meselenin, on beşinci meselesine kadar olan kısmı ele aldığını, tabiatla ilgili meseleleri ele almadığını göstermektedir²⁵⁶.

3.68. R. fi Tahkiki ca'l el-Mâhiye²⁵⁷

3.69. Hâşiye alâ Şerhi't-Tecrid

Tûsi'nin *Tecridü'l-Kelâm* isimli eserine Cürcâni tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir²⁵⁸.

3.70. R. fi'l Kaza ve'l-Kader

Risale fi'l cebr adıyla da anılmaktadır²⁵⁹.

3.71. R. fi Ziyâdeti'l-Vücûd ale'l-Mahiye

Kelâma ait olup varlığın mahiyete üstünlüğüne dairdir²⁶⁰.

3.72. R. fi Enne'l-Mümkün lâ Yekûnü Ahadü't-Tarafeyn²⁶¹

3.73. Tekaddümü'l-İlleti ale'l Mâdûmi²⁶²

3.74. R. fi Beyâni'l-Akl

Onbeş bölümden meydana gelen eserde ayet, hadis, kelâm-ı kibar, şiir ve meşhur kişilerin sözlerine yer verilerek akıl, ilim, konuşma adabı, dünya malı tutkusu, dostluk,

²⁵⁴ Atsız, a.g.e, VII, s.83.

²⁵⁵ Arslan, Ahmet; Kemal Paşa-zâde Tahâfüt Hâşiyesinin Tahlili, Ankara, 1987, s.27-28.

²⁵⁶ Arslan, a.g.e., s.32.

²⁵⁷ Atsız, nr.94

²⁵⁸ Atsız, a.g.e., s.84

²⁵⁹ Atsız, nr.96; Ahmet Cevdet, a.g.e., s.158-185.

²⁶⁰ Atsız, a.g.e., s.85.

²⁶¹ Atsız, nr.98

²⁶² Atsız, nr.99

çocukların eğitimi, insanları yönetme, iyiliği emredip kötülükten sakındırma gibi konular ele alınmaktadır²⁶³.

3.75. R. fi Tahkiki Murâdi'l-Kâ'lin bi-enne'l Vacib Tealâ Mûcibün bi'z-Zât²⁶⁴

3.76. R. fi Tahkiki Vücübü'l Vâcib²⁶⁵

3.77. R. fi Hakikati'z-Zâti'l-İlahiyye²⁶⁶

3.78. R. fi Beyâni Sırrı Ademi Nisbeti'ş-Şerr ilallahi Teâla²⁶⁷

Şerrin Allah'a nispet edilemeyeceğinden bahseden bir risaledir.

3.79. R. fi Tahkiki Ennemâ Yasdürü Anhü Teâla İnnemâ bi'l Kaderi ve'l İhtiyâr²⁶⁸

3.80. R. fi Ulûmi'l-Hakâyık ve'l Hikmeti'd-Dâkâyık

Allah-u Teâla'nın sıfatları hakkındadır²⁶⁹.

3.81. R. fi'l Meseleti'l-Kâil Hel Yecûzü en Yestenide'l-Kadime el Mümkin ile'l-Müessir²⁷⁰

3.82. R. fi Tahkiki Tevkifiyâtü Esmâ'illahi Teâla

Allah-u Teâla'nın isimlerinin ancak Kur'an ve hadisle belirlenmiş olabileceğine dairdir²⁷¹.

3.83. R. fi't-Temsil ve'n-Nefsi'n-Nâtıka

Allah-u Teâla'nın hayalde canlandırılmayacağı hakkındadır²⁷².

3.84. R. fi Tahkiki'l-Kelâmi'n-Nefsi²⁷³

²⁶³ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.246.

²⁶⁴ Atsız, nr.101.

²⁶⁵ Atsız, nr.102

²⁶⁶ Atsız, nr.103

²⁶⁷ Atsız, nr.104; Ahmet Cevdet, a.g.e., s.125-130.

²⁶⁸ Atsız, nr.105

²⁶⁹ Atsız, a.g.e., s.89

²⁷⁰ Atsız, nr.107.

²⁷¹ Atsız, a.g.e., s.89-90

²⁷² Atsız, a.g.e., s.90; Ahmet Cevdet, a.g.e., s.390-392.

²⁷³ Atsız, nr.110;

3.85. R. fi Ebeveyi'n-Nebiyy (a.s)

Peygamberimizin anne babasının mümin oldukları hakkındadır²⁷⁴.

3.86. R. fi Fazileti'n-Nebiyy alâ Sairi'l Enbiya

Peygamberimizin diğer peygamberlere üstünlüğü hakkındadır²⁷⁵.

3.87. R. fi Tahkik Ma'ne'l-Eyse ve'l-Leyse

Kelâma ait olup varlık ve yokluk hakkındadır²⁷⁶.

3.88. R. fi ma Yeteallak bi-Halkı'l-Kur'an

Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı meselesi üzerine makale²⁷⁷.

3.89. R. fi tahkiki'l-Heykeli'l-Mahsûsi'l-İnsani

Risalede insanın biyolojik yönünü oluşturan beden, meleki yönünü oluşturan ruh ve insani yönünü oluşturan nefis olmak üzere üç yapıdan meydana geldiği anlatılmakta, bu arada ruh göçünün batıl olduğu bildirilmektedir²⁷⁸

Bu risalenin *Heykelü'l İnsani, Şahsü'l-insani, Ruh, en-Nefs ver'Ruh* gibi isimleri de vardır²⁷⁹.

3.90. R. fi Tahkiki'l-Husul alâ Sebili't-Tedric

Hikmete ait bir risaledir. Yavaş yavaş hâsıl olan bir şeyin mukabilinin bir defa da mı yoksa yavaş yavaş mı olduğu hakkındadır²⁸⁰.

3.91. R. fi Meseleti Lüzûmi'l-İmkân li'l-Mümkîn

Kelâmla ilgili bir risaledir²⁸¹.

3.92. R. fi Tahkiki Makâli'l-Kâilin bi'l-Hâl min Ashabina ve Ashabi'l-İ'tizâl

Kelâma ait olup "*Hal risalesi*" diye anılmaktadır²⁸².

²⁷⁴ Atsız, a.g.e., s.91; A. Cevdet, a.g.e., s.87-91.

²⁷⁵ Atsız, a.g.e., s.92

²⁷⁶ Atsız, a.g.e., s.93

²⁷⁷ Atsız, a.g.e., s.94

²⁷⁸ Çelebi, a.g.mad. c.XXV, s.246.

²⁷⁹ Atsız, a.g.e., s.95; A.Cevdet, a.g.e., s.97-101.

²⁸⁰ Atsız, a.g.e., s.96.

²⁸¹ Atsız, nr.117.

²⁸² Atsız, a.g.e., s.97

3.93. R. fi Tahkiki Hakikati-Taфра ve Hakikati'l-Cism

Müellif burada cismin kelamcılara göre atomlardan, Nazzam'â göre, bölünebilen sonsuz parçalardan, Şehristani'ye göre, potansiyel parçalardan ve filozoflara göre, sonsuz sayıda bölünebilir parçalardan oluştuğunu kaydeder, bu görüşler hakkında değerlendirmelerde bulunur²⁸³.

3.94. Tecvidü't-Tecrid

Tûsi'nin *Tecridü'l-Akaid* isimli eserinin tenkididir²⁸⁴.

3.95. R. fi Beyani'r-Ruh ve'l-Cesed²⁸⁵

3.96. R. fi'l-Mahiyât

Kelâmıla ilgilidir²⁸⁶.

3.97. R. fi Tafdili'l-Beşer ale'l Melek²⁸⁷

İnsanların meleklerden üstün olduğuna dair bir risaledir.

3.98. R. fi Tafdili'r-Rusuli'l-Beşer ala'r-Rusulu'l-Melaike

İnsan Peygamberlerinin melek peygamberlerinden üstün olduğu hakkındadır²⁸⁸.

3.99. R. fi Beyâni Hakikati'n-Nefs ve'r-Ruh

Kelâm ilmine ait bir risaledir²⁸⁹.

3.100. R. fi'l-İman

İbn-i Kemal, bu risalesinde imanın tasdikten ibaret olduğunu söyler ve ikrarın imanın gerçekleşmesinin şartlarından saymaz. Ameli imandan cüz kabul eden Haricileri, Mutezileyi ve Ehl-i Hadisi eleştirir.²⁹⁰

3.101. R. fi'l-İman fi Örfi Ehli's-Şer²⁹¹

²⁸³ Çelebi, a.g.mad. c.XXV, s.247.

²⁸⁴ Atsız, a.g.e., s.98.

²⁸⁵ Atsız, nr.121.

²⁸⁶ Atsız, nr.122.

²⁸⁷ Atsız, nr.123; A. Cevdet, a.g.e., s.117-124.

²⁸⁸ Atsız, a.g.e., s.100.

²⁸⁹ Atsız, nr.125

²⁹⁰ Çelebi, a.g.mad. c.XXV, s.246.

²⁹¹ Atsız, nr.127.

3.102. Şerhü Risâletü İsbâti'l-Vâcibi'l-Kâdim

Devvâni (Ö.907/1501)'nin kelâma ait risalesinin şerhidir²⁹².

3.103. Şerhü Dibace Tehzibü'l-Mantık ve'l Kelâm

Taftazani (Ö.792)'nin kelâma ait eserinin önsözünün şerhidir²⁹³.

3.104. Kelime-i Tevhid Hakkında²⁹⁴

3.105. R. fi Tahkiki'l-Mu'cize²⁹⁵

Hız. Muhammed'in mucizeleriyle alakalı bir risaledir.

3.106. R. fi Tahkiki Haşri'l-Ecsâd

Mebde ve Meâd meselelerinden bahseden bir risaledir²⁹⁶.

3.107. R. fi Hakikati'l-Meâd²⁹⁷

3.108. R. fi Tahkiki'l-Kavli bi-enne-şühedâ Ahyâün fi'd-Dünya²⁹⁸

3.109. R. fi Enne'l-Amel hel Tüzenü Emlâ²⁹⁹

Ahirette sevap ve günahların tartılıp tartılmayacağını konu alan bir risaledir.

3.110. R. fi'l-Cenneti³⁰⁰

3.111. R. fi'l-Eceli³⁰¹

3.112. R. fi Tashihi Lafzi'z-Zındîk³⁰²

Akaide ait olup, zındık kelimesinin hangi dilden geldiğini dindeki yerini, zındıkların kaç fırkaya ayrıldığından bahseden bir risaledir.

²⁹² Atsız a.g.e., s.101

²⁹³ Atsız a.g.e., s.101,

²⁹⁴ Atsız, nr.130.

²⁹⁵ Atsız, nr.131; A.Cevdet, a.g.e., s.137-148.

²⁹⁶ Atsız, a.g.e., s.102.

²⁹⁷ Atsız, nr.133.

²⁹⁸ Atsız, nr.134.

²⁹⁹ Atsız, nr.135; A.Cevdet, a.g.e., s.381-383.

³⁰⁰ Atsız, nr.136.

³⁰¹ Atsız, nr.137; A.Cevdet, a.g.e., s.71-74.

³⁰² Atsız, nr.138; A.Cevdet, a.g.e., s.240-249.

3.113. R. fi İmani Fir'avn

İbn-i Kemal'e ait olduğu süphelidir³⁰³.

3.114. Tağyirü'l-Miftâh

Sekkâki (Ö.626/1229)'nin edebiyattan bahseden *Miftahü'l-Ulum* adlı tanınmış eserinin tenkidi ve düzeltilmesidir. İki kısımdan ibarettir. Müellif iki kısmı yazdıktan sonra esere bir haşiye eklemiştir³⁰⁴.

3.115. R. fi'l Belağa³⁰⁵

3.116. R. fi Telvini'l-Hitâb³⁰⁶

3.117. R. fi Beyâni Üslûbi'l-Hakim³⁰⁷

Kur'an-ı Kerim'in üslubuna dair bir risaledir.

3.118. R. fi Tahkiki'l-Müşakele³⁰⁸

Arapça'nın edebi sanatlarına, kelimelerin aldığı şekillere dair bir risaledir.

3.119. R. fi Tahkiki'l-Havass ve'l-Mezaya

Edebi sanatlar hakkında bir risaledir³⁰⁹.

3.120. R. fi Tahkiki Ma'ne'n-Nazm Ve's-Sıyağ

Sıyağa kuyumculuk demektir. İbn-i Kemal bu makalesinde mananın düzenlenmesinin kelimeleri yan yana getirmekten ibaret olmadığını ileri sürmektedir³¹⁰.

3.121. R. fi Tahkiki Enne Sahibi el-Me'ânî Yüşârikü'l-Lugevi fi'l-Bahsi en Müfredâti'l-el Fâzıl-Müsta'mele fi'l-Kelâmi'l-Arab³¹¹

3.122. R. fi'l Mecâz

Mecaz ve kısımlarından bahsetmektedir³¹².

³⁰³ Atsız, a.g.e., s.106.

³⁰⁴ Atsız, a.g.e., s.106.

³⁰⁵ Atsız, nr.141.

³⁰⁶ Atsız, nr.142.

³⁰⁷ Atsız, nr.143; A.Cevdet, a.g.e., s.220-226.

³⁰⁸ Atsız, nr.144; A.Cevdet, a.g.e., s.108-112.

³⁰⁹ Atsız, a.g.e., s.109.

³¹⁰ Atsız, a.g.e., s.110.

³¹¹ Atsız, nr.147.

³¹² Atsız, a.g.e., s.111.

- 3.123. R. fi Beyâni'l Hakikati ve'l Mecâz³¹³
- 3.124. R. fi Tahkiki'l-Kinâye ve'l-İstiâre³¹⁴
- 3.125. R. fi Aksâmi'l-İstiâre³¹⁵
- 3.126. Meani ve Beyan Hakkında Risale³¹⁶
- 3.127. Beyan İlmi Hakkında Risale³¹⁷
- 3.128. İcaz ve İtnab Hakkında Risale³¹⁸
- 3.129. R. fi Tahkiki Enne'l-Lafz Kad Yüdau li-Mânen Mukayyeden³¹⁹
- 3.130. Ukûdü'l-Ferâid³²⁰
- 3.131. R. fi Tarifi'l-Kelime³²¹
- 3.132. R. fi Fünûni's-Seb'a³²²
- 3.133. R. fi Tenbih alâ Vehmi Ba'dihim Mine'l-Ulemai fi-Bâdi'l-Elfâzi³²³

Bazı bilginlerin bazı kelimelerle ilgili kuruntusu hakkında bir risaledir.

3.134. Şerhü Kasideti'l-Hamriyye

İbn-i Fariz'in meşhur kasidesinin şerhidir³²⁴.

3.135. Şerhü Mersiye Âdem (a.s)li İbnihi Hâbil³²⁵

Atsız, İbn-i Kemal'in uydurma bir mersiye için yazmış olduğu bir şerh olduğunu söylemektedir.

3.136. Haşiye ale'l-İşaret ve't-Tenbihât

İbn-i Sina'nın mantık ve hikmete dair eserinin haşiyesidir³²⁶.

³¹³ Atsız, nr.149

³¹⁴ Atsız, nr.150

³¹⁵ Atsız, nr.151

³¹⁶ Atsız, nr.152;

³¹⁷ Atsız, nr.153.

³¹⁸ Atsız, nr.154.

³¹⁹ Atsız, nr.155

³²⁰ Atsız, nr.156.

³²¹ Atsız, nr.157,

³²² Atsız, nr.158.

³²³ A.Cevdet, a.g.e., s.250-257.

³²⁴ Atsız, a.g.e., s.158

³²⁵ Atsız, nr.161; A.Cevdet, a.g.e., s.217-219.

3.137. Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Metâli'il-Envâr

Kadı Siraceddin Mahmud b. Ebibekr el-Urmavi'nin mantığa dair olan *el-Metalüü'l-Envâr* isimli eserine Cürcani'nin haşiyesinin haşiyesidir³²⁷.

3.138. R. fi Âdâbi'l-Bahs

Mantıkla ilgilidir³²⁸.

3.139. R. fi İlmi'l-Âdâb

Mantıkla ilgilidir³²⁹.

3.140. Mantık Risalesi³³⁰

3.141. Adudiddin el-İci'nin R. fi Âdâbi'l-Bahsi Hakkında Risale

Münazara usulünden bahseden ve kısmen mantığa bağlı olan bir eserdir³³¹.

3.142. Telhîsü'l Âdâb

Münazarada soru sormak usulleri hakkında bir makaledir³³².

3.143. Şerhü Âdâbi'l-Bahs

Adudiddin el İci'nin yukarıda geçen risalesinin şerhidir³³³.

3.144. er-Risâletü'l Münire

Tasavvuf ve mev'izeye aittir. İstanbul'da 1286, 1296 ve 1308 tarihlerinde basılmıştır³³⁴.

3.145. R. fi Tahkiki'l-Hakkı ve İbtâli Sâiri's-Safiyye fi'r-Raksı ve'd-Devrân

Sofilerin raksını caiz görenlere reddiyedir³³⁵.

³²⁶ Atsız, a.g.e., s.115.

³²⁷ Atsız, a.g.e., s.116.

³²⁸ Atsız, a.g.e., s.116

³²⁹ Atsız, a.g.e., s.116.

³³⁰ Atsız, nr.166.

³³¹ Atsız, a.g.e., s.117

³³² Atsız, a.g.e., s.117.

³³³ Atsız, nr.169.

³³⁴ Atsız, a.g.e., s.117

3.146. R. fi Medhi's-Sa'y ve'z-Zemm ale'l-Batâleti³³⁶

Çalışmanın övülmesi, tembelliğin kınanmasıyla ilgili bir risaledir.

3.147. R. fi Medhi's-Sabr³³⁷

3.148. et-Ta'rifât³³⁸

Sözü edilen nüsha üzerinde yapılan incelemede eserin gerçekte Cürcani'nin "Ta'rifât"ı olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır³³⁹.

3.149. R. fi Düreri'l-Ferâid³⁴⁰

Çeşitli konulardan bahseden bir risaledir.

3.150. R. fi Tabakâti'l-Zimmeti'l-Hanefiyye veya R. fi Tabakâti'l-Müctehidin³⁴¹

3.151. R. fi Tafsili'l-Firaki'l-İslamiyye

Akaide dair bir risaledir³⁴².

3.152. R. fi Tabakâti'l-Fükahâ³⁴³

3.153. R. fi Firaki'd-Dâlle

Akaide dair olup İslâmiyette firak-ı dâlle denilen batıl mezhepler hakkındadır³⁴⁴.

3.154. R. fi Mustalahâti'l-Muhaddisin

Hadis ıstılahlarına dairdir³⁴⁵.

3.155. el-Felâh fi Şerhi'l-Melâh

Ahmed b. Ali'nin Arap gramerine ait *Merahü'l-Ervah* isimli eserinin şerhidir. İbn-i Kemal'e aidiyeti kesin değildir. İstanbul'da 1289, 1297, 1298, 1304, 1306 tarihlerinde basılmıştır³⁴⁶.

³³⁵ Atsız, a.g.e., s.118.

³³⁶ Atsız, nr.172; A.Cevdet, a.g.e., s.384-389.

³³⁷ Atsız, nr.173.

³³⁸ Atsız, nr.174.

³³⁹ Öçal, a.g.e., s.24.

³⁴⁰ Atsız, nr.175; A.Cevdet, a.g.e., s.258-334.

³⁴¹ Atsız, nr.176

³⁴² Atsız, a.g.e., s.121.

³⁴³ Atsız, nr.178

³⁴⁴ Atsız, a.g.e., s.122

³⁴⁵ Atsız, a.g.e., s.122

3.156. R. fi tahkiki Ta'ibi'l-Kelimâti'l-Acemiyye

Arapça'ya başka dillerden giren kırk kadar kelimenin aslını inceleyen risaledir³⁴⁷.

3.157. R. min et-Teb'iziyye³⁴⁸

Arapça'daki min edatı hakkında bir risaledir.

3.158. R. fi Beyâni Ahvâli'z-Zamâir

Arapça'daki zamirler hakkındadır³⁴⁹.

3.159. R. fi't-Tazmin³⁵⁰

3.160. Arapça'da "Mazi" Geçmiş Zaman Hakkında Risale³⁵¹

3.161. R. fi Beyâni'l-Cem

Arapça'daki cemiler (çoğullar) hakkındadır³⁵².

3.162. R. fi Nisbeti'l-Cem

Arapça'da çoğulların nispet eki alamayacakları hakkındadır³⁵³.

3.163. R. fi Tahkiki't-Tağlib

Arapça'da iki ismin bir arada kullanıldığı vakit birinin diğerine galebesi demektir. Eb ve ümm yerine Ebeveyn denmesi gibi³⁵⁴.

3.164. R. fi Tahkiki Vaz'i Kâde ve Asâ

Kâde (ola yazdı, az kalsın oluyordu) ve asâ (belki, umulur ki) kelimeleri hakkındadır³⁵⁵.

3.165. R. fi Tahkiki't-Tavassu'

İkinci şahıs zamiri yerine üçüncü şahıs zamirinin kullanılması hakkındadır³⁵⁶.

³⁴⁶ Atsız, a.g.e., s.122

³⁴⁷ Atsız, a.g.e., s.123.

³⁴⁸ Atsız, nr.183; A.Cevdet, a.g.e., s.234-239.

³⁴⁹ Atsız, a.g.e., s.125

³⁵⁰ Atsız, nr.185

³⁵¹ Atsız, nr.186.

³⁵² Atsız, a.g.e., s.126.

³⁵³ Atsız, a.g.e., s.126

³⁵⁴ Atsız, a.g.e., s.127

³⁵⁵ Atsız, a.g.e., s.127

3.166. R. fi't-Te vessüâti'l-Müsta'mele fi Lisâni'l-Arabî

Aynı konu hakkında başka bir risalesidir³⁵⁷.

3.167. R. fi Tafsili mâ Kile fi Emri't-Tafdil

Arapça'daki tafdil sigası hakkındadır³⁵⁸.

3.168. et-Tenbih alâ Galati'l-Hamil ve'n-Nebih

Arapça'da yanlış söylenen kelimeler hakkındadır. *Galatü'l-Cahil ve Galatü'l-Avam* diye de geçmektedir³⁵⁹.

3.169. R. fi Tahkiki'l-Müennesi's-Semaiyye

Arapça'daki semai müennes kelimeler hakkındadır³⁶⁰.

3.170. R. fi Tezkiri'l-Kavm ve Te'nisihi

Kavm kelimesinin müzekker ve müennes olarak kullanılış yerleri hakkındadır³⁶¹.

3.171. R. fi Hitâbi'l-Vâhid Hitâbi'l-İsneyn

Arapça'da bazen tekile tesniye ve iki kişiye çoğul sigasıyla hitab edilmesi hakkındadır³⁶².

3.172. R. fi Enne Harfi'l-Vâvi lâ Yüfidü Sivâl-İştikak

Arapça'daki vav edatı hakkındadır³⁶³.

3.173. İzafetler Hakkında Risale³⁶⁴

3.174. Şerhü'l-Vaz'iyâtü'l-Adüdiyye

Adudiddin el-İci'nin *er-Risâletü'l-Vaz'iyetü'l-Adüdiyye*'sinin şerhidir³⁶⁵.

3.175. Hâşiye alâ Evveli Şerhi'l-Kâfiye

³⁵⁶ Atsız, a.g.e., s.128; A.Cevdet, a.g.e., s.201-207.

³⁵⁷ Atsız, a.g.e., s.129

³⁵⁸ Atsız, a.g.e., s.129

³⁵⁹ Atsız, a.g.e., s.129

³⁶⁰ Atsız, a.g.e., s.130

³⁶¹ Atsız, a.g.e., s.131.

³⁶² Atsız, a.g.e., s.131

³⁶³ Atsız, a.g.e., s.131.

³⁶⁴ Atsız, nr.199.

³⁶⁵ Atsız, a.g.e., s.132.

İbnü'l-Hacib'in *el-Kâfiye* isimli eserine Câmi'nin yaptığı haşiyenin başlangıcına talikattır³⁶⁶.

3.176. R. fi'l-Kavâidi'l-Fürs

Farsça'nın kaideleri hakkındadır³⁶⁷.

3.177. R. fi Meziyyeti'l-Lisâni'l-Fârisi alâ sairî'l-Elsine mâ halâ'l-Arabiyye³⁶⁸

Farsça'nın Arapça hariç diğer dillere üstün olduğundan bahseden bir risaledir.

3.178. R. fi'l-Es'ile ve'l-Ecvibe³⁶⁹

3.179. Râhatü'l-Ervâh fi Defi'l-Ahâti'l-Eşbâh

Tâun ve vebânın dualarla giderilmesi hakkındadır³⁷⁰.

3.180. Serâp Hakkında Risale³⁷¹

3.181. R. fi'n-Nâzir fi'l-Mir'ât³⁷²

3.182. İbni Sina'nın eş-Şeyh Ebu Said b. Ebi'l-Hayr'e Cevabının Şerhi³⁷³

3.183. R. fi Kelimetî'l-Çalab

Çalab kelimesi hakkındadır³⁷⁴.

³⁶⁶ Atsız, a.g.e., s.132.

³⁶⁷ Atsız, a.g.e., s.132.

³⁶⁸ Atsız, nr.203; A.Cevdet, a.g.e., s.210-216.

³⁶⁹ Atsız, nr.204.

³⁷⁰ Atsız, a.g.e., s.133.

³⁷¹ Atsız, nr.206.

³⁷² Atsız, nr.207.

³⁷³ Atsız, nr.208.

³⁷⁴ Atsız, a.g.e., s.135.

III. BÖLÜM

İBN-İ KEMAL'İN İLMİ KİŞİLİĞİ

İLMİ KİŞİLİĞİ

İbn-i Kemal, Osmanlı medeniyetinin siyasal alanda en parlak devri olduğu kadar, ilim ve fikir hayatının da en yüksek seviyede bulunduğu bir dönemde yaşamıştır. Yalnız Türklerin değil bütün İslam âleminin iftihar ettiği mümtaz ve muhakkik âlimlerden biri olan İbn-i Kemal, şer'i meselelerle, hukuk, tarih ve edebiyattaki yüksek vukufıyla tanınmıştır. İlmî ihatası, muhakeme ve münazaradaki kuvvet ve kudreti çok yüksek olması itibariyle kendisine Müftü's-Sakaleyn unvanı verilmiştir³⁷⁵.

İbn-i Kemal hemen her ilim dalıyla ilgili eser vermiş bir âlimdir. Tefsirden felsefeye, dilden tarihe kadar ortaya koyduğu ilmi eserler onun ilmi açıdan çok yönlülüğünü göstermektedir. Bununla birlikte o eserlerinin çoğunu tefsir, hadis, fıkıh gibi dini sahalarda vermiştir. İbn-i Kemal tedris vazifesine Edirne'de başlayarak daha sonra Sahn-ı Seman'da müderrislik yapacak kadar bu sahada ilerlemiş, verdiği eserlerin yanı sıra pek çok talebe de yetiştirmiştir³⁷⁶.

İbn-i Kemal'in ilmi, zamanında o kadar büyük bir şöhret kazanmış idi ki, bir çok müellifler onu büyük şark âlimlerinden Sadeddin Taftazani'ye ve Seyyid Şerif Cürcanî'ye tercih edecek derecede beğenmişler, hatta bu şahısların, mümkün olsa idi, ondan ders tâkip edeceklerine inanmışlardı. Zamanında birçok âlimlerin bazı meselelerde İbn-i Kemal'e başvurdukları, hatta birçoklarının eserlerini, tashih maksadı ile ona gönderdikleri bilinmektedir³⁷⁷.

İbn-i Kemal nesir ve nazım sahasında olduğu gibi, Şeyhülislâm sıfatı ile verdiği fetvaların da haddi hesabı yoktur. Her gün bin kadar fetvaya cevap verdiği kayıtlıdır³⁷⁸.

İbn-i Kemal tenkitçi bir ilmi anlayışa sahiptir. İbn-i Kemal'in kelâmi ve fıkhi konulardaki tenkitçi özelliği meşhur Zemahşeri'nin "*el-Keşşâf*" isimli tefsirine yazdığı ta'likte de görülür, Zemahşeri'nin itizali görüşlerine verdiği cevaplarda onun ciddi ve

³⁷⁵ Dalkıran, a.g.e., s.44.

³⁷⁶ Saraç, a.g.e., s.29.

³⁷⁷ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.565.

³⁷⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara, 1960, c.II, s.458.

güçlü bir eleştirel yaklaşıma sahip olduğu görülür. O, doğruluğuna kâni olmadığı, isabetli görmediği her konuda inanç ve görüşlerini açıklamaktan, açık tartışmaya girmekten hiçbir zaman çekinmemiştir. Bu yüzden Mutezile mezhebine mensup olan Zemahşeri ile itikadi yönden tartışırken kendisi gibi Ehl-i Sünnet olan meşhur Seyyid Şerif el-Cürcani gibi bir allâme ile de usûli münakaşalara girebilmiştir³⁷⁹.

Onun Safavi propagandası te'siri ile büyük bir sarsıntı geçirdiği bilinmekte olan XVI. asır Osmanlı Ehl-i Sünnet tefekkürünü bütün gayreti ile müdafaa ettiği ise, bu yolda kaleme aldığı eserleri ile belli olduğu kadar, Kanuni Süleyman nezdinde giriştiği teşebbüsler ile de sabittir.

İbn-i Kemal'in hususi ahvâlinde zarif, nükte-pervâz, hoş sohbet ve mizaha meyyâl bir seciyeye sahip olduğu da görülmektedir.

Şurası muhakkaktır ki onun, askerlikten ayrılırken tahayyül ettiği ikinci bir Molla Lütüfi olabilmek arzusu gerek ilmi, gerek eserleri, gerek eriştiği mevki ve temin ettiği şöhret ziyadesi ile tahakkuk etmiştir³⁸⁰.

1.TARİHÇİLİĞİ

İbn-i Kemal dini meselelerdeki derin vukufiyetinin yanında, tarih alanında da son derece tebâruz etmiştir. *Tevârih-i Âl-i Osman* bu sahada yazdığı en büyük eseridir. Ayrıca Mısır seferi esnasında Yavuz Sultan Selim'in emri ile İbn Tagrıbirdî (Ö.874/1463)'nin Arapça olan *En-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire* adlı eserini de Türkçe'ye tercüme etmiştir³⁸¹. İbn-i Kemal bir tarihçi olarak hem bu ilmin resmen temelini atmış ve hem de kendisine has bir üslûp getirerek, kendinden sonraki tarihçilere, birçok yönden örnek olmuştur. (Hoca Efendi, Ali Matrakçı, Celâl-zâde vb.) Olayları anlatışı, sebep-netice bağı, şiir, ayet, hadis, darb-ı mesel ve hikmetli sözlerle bezemeye yer verilen kesin ve katı kararlar, ilmi ve dini ağırlığını koyma ona mahsus özelliklerdir³⁸².

İbn-i Kemal bir hânedan tarihi yazmakla görevlendirilmiş olduğu halde yer yer olayları eleştirmekten çekinmemiştir.

³⁷⁹ Karmış, a.g.e., (Sempozyum), s.143.

³⁸⁰ Parmaksızoğlu, a.g.mad., c.VI, s.566.

³⁸¹ Babinger, Franz, *Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçök), Ankara, 1982, s.69.

³⁸² Uğur, a.g.e., s.35.

- İbn-i Kemal, kendisinden önce ve sonra birçok Osmanlı devlet adamı ya da bilim mensubunun Türkler için kullandıkları küçültücü “kaba Türk, anlayışsız Türk” (ünlü deyimiyse Etrak-i bi-idrak) gibi nitelermelere yer vermemiştir. Ordudan söz ederken de genellikle “Türk, Türk askeri” demektir. Ayrıca “Türk ile Türkmen”i birbirinden ayırmakta, Osmanlıları Türk, Akkoyunluları Türkmen saymakta, Moğolları ise “Hilaf-ı cins” kabul etmektedir³⁸³.

İbn-i Kemal’e göre daima inkılab üzerine devredip duran bu felekin yani dünyanın da bir düzeni vardır. Dünyanın tabii düzeni, tabiat hadiseleri ile yürümektedir; fakat içtimai ve siyasi düzeni Allah’ın elçileri olan peygamber adına, düzeni kurmasını Selçuklulardan, Gaznelilere, Samanilere ve oradan da Nuh Peygamberin oğlu Yafes’e dayandırır. Kabul ettiği şemada Türklerin Yafes’ten türediği yazılıdır.

Böylece O, Osmanlı nizamını kökü Nuh Peygambere dayanan, uzun bir tarihi tecrübeye; hem felsefi, hem dini bir temele dayandırarak tarihi geleneğin meşru mirasçısı olarak göstermiştir. Böylelikle İbn-i Kemal külli (evrensel) tarih içerisinde hem Türk’ün (Osmanlının) hem de O’nun kurduğu devletin cihan-şümül temellerini ortaya koymuş, bu devlette otoritenin kaynağını da tespit etmiştir. Osmanlı Sultanları Allah’ın lütfu ve tevfiği (yardımı) ile bu vazifeyi almışlar. O’nun adına nizamı kurup devam ettirmek için cihad yapmışlardır. Bu bakımdan Osmanlı padişahlarını Allah ve Peygamber tarafından âdeta vazifelendirilmiş göstererek icraatlarını makbul ve muteber addetmektedir³⁸⁴.

İbn-i Kemal Hz. Âdem’den ve hatta yaratılıştan başlayan bir tarihi seyre bağlı olarak evrensel tarih anlayışı içinde Osmanlı’yı hem Türk tarihi hem İslam tarihi hem de dünya tarihi içine sağlam bir şekilde yerleştirmiş; onun nizam-ı âlem davasının, otoritesinin kaynaklarını göstermiştir³⁸⁵.

İbn-i Kemal şahit olmadığı olaylar için itimâd edilir kaynakları kullanmış fakat onları körü körüne taklit etmemiştir³⁸⁶.

İbn-i Kemal kendi şahsına münhasır bir yazardı. Daima kendine has üslûbunu kullanır, başka yazarlara benzememeye çalışırdı. Onun için de onların kullandığı

³⁸³ Turan, a.g.e., (Sempozyum), s.125.

³⁸⁴ Bolay, Süleyman Hayri, “İbn-i Kemal’in Tarihe Bakışı”, (Sempozyum), Ankara, 1982, s.204–205.

³⁸⁵ Bolay, a.g.e., (Sempozyum), s.206-207.

³⁸⁶ Uğur, a.g.e., s.39.

rakamları değil, ona yakın olanı kullanırdı. Başka yer ismi verir veya şahısların adını değil lâkablarını kullanırdı. Meselâ Sadrazam Ali Paşa ile Şah Kulu'nun Kayseri yakınında çarpışma yeri olarak İdris-i Bitlisi Gök Han'ı dediği halde İbn-i Kemal Sarımsaklı demiştir. Şah Kulu'nun kuvvetleri İdris'te 10–20 bindir. İbn-i Kemal'de sayı yoktur³⁸⁷.

İbn-i Kemal çok kere olaylarda geçen meşhur şahıslar, yerler, beldeler ve toplumlar hakkında bilgi verir³⁸⁸.

İbn-i Kemal eserlerinde zelzele, yıldırım düşmesi efsane ve bazı olağanüstü olaylardan bahseder.

“22 Şaban 895/1489'da İstanbul'da bir zelzele oldu. Birkaç yüz hane harap oldu. Güngörmez kilisesine yıldırım düştü.”³⁸⁹

İbn-i Kemal'in eserleri ise, ne İdrisi'nin ki gibi edebiyat yığınıdır. Ne Şükri'nin ki gibi bir coğrafya atlasıdır ve ne de bazı Osmanlı tarihleri gibi dini bir eserdir. O'nun eserleri adil bir devlet idaresinin kurulabilmesi için idarecilere yol gösteren bir tarihtir ve tarih ilminden bekleneni vermektedir³⁹⁰.

Osmanlı dönemi Türk kültür eserlerinin orijinal olmadığı, daha ziyade klasik İslam kültür eserlerine yazılan şerh ve haşiyelerden ibaret olduğu değerlendirmesi yanlış bir değerlendirmedir. İbn-i Kemal'in eserleri veya dünyanın en zengin el yazması koleksiyonlarını ihtiva eden Süleymaniye kütüphanesindeki binlerce eserin muhteva tahlilleri yapılmış olsaydı böyle bir hükme varılmazdı³⁹¹.

2. FELSEFİ GÖRÜŞLERİ

Bilindiği üzere İbn-i Kemal çok yönlü bir kişiliği olan bir insandır. O aynı zamanda bir bilgin, bir şair ve bir şeyhülislamdır. Bilgin olarak da çok çeşitli alanlarda uğraşmış ve bu alanlara ilişkin eserler vermiştir. Tarih, dil, edebiyat, felsefe bunlardan sadece bir kaçıdır.

İbn-i Kemal'in “*Tahafüt Haşiyesi*”nin incelenmesinin, onun felsefi görüşlerinin ve felsefi kişiliğinin ortaya konması ve değerlendirilmesi ile ilgili olarak gözlerimiz

³⁸⁷ Uğur, a.g.e., s.41.

³⁸⁸ Uğur, a.g.e., s.44.

³⁸⁹ Uğur, a.g.e., s.51.

³⁹⁰ Uğur, a.g.e., s.42.

³⁹¹ Yediyıldız, Bahaeddin, “*Tarih Kaynağı Olarak İbn Kemal*”, (Sempozyum), Ankara, 1982, s.59–60.

önüne serdiği sonuçları şöylece özetlememiz mümkündür: İbn-i Kemal’de yer yer hatta çok yüksek bir düzeyde olmak üzere felsefi bir tefekkürün varlığını müşahede ettiğimizi rahatlıkla ileri sürebiliriz. Daha başka bir deyişle İbn-i Kemal bir Aristoteles, bir Hegel gibi bir sistem kurucu, birlik ve tutarlılığı olan geniş kapsamlı evrensel bir dünya görüşü geliştirici bir düşünür olarak karşımıza çıkmamaktadır. Hiç olmazsa “*Tahafüt Haşiyesi*”nde gördüğümüz kadarıyla daha ziyade kendisinden evvel İslam düşüncesinde ortaya atılmış, işlenmiş bir takım önemli kelâmi-felsefi meseleler, geliştirilmiş olan kavram ve çözümler üzerinde kendi payına analitik eleştirisel ve akılcı bir düşünme faaliyetinin örneğini sergileyen bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır³⁹².

İbn-i Kemal’de dikkatimizi çeken diğer bir önemli husus, Gazali sonrası kelâmcıların bazılarının, örneğin F. Râzi veya A. Tûsi’nin, hatta bizzat Hocazâde’nin kendisinin tavır ve yaklaşımlarına paralel olarak hiç de Gazali’nin görüşlerine körükörüne bağlı olmadığı, tersine birçok konuda Gazali’ninkilerden ziyade felâsifinin görüşlerine yakın olduğudur. Gerçekten daha önce Hocazâde de Tehafüt’ünün başlarında her ne kadar bu eserini felsefe ehlini mağlub etmek amacıyla kaleme aldığını söylemekteyse de aslında sık sık Gazali’ye karşı çıkmakta, hatta İbn-i Kemal bu tuhaf duruma işaret ederek Hocazâde’nin Tehafüt’ünün filozofların tutarsızlıklarından çok Gazali’nin tutarsızlıklarını ortaya koymak ister gibi bir havaya sahip olduğu noktasına dikkati çekmektedir. Ancak aynı durum İbn-i Kemal’in kendisi için de söz konusudur. İbn-i Kemal’de sadık bir Gazalici olmaktan çok, Gazali ile felâsife arasındaki tartışmanın büyük ölçüde üstüne çıkarak her iki grubu muhakeme etmeye çalışmak, haklarında karar vermek ister gibidir. Nitekim bazı önemli prensip meselelerinde, kendi deyimiyle “kaideler”de, İbn-i Kemal’in de Hocazâde gibi filozofların yanında görüldüğü vâkidir. Mesela Gazali’nin Tanrı’da bir terkip olmasının mümkün olduğu görüşü ile ilgili olarak ileri sürdüğü ve birçok yerde tekrarladığı ana görüşüne, yani “filozofların elinde Tanrı’nın varlığını ispat etmek için bir tek delil vardır. Bu da nedenlerin sonsuz olarak teselsülünün imkânsız olduğu delilidir. Şimdi bu silsileyi kesici nedenin ezeli parçalardan mürekkep olmasının imkânsız olduğu hakkında filozofların bir delilleri yoktur” ana görüşüne Hocazâde ile birlikte İbn-i Kemal’de karşı çıkar ve parçalarından mürekkep olacak böyle bir varlığın, bu parçalar ihtiyacından dolayı zorunlu olamayacağını söyler. Sonra yine “açıklamaya muhtaç olan, bir neden

³⁹² Arslan, Ahmet, “*Kemalpaşa-zâde’nin Felsefi Görüşleri*”. (Sempozyum), Ankara, 1982, s.91.

gerektiren sadece varlığa geliş (hudûs) midir? Yoksa salt olarak imkân yani bir şeyin özü itibariyle olmaklığı da bir neden gerektirir mi?” meselesinde Gazali birinci görüşü savunarak âlemin ezeli olduğunu iddia ettikleri anda filozofların onun bir varlığa getiriciye, bir nedene ihtiyacını reddetmek zorunda kalacaklarını söyler. Buna ise Hocazâde ile birlikte İbn-i Kemal de karşı çıkar: İbn-i Kemal’e göre “zorunlu olan, varlığında başkasından müstağni olandır.”³⁹³

İbn-i Kemal’de Hocazâde gibi Aristoteles’ten hareket eden felâsifenin bilfiil sonsuz ile bilkuvve sonsuz arasında yaptıkları ayırımı ve birbiri ardından gelen, birbirlerine “hazırlayıcı” (muid) sebep ödevi gören şeylerin sonsuza kadar teselsül etmelerinin mümkün olduğu, ancak aralarında “tabii” veya “vaz’i” bir tertip bulunan şeylerin sonsuza kadar gitmelerinin imkânsız olduğu görüşlerini kabul eder gibidir.

Yukarıda sözünü ettiği noktalardan başka birçok noktada da İbn-i Kemal Gazali’ye, Mutezile’ye, Bakıllani’ye karşı olarak filozofların lehine yorumlanabilecek pozisyonları savunur. Bu cümleden olmak üzere O, Râzi ile birlikte zamanın yaratılmış olduğu, ezeli olmadığı iddiasının ispat edilmesi güç bir iddia olduğunu Mutezile’nin Tanrı’nın evreni muayyen bir anda yaratmasının nedeni olarak ileri sürdüğü evrenin o yaratıldığı anda yaratılmasının temelinde Tanrı’nın insanla ilgili birtakım faydaların bilgisinin bulunduğu görüşünün yanlış olduğunu filozofların Tanrı’nın salt iyi olmasından ötürü zorunlu olarak, yani herhangi bir kasıt veya talep söz konusu olmaksızın taşıdığı görüşünün daha doğru olduğunu, atomcuların hareketle ilgili anlayışlarının daha genel olarak zaman ve mekânla ilgili süreksizci anlayışlarının doğru olmadığını söyler. Bu ve benzeri noktaların varlığı İbn-i Kemal’in bir Gazali kadar felasifeye karşı olmadığı, hatta birçok yerde onların terminolojilerini, kavram belirlemelerini, hatta görüşlerini kabul ettiği sonucu çıkmaktadır³⁹⁴.

3. KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

3.1. Bilgi ve Varlık Anlayışı

İbn-i Kemal kelâm literatüründe söz konusu edilen bilgi vasıtalarını kabul eder. Aklın araz değil cevher ve Allah’tan sudûr eden ilk şey olduğunu söyleyerek

³⁹³ Arslan, a.g.e., s.94-95.

³⁹⁴ Arslan, a.g.e., s.95-96.

filozofların akıl teorisine yaklaşıp³⁹⁵. Bilgi edinmede aklın öneminin duygu organlarından daha fazla olduğunu belirtir ve akıl sahiplerini üstün bir sezgi gücüne mâlik olanlar ve tâlime muhtaç bulunanlar diye ikiye ayırır. Aklın matematikteki kullanımı ile metafizikteki kullanımı arasında fark olduğunu belirten İbn-i Kemal, fiziki dünya gibi metafizik âleminde bilgiye konu olabileceğini söyler ve beş duyu aracılığıyla fiziki dünyadan, iç duyular vasıtasıyla da metafizikten haberdar olunabileceğini belirtir³⁹⁶.

İbn-i Kemal varlıkları harici ve zihni olmak üzere ikiye ayırır ve daha çok zihni olanlar üzerinde durur; felsefecilerin görüşüne katılarak dış dünyada karşılığı bulunmayan zihni varlıkların mevcudiyetini savunur. Onun önem verdiği hususlardan biri de imkân meselesidir. Bu konuda dört ayrı risale kaleme alarak imkân kavramının varlığı, mahiyeti, varlığa ve yokluğa delâleti, varlık-mahiyet ilişkisi gibi yönleri üzerinde durmuş, imkânı mümkün varlığın mahiyetinin ayrılmaz niteliği olarak düşünmüştür³⁹⁷. A'raf sûresinde geçen³⁹⁸ “halk” ve “emr” kelimelerinden hareketle mümkün varlıkları emir ve halk âlemi olmak üzere ikiye ayırır. Halk âlemindeki oluşların vasıtalı, emir âlemindeki oluşların ise doğrudan Allah'ın “ol” hitabıyla vücut bulduğunu ve ruh, akıl, kelâm-i ilahi, levh-i mahfuz, arş, kürsî, cennet, cehennem gibi gaybi varlıkların bu âlemin çerçevesine girdiğini kaydeder; yaratılmış statüsünde bulunan bu varlıkların fâni değil ebedi olduğunu söyler³⁹⁹.

3.2. İman

İslam dinine göre iman, Allah'a, peygamberlerine ve peygamberlerin risaletine inanmak ve bu risaletin muhtevasını yani ilm-i zaruri ile bildirdiği şeyleri kabul edip tasdik etmek, gönülden boyun eğip razı olmak demektir⁴⁰⁰.

İbn-i Kemal'e göre iman; mutlak anlamda tasdik değildir, bilakis Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dinine ait olduğu zorunlu olarak, yani delile ihtiyaç duyulmadan bilinen belli şeyleri tasdik etmektir⁴⁰¹.

³⁹⁵ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.243.

³⁹⁶ İbn-i Kemal, *Risâletü'l-Feraiz*, (nşr. A.Cevdet), s.272.

³⁹⁷ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.243.

³⁹⁸ bkz., A'raf, 7/54.

³⁹⁹ Çelebi, a.g.mad., c.XXV, s.243.

⁴⁰⁰ Tunç, Cihat, *Kelâm (Sistematik)*, Kayseri, 1997, s.42.

⁴⁰¹ Öçal, a.g.e., s.180.

Harputi'ye göre ise; iman zarurat-ı diniyeden olduğu bilinen bütün hususları tasdik edip kalp ile kabullenmektir⁴⁰².

İmam Maturidi ise; imanın dil ile ikrar, kalp ile tasdikten ibaret olduğunu nakli ve akli delillerle ispat etmiştir⁴⁰³

Şeriatla ve şeriat ehlinin örfünde imanın sadece tasdik değil, zaruri olarak yani delilsiz bilinen hususi emirlerdeki tasdik olduğunu söyleyen İbn-i Kemal, kişinin ancak tevhid, nübüvvet, haşir ve ceza gibi, tek başına düşünüldüğünde nazari olan, ancak Hz. Peygamber (s.a.v)'in dininden olması hasebiyle, zaruri olarak bilinen şeylerin hepsini tasdik eden ve kesin olarak inanan kimsenin mü'min olabileceğini söyler⁴⁰⁴.

İbn-i Kemal tasdikten bilgiden öte gönüllü olarak benimsemek (iz'an) teslim olmak gibi anlamları da içerdiğini ifade etmektedir⁴⁰⁵.

İbn-i Kemal, ikrarı imanın dünyada şahsa ait olan hükümlerin uygulanabilmesi için şart görüyorsa da, imanı kalben tasdikten ibaret görür. Bu hususta da İmam-ı A'zam Ebu Hanife (Ö.150/767)'yi takip eder. "O, sadece kalbi bir tasdikten ibarettir" der. Ancak Ebu Hanife'ye göre, bir kimsenin mü'min nazarı ile değerlendirilebilmesi ve ona hayattayken ve öldükten sonra Müslüman muamelesi yapılabilmesi için kalben tasdik etmiş olduğu imanını, diliyle de ikrar etmesi şarttır⁴⁰⁶.

Eşari kelimelerin çoğunluğuna göre iman, yalnızca kalp ile tasdik etmekten ibarettir. Tasdik ise Hz. Muhammed'in Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde doğrulamak, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip, doğru olduğuna gönülden inanmaktır. Başka bir deyişle tasdik, haber verilen hükmün iz'an, kabul ve doğrulanmasıdır. Kelam literatüründeki iman söz konusu olduğunda buradaki haber verilen şeylerden kasıt Hz. Muhammed'in Allah'tan getirdiği şeylerin bütünüdür. Hariciler ise 'Eşarilerin yaptığı iman tanımına taatlar yani amelleri de dâhil etmişlerdir. Onlara göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel etmekten oluşmuş bir

⁴⁰² Harputi, Abdullatif, *Tenkihu'l-Kelâm fi Akaid-i Ehli'l-İslam* (çev. İbrahim Özdemir, Fikret Karaman), Elazığ, 2000, s.209.

⁴⁰³ Maturidi, Ebu Mansur, *Kitabu't-Tevhid* (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara, 2000, s.488.

⁴⁰⁴ Dalkıran, a.g.e., s.116.

⁴⁰⁵ Öçal, a.g.e., s.184.

⁴⁰⁶ Ebû Hanife, *el-Âlim ve'l-Müteallim* (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri İçinde) (çev. Mustafa Öz), İstanbul, 1992, s.13-14

bütûn olmaktadır. İmanın mahiyeti bu üç unsuru içermekte bunlardan herhangi birini terk eden imandan çıkarılarak küfre nispet edilmektedir⁴⁰⁷

İbn-i Kemal, amellerin imanın aslına dâhil olmadığına ilişkin Kur'an'dan çeşitli ayetleri delil olarak gösterir. Birçok ayette salih amel iman üzerine atfedilmekle beraber, imandan ayrı olarak zikredilir. Eğer ameller imana dâhil olsaydı, sadece iman zikredilerek yetinilir, ayrıca amelleri zikretmeye gerek kalmazdı. Diğer yandan birçok ayette isyan durumunda olan asilere imanı nispet ederek hitap etmektedir. Eğer taat imana dâhil olmuş olsaydı, masiyetin imana münafi olması gerekirdi ve imanla isyanın bir arada zikredilmemesi gerekirdi. Mesela Hucurât sûresinde Mü'minlerden iki topluluğun birbirleriyle savaşa tutuşmasından söz edilir⁴⁰⁸. Bu ayette savaşa tutuşanlar "Mü'minler" şeklinde vassfedilir. Hâlbuki mü'minlerin birbirleriyle savaşmaları haramdır ve bir ma'siyettir. Bakara sûresinde ise Allah, "*Ey iman edenler öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı*"⁴⁰⁹ buyurmaktadır. Kısas, teammüden haksız yere adam öldüren kimse için farzdır. Ayette "Ey iman edenler" hitabı, katilin mü'min olduğuna delalet eder. Ayrıca ayetin devamında "kim kardeşi tarafından herhangi bir şekilde affedilirse" burada geçen kardeşlik iman kardeşliği olmalıdır. Çünkü bir başka ayette mü'minlerin kardeş olduğu söylenmektedir⁴¹⁰ ve "bu Rabbinizden bir rahmet ve hafifletmedir" buyrulmaktadır. En son ifade de geçen rahmet ve hafifletme ancak mü'minler için geçerlidir. Şu halde ameller imanın aslına tabii olan şeyler değildir⁴¹¹.

İbn-i Kemal'e göre, dille ikrâr imandan bir rükûn ve bir cüz değildir. Bununla birlikte, iman eden kimsenin kalben yaptığı tasdiki, dille de ikrar etmesi gerekir. Dille ikrarı, kasıtlı olarak terk eden kimse ise kâfirdir. Bir kasıt olmaksızın terk eden kimse ise, sadece günahkârdır. İbn-i Kemal'in burada bahis konusu yapmış olduğu kasıt, kalbin bir filidir. Kasıtlı olarak dille ikrarı terk eden ifadesi, kalben inkâr ederek dille ikrarı terk eden anlamına gelmektedir. Bu manada kalben tasdik ettiği halde, dille ikrarı terk eden kimse kâfir değildir⁴¹².

⁴⁰⁷ Özarlan, Selim, *Maturidi Kelamcısı İbn-i Hümmam'ın Kelâmi Görüşleri*, Ankara, 2003, s.109-110.

⁴⁰⁸ bkz., Hucurât, 49/9.

⁴⁰⁹ Bakara, 2/178.

⁴¹⁰ bkz., Hucurât, 49/10.

⁴¹¹ Öçal, a.g.e., s.187.

⁴¹² Dalkıran, a.g.e., s.121.

3.3. Allah İnancı

İbn-i Kemal, Allahın varlığı ve birliğini öğrenmek için akli delillerden uzak kalınmaması gerektiği düşüncesindedir. Bununla birlikte kişinin, ma'rifetullah için akli delillerin yanı sıra, Kur'an'ın nasslarıyla da delil getirmesi lüzumludur. Onun ifade ettiği gibi insan yaratıcısını, akıl yürütmekle tabiattan, Allah'ın vazifelendirdiği peygamberlerden ve yine Allah tarafından gönderilen kitaplardan hususan Kur'an-ı Kerim'den en doğru bir tarzda öğrenebilir⁴¹³.

İbn-i Kemal, çeşitli hadislere dayanarak Allah'ın doksandokuz isminin bulunduğunu ve bunları sayanların cennete gireceğini söyler. Ancak, Allah'ın isimlerini saymak, bir "zıkr" olarak salt dile gelen bir ifade olması bakımından, Allah'ın rızasını kazanma anlamına gelen "cennete girme"yi nasıl garanti ettiği konusu üzerinde durmayarak, bu konuda nakli delillerin varlığını yeterli sayar. Ona göre, Allah'ın doksandokuz isminin hepsi de doğrudan Allah'ın kendisine dayanan tevkifi isimlerdir. Allah'ın sıfatlarının anlamlarına nüfuz edilebilmesi için, "Esmâü'l-Husnâ"nın anlamlarıyla bilinmesi gerekir⁴¹⁴.

İbn-i Kemal, sıfatlar konusunda mensubu olduğu Ehl-i Sünnet ekolünden ayrılmamıştır. Ancak meseleyi ele alırken, mutasavvıfların görüşlerini çağrıştıracak ifadeler kullanır. Ona göre Allah'ın bilinmesi, sıfatlarının ve isimlerinin bilinmesine bağlıdır. Allah'ın zatının ve yüceliğinin bir sonucu olarak, Allah'ın sıfatlarının bulunması gerekir. Arifler, O'nun zatından başka hiçbir şeyi görmezler. İşte o zaman, tüm çeşitliliklerin ve çoklukların O'nun zatında değil, hükümlerinde ve sıfatlarında olduğunun farkına varırlar. İbn-i Kemal'de bununla ilgili olarak Mevlana'dan bir şiir aktarır:

Halk râ âb dâñ, sâfi zülâl / Enderân tâbân sıfat-ı zü'l-celal;

İlmi şun ve adlişun ve kahrişun / Çun nücüm-u çarh der âb-revân⁴¹⁵

"Yaratıkları saf, arı bir su kaynağı olarak bil. Çünkü orası Allah'ın sıfatlarının tecelligahıdır. Onların ilimleri, adaletleri, kahırları, akıp giden sudaki çark yıldızları gibidir."

⁴¹³ Dalkıran, a.g.e., s.122-123.

⁴¹⁴ Öçal, a.g.e., s.192.

⁴¹⁵ İbn-i Kemal, **R. fi Beyani'l-Vücûd**, (nşr. A. Cevdet), s.154

Allah'ın âlemi yaratması, O'nun mutlak hakikatine ait olan nurun müteaddid olarak zuhur etmesidir. Ancak sıfatlarla birlikte zuhur eder. Yeryüzünde varolan şeyler, gerçekte Allah'ın bu isim ve sıfatlarının tecellilerinin bir sonucu olarak varolurlar. Mesela insana nispet edilen bilme, Allah'ın ilim sıfatına tecelli etmesi ile gerçekleşir. Âlem ve Âdem Allah'ın sıfatlarının tecelli etmesiyle vücud bulmuştur. Allah, hayat sıfatıyla tecelli edince canlı varlıklar zuhur etmiş; irade sıfatıyla tecelli edince de, varlıkların irade sahibi olmasına sebep olmuştur. Kudret sıfatının tecellisi, her mümkün varlığı Allah'ın makdûru yapmıştır. Gene O'nun Hâdi ismiyle tecelli etmesi, yaratıklarının hidayete ermesini sağlamıştır.

3.4. Nübüvvet

İbn-i Kemal, Hz. İsa'nın son peygamberden üstün olduğunu iddia eden Molla Kabız'a cevap vermek üzere tafdil meselesini, zındıkları ve mehdilik iddiasında bulunan sahte sûfileri reddetmek üzere de mucize konusunu ele alır. Tafdil meselesinde Hz. Muhammed'in bütün peygamberlerden onların da meleklerden üstün olduğunu söyler⁴¹⁶.

Mucizenin, nübüvveti inkâr edenleri acze düşürme ve mucizeye konu olan şeyleri yapmaktan alıkoyma şeklinde iki rüknünün bulunduğunu belirtir. Bir kısım mucizelerin Peygamber'den sâdır olduğunu, bazılarının ise onda zahir olduğunu ve Kur'an-ı Kerim'in ikinci tür mucize grubuna girdiğini kabul eder. Kur'an'ın benzerini meydana getirmekten insan kudretinin özel olarak alıkonduğu türden bir mucize teşkil ettiği görüşüne olumlu bakar⁴¹⁷.

3.5. Kur'an'ın Mahlûk Olup Olmaması Meselesi

Kur'an Allah'ın mahlûk olmayan kelâmıdır ve kelâm da Allah'ın sıfatıdır. Allah bütün sıfatları ile kadim olduğu gibi, kelâm sıfatı da zatı ile kâim ve kadim bir sıfattır. Bu sıfatın gereği olarak Allah Teâla, Cebrail (a.s) ile perde arkasından konuşması, yaratmış olduğu ses ve harf vasıtası ile vaki olmuştur. Cebrail aleyhisselam da bunları ezberlemiş ve Nebi (s.a.v)'e nakletmiştir. Nebi (s.a.v)'de, Cebrail'in bu getirdiklerini okumuştur. Bize kadar nakledilen ve dillerde okunan lâfzî kelâm işte budur⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Öçal, a.g.e., s.196.

⁴¹⁷ İbn-i Kemal, R. fi Tafdili'l-Enbiya ale'l-Melaike, (nşr. A. Cevdet), s.117-124.

⁴¹⁸ İbn-i Kemal, R. fi Kıdemi'l-Kur'an Kelamullah, (nşr. A. Cevdet), s.134.

İbn-i Kemal, Kur'an'ın Allah'ın dışında herhangi birine nispet edilemeyeceğini dile getirir ve şu ayeti nakleder: *“Bu Kur'an, arşın sahibi katında değerli, güçlü, sözü dinlenen ve güvenilen şerefli bir elçinin getirdiği sözdür”*⁴¹⁹ Bu ayete dayanarak, kelâmın, nefsi manada hakikat, ona delalet eden lafızda ise mecaz olduğunu, aksi düşünüldüğünde ise nefsi manada mecaz, kendine delalet eden lafızda ise hakikat olduğunu dile getirir. Lisandan bize ulaşanın, kalpte var olanı ortaya çıkardığı ve ona tercüman olduğunu ve de lisanıyla sözün bu ulaşmada mecaz olduklarını ifadeyle kelâm-ı nefsinin varlığına da dikkat çekmiştir. Ona göre Kur'an, Allah'ın mahlûk olmayan kelâmıdır. Allah'ın kelâmı, zatı ile kaîm olan sıfatıdır ve kesinlikle hadis olamaz⁴²⁰.

3.6. Ahiret

İbn-i Kemal, ahirette sadece mükellef olanların diriltileceğini söyler, aksini beyan eden âhâd haberlerin bu konuda delil olamayacağını savunur. İbn-i Kemal'e göre, cismâni dirilişin olmadığı sadece ruhani bir haşır kabul edilemez. Zira insanlar hem ruhen hem de cismen haşır olunacaklardır. Bu hususta da O, Ehl-i Sünnet akidesini benimser ve görüleceği üzere, ruhâni haşırın de dâhil olmuş olduğu cismani haşre dair şu delilleri serdeder:

*“İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi ki hemen apaçık bir hasım kesilir ve kendi yaratılışını unuttur da ‘Çürümüş kemikleri kim diriltecek’ diyerek, Bize misal vermeye kalkar. Deki: ‘Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O her türlü yaratmayı bilendir’”*⁴²¹

*“Sur'a üflenince kabirlerinden Rablerine koşarak çıkarlar”*⁴²²

*“Deki: ‘İster taş veya demir ya da kalbinizde büyüttüğümüz başka bir yaratık olun, yine de diriltileceksiniz’” “Bizi tekrar kim diriltir?” derler, deki: “Sizi ilk defa yaratan” sana başlarını sallayarak: “Ne zamandır bu?” derler. “Yakında olması mümkündür” de*⁴²³.

⁴¹⁹ Tekvir, 81/19–21.

⁴²⁰ İbn-i Kemal, R. fi Kidemi'l-Kur'an Kelânullâh, (nşr. A. Cevdet), s.131–136.

⁴²¹ Yasin, 36/78–79.

⁴²² Yasin, 36/51.

⁴²³ İsrâ, 17/50–51.

“Doğrusu Biz diriltiriz, Biz öldürürüz, dönüş Biz’edir. O gün yer yarılr onlar çabucak ayrılır; bu Biz’e göre kolay bir toplanmadır”⁴²⁴

“Kemiklere bak, onları nasıl birleştirip, sonra onlara et giydiriyoruz.”⁴²⁵ Bu gibi ayetlerle düşüncesini temellendirir⁴²⁶.

İbn-i Kemal haşri, bilinen ıstılahi anlamının dışında kullanarak üçe ayırır. Birincisi bizim bildiğimiz cesedlerin kabirlerden kalkarak mahşer yerine gitmeleridir. İbn-i Kemal buna “haşr-i âmm” adını verir. Uhrevi ruhların henüz hayatta iken seyru sülûkun bir neticesi olarak cisimlerinden çıkarak rûhanî âleme gitmelerine de özel anlamda “haşr-ı hâss” denir. Çünkü bu tür nefisler, tabii yoldan gayrı iradî olarak ölmezden önce kendi iradeleriyle hayvani niteliklerini öldürebilirler. Diğer bir haşr ise “haşr ehass” (en özel) haşrdır. Bu da insanın ruhani egosunun kabrinden çıkarak Rabbani hüviyete kavuşmasıdır. Sonuncusu Hz. Muhammed’in ulaştığı makamdır. Nitekim Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Allah ile aramızda öyle bir belirlenmiş vakit var ki ne Cebrail’in ne de başka bir peygamberin buna ulaşması mümkün değildir”⁴²⁷

3.7. Ahiret Halleri

3.7.1. Şefaât

Şefaât, Resuller, Nebiler, âlimler ve Allah’ın izin vereceği kimselerin, yine Allah’ın izni ile mü’minlerden bazılarının günahlarının bağışlanmasını ya da Allah katındaki derecelerinin yükselmesini talep etmeleridir⁴²⁸.

İmam Maturidi’ye göre, şefaât konusunda Kur’ani beyanlar ve Rasulullah’tan nakledilen hadisler vardır. Yaygın kanaate ve intikal eden bilgilere göre şefaât ilahi gazap ve cezaya sebep teşkil eden küçük günahlar için söz konusudur, bu tür günahları işleyen kimse iyilerin ve Hakk’ın rızasına mazhar olanların şefaâtıyla bağışlanır⁴²⁹.

Sabuni ise bu konu ile ilgili şunları söylemektedir: “Şefaât bize göre vardır, Mutezile ise muhalif kalmıştır. Biz Ehl-i Sünnet, Allah Teala’nın, vasita olmaksızın

⁴²⁴ Kâf, 50/43–44.

⁴²⁵ Bakara, 2/259. ayrıca bkz. Kıyame, 75/3–4; Fussilet, 41/21; Nisa, 4/55–56.

⁴²⁶ İbni Kemal, **R. fi Hakikati’l-Mead**, Süleymaniye ktp. Fatih nr.5340, vr.42/43

⁴²⁷ İbni Kemal, **R. fi Şahsi’l-İnsani**, (nşr. A. Cevdet), s.99

⁴²⁸ Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, **Kelâm**, Konya, 1991, s.396.

⁴²⁹ Maturidi, a.g.e., s.475.

affetmesini mümkün gördüğümüze göre, peygamberlerin ve hayırlı kulların şefaatiyle affetmesi ise evleviyetle mümkündür. Mutezile'ye göre af mümkün olmadığından şefaatinde bir faydası yoktur.⁴³⁰

İbn-i Hümmam'a göre, büyük günah üzerinde ısrar ederek ölen kimsenin peygamberin şefaati ya da vasıtasız olarak Allah'ın fazlıyla affedilebileceğini mümkün görmesine rağmen Mutezile, Allah'ın itaatkârlara sevap, günahkârlara da ceza vermesi gerektiği şeklindeki aslî ilkeleri gereğince şefaatin bu durumdaki insana bir faydasının olmayacağını ancak şefaatin yalnızca büyük ve küçük bütün günahlardan kaçınan insanların sevaplarını arttırmada bir rolünün olacağını ileri sürmüştür⁴³¹.

Harputi ise bu konuda nakli delillere yer vererek şunları söylemektedir: "Peygamber ve salih kulların günahkârlar hakkındaki şefaatharının kabulü şu ayet ve hadislerle sabittir:

*'Sen hem kendi günahından, hem mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarından ötürü Allah'tan af dile.'*⁴³²

*'Rahman'ın huzurunda söz almış olanlar dışında hiç kimse şefaath edemez.'*⁴³³

*'İzni olmadan huzurunda şefaath etmek kimin haddine?'*⁴³⁴

Tirmizi'nin Hz. Osman'dan rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: 'Kıyamet gününde peygamberlerin, sonra âlimlerin daha sonra şehitlerin yapacağı şefaath makbuldür.'⁴³⁵

Ancak Mutezile şefaathı kabul etmemektedir."⁴³⁶

İbn-i Kemal, mü'minlerden büyük günah işleyenler için bile şefaathı kabul eder⁴³⁷. Bunun Hz. Peygamber (s.a.v)'in büyük günah işleyenler için şefaath edeceğine

⁴³⁰ Sabuni, Nureddin Ahmet b. Mahmut b. Ebi Bekr, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din (Maturidiyye Akaidi)*, (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara, 2000, s.165.

⁴³¹ Özarslan, a.g.e., s.67-68.

⁴³² Muhammed 47/19.

⁴³³ Meryem 19/87.

⁴³⁴ Bakara 2/255.

⁴³⁵ Tirmizi, Kıyamet 10.

⁴³⁶ Harputi, a.g.e., s.281-282.

⁴³⁷ İbn-i Kemal, *R. fi Şerhi'l-Ehadis*, (nşr. A. Cevdet), s.44.

dair ş u hadisini delil getirir: “Benim ş efaatim ümmetinden büyük günah işleyenleredir.”⁴³⁸

İbn-i Kemal tevbe⁴³⁹ etmeden vefat etmiş olan günahkâr Müslüman’ın ş efaat sebebiyle cennete gireceğine inanır ve yukarıda zikredilen hadisi de delil gösterir. Böylece Ehl-i Sünnetin umumi caddesini takip eder ve bu konularda da pek farklı ve orijinal görüşler ortaya koyduğu söylenemez⁴⁴⁰.

3.7.2. Allah’ın görülmesi

Ru’yet, göz ile meydana gelen tam bir görme olayıdır. Tam görme ise, görme duyusu vasıtası ile bir şeyi hakkıyla idrak etmek, algılamak demektir⁴⁴¹.

Ehl-i Sünnet, ahiret yurdunda müminlerin Allah Teala’yı görmelerinin aklen caiz, naklen de vacip olduğunu kabul etmiş, Mutezile, Neccariyye, Havaric ve Rafida’nın Zeydiyye kolu bu görüşe muhalif kalmıştır. Mutezile ayrıca Allah Teala’nın kendi zatını görüp görmediği konusunda aralarında görüş ayrılığına düşmüşler, çoğunluğu O’nun kendi zatını gördüğünü kabul ederken içlerinden bir gurup Allah’ın kendi zatını görmesini de başkaları tarafından görülmesini de inkâr etmiştir⁴⁴².

İbn-i Hümmam, Allah’ın ahirette görüleceğine dair nakli deliller zikretmiştir:

“Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parlayacaktır, rablerine bakacaklardır (O’nu göreceklerdir)”⁴⁴³

“Dolunay/Bedr gecesinde ayı görmekte zorlanıyor musunuz? Sizinle ayın arasında bulut yoktur, işte böylece rabbinizi göreceksiniz.”⁴⁴⁴ Bu hadiste Allah’ın görülmesi berraklıkta ayın görülmesine benzetilmiş, insanların ayı apaçık bir şekilde gördükleri gibi Allah’ı da görecekleri vurgulanmıştır⁴⁴⁵.

Allah’ın ahirette görüleceğinin başka bir delili de Musa (a.s.)’nın ş u sözüdür: *“Rabbim! Bana kendini göster de seni göreyim”⁴⁴⁶* Eğer Allah’ın görülmesi mümkün

⁴³⁸ Ebu Davud, Sünnet, 21; İbni Mace, Zühd, 37.

⁴³⁹ Tevbe hakkında daha fazla bilgi için bkz. Özarlan, *Kelamda Tevbe*, Ankara, 2003, s.55–56.

⁴⁴⁰ Dalkıran, a.g.e., s.154.

⁴⁴¹ Tunç, a.g.e., s.138.

⁴⁴² Sabuni, a.g.e., s.92.

⁴⁴³ Kıyame, 75/22–23.

⁴⁴⁴ Buhari, Sahih, et-Tevhid, 24.

⁴⁴⁵ Özarlan, a.g.e., s.31.

⁴⁴⁶ A’raf, 7/143.

olmasaydı Musa (a.s.)'nın bu talebi Rabbini bilmeyişinin bir ifadesi olacaktı. Allah'ı bilmeyenin ise O'nun elçiliğine layık ve vahyi için güvenilir bir kişi olması mümkün değildir⁴⁴⁷.

İbn-i Kemal de Mu'tezile ile diğer bazı Ehl-i Bid'at ekollerin aksine, Allah Teâla'nın ahirette, göz ile görülmesini aklen caiz ve naklen de gerekli görür. Hz. Peygamber (s.a.v)'in Mirâc gecesi, Allah'ı görüp görmediği konusunda, ashâbın ihtilaf ettiğini, kendi kanaatına göre ise baş gözü ile Allah'ı görmediğini ifade eder. Ancak her mü'min, kendi marifetine göre ilâhi cemali, cennette müşahede edecektir⁴⁴⁸.

3.8. Kötülük (Şer) Problemi

İnsana ait tüm fiil ve sözlerin Allah tarafından yaratıldığını kabul ettiğimizde, kötülüğün bundan hariç tutulması imkânsızdır. İbn-i Kemal'e göre, kötülük Allah'tandır. Buna rağmen kötülüğün O'na nispet edilmesi uygun değildir. Allah Teâla Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır. *“Hayır, senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadirsin”*⁴⁴⁹ Ayette, bir yandan Allah'ın her şeye kadir olduğu vurgulanırken, diğer yandan O'na sadece “hayır” nispet edilmektedir. Cin sûresinde geçen başka bir ayette hayrın iradesini açıkça kendisine nispet eden Allah, şerrin iradesini kendisine nispet etmekten kaçınmak için, meçhul siygası kullanılmıştır:

*“Doğrusu bilmiyoruz; yeryüzünde olanlara bir kötülük mü istendi yoksa Rableri kendileri için bir hayır mı diledi”*⁴⁵⁰

İbn-i Kemal, ister iyi olsun ister kötü olsun herhangi bir fiile nispet edilmeksizin Allah'ın insanı fail kılmasını “kendinde iyi” bir şey olarak görür. Kötü bir işin faili Allah değil, kuldur. Allah'ın buradaki fonksiyonu “kulu fail kılmak”tan ibarettir. Kulun fail kılınması, Allah için bir adalet, hikmet ve güzelliştir. Yapılan şey (mef'ul) ise, şerdir ve çirkindir. Her ne kadar kuldan vukua gelen şey, ayıplı, noksan ve şer olsa da, Allah insanı fail kılmak suretiyle, eşyayı kendisine uygun bir yere koymuş, böylece adaletin ve hikmetin gereğini yerine getirmiştir⁴⁵¹.

⁴⁴⁷ Maturidi, a.g.e., s.98.

⁴⁴⁸ Dalkıran, a.g.e., s.154-155.

⁴⁴⁹ Al-i İmran, 3/26.

⁴⁵⁰ Cin, 72/10.

⁴⁵¹ İbn-i Kemal, R. fi Beyani'l-Hikme li Ademi Nisbeti's-Şer İllahî Teala, (nşr. A. Cevdet), s.127.

Mahir sanatça eğri bir tahtayı, kırık bir taşı ve yarım bir tuğlayı layık ve münasip olduğu bir yere koyarsa bu da doğru ve adil bir şey olur ve bununla övünür. Her ne kadar o yer eğri, nakıs ve ayıplı ise de. Hikmet, adalet ve doğruluk kişinin kötülüğü layık olduğu yere koymasındır. Bununla birlikte sarığı kafaya, ayakkabıyı ayağa, sürmeyi göze ve çöpü çöplüğe koyarsa hepsini layık olduğu yere koymuştur. Bununla ayakkabıya ve çöpe zulüm etmemiş olur. Çünkü layık oldukları yere konmuşlardır⁴⁵².

3.9. Mucize

İbn-i Kemal, mucize konusunu müstakil bir eserinde ele alarak, meseleyi çeşitli yönlerden tahlil eder. Eserde mucize konusu; kelime ve ıstılahi anlamı, rükunları, şartları ve kendisinin peygamber olduğunu ileri süren kimsenin doğruluğuna delaleti gibi ana başlıklar altında incelenmiştir. Bunun dışında *İ'cazu'l-Kur'an* ve *Kıdemi'l-Kur'an* adlı diğer iki risalesinde de, Kur'an'ın mucize olmasının ne anlama geldiği konusundaki düşüncelerini açıklar. Klasik kelâm kitaplarında mucize konusu, şartları ve nübüvvet delaleti itibarıyla ele alınmışken, İbn-i Kemal farklı bir yaklaşımla mucizenin rükunlarından bahsetmektedir⁴⁵³.

İbn-i Kemal'e göre mucizenin iki temel rüknü vardır. Birincisi, mucizenin bir fiil olması hasebiyle nübüvvet iddiasında bulunan kimseyi inkâr edenlerin acze düşürülmesi, ikincisi de mucizenin bir menetme olması sebebiyle, başkasının mucizeye konu olan şeyi yapmaktan alıkonmasıdır. Burada fiil olarak tavsif edilen mucize, fiilen doğa olaylarına aykırı bir biçimde gerçekleşen ve peygamberden sadır olan ya da ondan zahir olan şeydir. Menetme anlamı itibarıyla mucize, müddeinin mutad olan bir şeyi gerçekleştirdikten sonra başkasının aynı fiili yapmasını istemesi ve muhatabın böyle bir şeyi yapmaktan alıkonmasıdır. Alıkoyma anlamına gelen mucizede peygamberden sadır olan hiçbir şey yoktur⁴⁵⁴.

Buna rağmen İbn-i Kemal, öz itibarıyla mucize konusunda Ehl-i Sünnet'in görüşünden farklı şeyler söylememektedir.

⁴⁵² İbn-i Kemal, a.g.e., s.127.

⁴⁵³ İbn-i Kemal, *R. fi Hakikati'l-Mucize*, (nşr. A. Cevdet), s.138.

⁴⁵⁴ İbn-i Kemal, a.g.e., s.137.

4. TASAVVUFLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Eserleri ve hakkında yapılan araştırmalar göstermektedir ki Şeyhülislam İbn-i Kemal çok yönlü bir mütefekkindir; fakat Şeyhülislam lakabının açıkça gösterdiği gibi, O, her Şeyden önce bir hukukçudur, fakihtir. Tasavvuf tarihi incelendiğinde görölmektedir ki mutasavvıflara, onların hallerine, ilimlerine, ıstılahlarına karşı çıkanların başında fikhçiler gelmektedir.

Kalbe, ruha, nefse ve Allah'ın ilham ettiği ilme önem veren mutasavvıflarla, resmi İslam'ı temsil eden, görünüşe ehemmiyet veren hukukçular arasındaki anlaşmazlık birincilerin aleyhine geliŐmiştir. Özellikle "Allah aşkı" konusunda ortaya çıkan bu anlaşmazlık, Hallac'ın idam edilmesine, Zü'n-nun el-Mısri'ye zulmedilmesine, murakabe ve nefis muhasebesi üstadı Muhasibi'nin Kufe'de yarı sürgün hayatı yaşamasına, felsefeci İbn Kerrâm'ın hapsedilmesine ve Sehl Tusteri'nin sürgünde ölmesine sebep olmuştur.

Bu açıdan, Şeyhülislam İbn-i Kemal bazı konularda mutasavvıflara açıktan cephe almıştır. Ancak risalelerinde tasavvufi düşüncelerine rastlamak mümkündür.

Ayrıca tasavvufla ilgili *er-Risâletü'l-Münira* isimli eserini kaleme almıştır. Sâdi-i Őirazi'nin "*Gülistan*" adlı eserine nazire olarak yazdığı "*Nigâristân*"da tasavvufla alakalıdır⁴⁵⁵.

İbn-i Kemal'in tasavvufla ilgili görüşlerini en geniş olarak *Müniretü'l İslam* isimli eserinde bulmaktayız. Devrindeki tasavvuf anlayışını ve bazı tasavvuf erbabını tenkit ettiği bu risalesinde, İbn-i Kemal Şu hususlara değinmektedir:

"Őeyhin dört alameti vardır: 1. Müridinin dini ve dünyevi Őüphelerini giderecek kadar âlim olması, 2. Hubbûd-dünya -dünya sevgisinden- uzak durması ve kendisini heva ve arzulardan uzak tutması, 3. Diğer insanların ve müridlerinin elinde bulunan imkânlarla tamah etmemesi, 4. Bütün fiil ve sözlerinin Őeriate muvafık olması. Eğer bu dört vasıf bir kişide yoksa ve o kişi de Őeyhlik davasında bulunuyorsa o kâzibtir. Kâzib ise sadıklara Şeyh olamaz. Şeyh ve müridin ilk vazifesi Őeriatı bilmektir. Şeriat ise Allah ve Resulünün emir ve yasaklarıdır⁴⁵⁶.

⁴⁵⁵ Dalkıran, a.g.e., s.176.

⁴⁵⁶ Saraç, a.g.e., s.35.

Kendisini şeyh ilan eden kişi için iki durum söz konusudur. Eğer o kişi ilim sahibi, dünya sevgisinden yüz çevirmiş, şüpheli şeylerden uzak duran, söz ve fiilleri şeriatın muktezasına uygun, talimi ve nasihati delil ile olan birisi ise; işte o kişi Allah'ın ve Resulünün gerçek halifesidir. Ama o kişide bu hususiyetler yok ise o zaman o kişi şeytanın halifesidir. Şeytanın halifesi ise şeriatın hükmüne göre hem sapmış hem de doğru yoldan insanları saptırmış bir kişidir. Zira meşru olanı inkâr etmiş ve onun yerine batıl deliller koymuş demektir⁴⁵⁷.

Devlet idarecileri (ümera) ve dünya ehli zamanımızın şeyhlerini severler. Zira şeyhler, Rablerine, onları sahip oldukları mansıb ve devletlerinin artması için dua ederler. Hâlbuki dünya mansıbları onları Allah'tan uzaklaştırmaktadır. Zamanımızın şeyhleri de idarecileri ve ehli-i dünyayı sever, onların götüllerini celbetmek, mallarını almak için önlerinde küçüklük gösterirler. Eski zamanın şeyhleri rablerine kendilerini sevenlerin Allah'a yakınlaşması ve onun katındaki derecelerinin yükselmesi için dua ederler ve insanların ellerindeki mal mülkten yüz çevirirlerdi. Günümüzün şeyhleri ise (sanki) kendilerini sevenlerin Allah'tan uzaklaşmaları ve helâk olmaları için dua ediyor, insanların mallarını almak istiyorlar. “Zamanımızda bazı sofiler, namazlarında farzları ve vacipleri kemaliyle eda etmedikleri halde namazdan sonra tesbih ve tehlil ile uğraşmaktadırlar.”

Din âlimlerinin birisinden şeriata muvafık bir söz veya fiil sadır olur da o söz veya fiil zamanımız şeyhlerinin hevalarına uygun düşmezse onu şiddetle inkâr ederler ve bu âlime karşı benzeri görülmemiş bir düşmanlık gösterirler. Güçleri yettiğinde o âlimin helâkine çalışırlar. Zira maruf onlara göre münker, münkür ise maruf, sünnet bid'at, bid'at sünnet olmuştur⁴⁵⁸.

İbn-i Kemal'in naklettiğimiz bu görüşlerinden çıkan onun tasavvuf vakiasını neticeleri açısından ele aldığıdır. Devrinde yayılmaya başlayan ve tasavvuf adına ortaya konan hatalı uygulamaları, tasavvufun asıl istikametinden sapmalar göstermesini, tasavvuf erbabının ve şeyhlerin içine düştükleri yanlışlıkları ve tasavvuf adına yapılan istismarları tenkit etmiş, tasavvufun kendisinin “Tasavvuf külli geçmekdür özinden/ Dahı incinmemekdür el sözünden” şeklinde ifade ettiği ahlaki boyutunun kaybolmasına karşı çıkmıştır. Kendisinin mesuliyet taşıyan bir makamda bulunması dolayısıyla bu

⁴⁵⁷ Saraç, a.g.e., s.35-36.

⁴⁵⁸ Saraç, a.g.e., s.36.

yanlışların ictimai bir buhran doğurmaması ve yaygınlaşmaması için bu fikirlerini devlet kademelerini ikaz eder bir üslupla kaleme alması pek tabiidir. Bununla birlikte yeri geldikçe mutasavvıfların fikirlerinden istifade ederek onların kavilleriyle delil getirmekte, *Müniretü'l-İslam* adlı eserinde şeyhleri tenkit ederken İmam-ı Gazali'den büyük hürmet ifade eden nitelemelerle bahsetmekte ve nakiller yapmakta, *Kuşeyri Risalesi*'ni, *Kütül-Kulub* 'u yeri geldikçe kaynak olarak göstermektedir⁴⁵⁹.

⁴⁵⁹ Saraç, a.g.e., s.37.

IV. BÖLÜM

İBN-İ KEMAL'İN KADER ANLAYIŞI

1. KADER VE KAZA KAVRAMLARI

Biz burada İbn-i Kemal'in kader anlayışına geçmeden önce, kaza ve kader inancı hakkında teknik bilgiler sunmak istiyoruz. Ardından da İbn-i Kemal'in kaza ve kader ile alakalı görüşlerini vereceğiz.

1.1 Kaderin Sözlük Anlamı

Kader kelimesi, Arapça (ق د ر) kökünden türemiş olup birçok anlamı içerisinde barındırmaktadır. Sözlükte; güç yetirme, ölçme, kaza ve hüküm, takdir ederek tayin, miktar, ölçü, rızık daraltma, uygun hüküm verme, güç, kudret gibi manalara gelmektedir.⁴⁶⁰

Kuran'ın lûgatına dair önemli bir eser kaleme alan Ragıp el-İsfehani, kader kelimesine şu anlamları vermektedir. Kader kelimesi kadr, kader ve takdir olarak kullanılır. Bu bir nesnenin niceliğini beyan etmektir. Tef'il babından kaddere olarak kullanılınca kudret vermek manasına gelir. Burada iki türlü bir tanımlama yapar. Allah'ın eşyayı takdir etmesi iki şekilde olur.

a)Kudret vermek manasına

b)Belli bir ölçüye göre tayin etme

Bundan da faydalanarak Allah'ın fiillerini de ikiye ayırır:

1.Bir nesneyi doğrudan meydana getirmek. İsfehani buna örnek olarak, göklerin ve içerisindekilerin yaratılmasını gösteriyor.⁴⁶¹

2.Bir nesneyi tedricen aşamalı bir şekilde var etmek. Buna çekirdeği örnek veriyor. Çekirdek "hurma çekirdeği" o şekilde takdir edilmiştir ki ondan yalnız hurma ağacı yetişir, başka bir ağaç yetişmez.

⁴⁶⁰ İbni Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed bin Mükrim, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1994, c.V, s.74; Zebeydi, Ebu Feyyaz Muhammed Murteza, *Cevahiru'l-Kâmûs*, Beyrut, 1994, c.VII, s.370; Komisyon, *İslami Kavramlar*, Ankara, 1997, s.411.

⁴⁶¹ Ragıp el-İsfehani, Ebu'l-Kasım Hüseyin bin Muhammed, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Beyrut, 2001,s.395-396.

Kur'an-ı Kerim'de kader kelimesi, on bir yerde, kök kelimesinden türemiş türevleri ile birlikte ise yüz otuz yerde geçmektedir.

Gündelik hayatta kadere değişik anlamlar yüklenmiş, ancak farklı kullanımlar kazanmıştır. Kader asli anlamından çıkarılarak deyimlerle başka anlamlar yüklenmiştir. Öncelikle kadere olaylara müdahale eden ve ayarlayan doğüstü güç olarak yaklaşmıştır. İnsan yaşamındaki olayları kaçınılmaz bir şekilde ayarladığına inanılan olağanüstü güç, yazgı. Bu anlam şu deyimlerde kullanılmıştır: “Kader böyle istedi”, “kaderi suçlamak”, “kaderin cilveleri”, “kadere meydan okumak”, “kadere boyun eğmek” vb..⁴⁶²

1.2. Kaderin Terim Anlamı

Kader kelimesi dini literatürde, Allah'ı Teala'nın iradesini icra etmeden önce (kaza) takdir etmesi ve hükmetmesi demektir. Bir başka ifade ile kader, ezelden ebede kadar cereyan edecek bütün olaylara hâkim olan külli iradedir. Kader; bütün varlıkların Allah tarafından programlanması ve programın kâinat yaratılmadan önce takdir edilip yazılmasıdır⁴⁶³.

Kader kelimesinin terim anlamı, İslam Mezhepleri arasında farklı şekillerde anlaşılmıştır. Bu anlam farklılıklarına ilerleyen bölümlerde değineceğiz. Şimdi kaza kelimesinin sözlük ve terim anlamına bakalım

1.3. Kaza Kelimesinin Sözlük Anlamı

Kaza kelimesi sözlükte; hükmetmek, hükme bağlamak, emretmek, ifa etmek, ödemek, kaza etmek, ölçüp biçip yapmak, ihtiyacını gidermek, ölçmek, mahkeme etmek ve anlaşmak gibi anlamlara gelmektedir⁴⁶⁴.

Ragıb el-İsfehani, eserinde kaza kelimesini açıklarken kazayı ilahi olan ve beşeri olan diye ikiye ayırmış, bunlara dair ayetlerden örnekler getirmiştir⁴⁶⁵.

Kur'an'ı Kerim'de bu kavram, kök veya isim olarak geçmemekle birlikte, fiil veya fiilden türemiş isim olarak altmış üç yerde geçmektedir.

⁴⁶² Özarlan, Selim “14-18 Yaş Lise Gençlerinde Kader İnancı” Ankara, 1994, (Basılmamış yüksek lisans tezi), s.16

⁴⁶³ Komisyon, a.g.e., s.411.

⁴⁶⁴ İbni Manzûr, a.g.e., c.XV, s.186; Zebeydi, a.g.e., c.XX, s.84; Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s.406.

⁴⁶⁵ Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s.407.

1.4. Kaza Kelimesinin Terim Anlamı

Istilah olarak bu kelime;

a) Kadılık makamı ve memuriyet

b) Evvelce ihmal edilerek yerine getirilmemiş olan dini vazifenin yerine getirilmesi (kaza namazı kılmak gibi)

c) Allah'ın ezeli ve külli takdirinin zamanı gelince tek tek yerine gelmesi

anlamlarına gelmektedir. Üçüncü anlam kader kavramı ile ilgili olarak kullanılmaktadır⁴⁶⁶.

Terim anlamı olarak zaten bu en son mana bizi ilgilendirmektedir. Buna göre kaza; ezeli ilmin, önceden bilip takdir ettiği bir olayın, zamanı geldiğinde bir vakıa olarak fenomenler dünyasında ortaya çıkmasıdır. Ayrıca bu ortaya çıkış mefhumu, ezeli ilmin bilgisinin zıddı olamaz. Yani realitedeki vakıa, ezeli ilmin daha önceden bilip takdir ettiği manaya uygun olur.

1.5. Kaza ve Kader Arasındaki İlişki

Daha önce de açıkladığımız gibi kader; Allah'ın ezelde bütün varlıkların ölçüsünü, miktarını ilmiyle bilip tayin ve tespit etmesi demektir. Buna göre kaza ise takdir edilen şeyin zamanı gelince icra edilmesidir.

Kazanın kaderden daha özel bir anlamı bulunduğu var sayılmaktadır. Zira kaza, takdirin bir parçasıdır. Ebu Ubeyde'nin Hz. Ömer'e taundan kaçmak için Şam'a girmek istemediğinde –kazadan mı kaçyorsun?- sorusuna, Hz. Ömer'in Allah'ın kazasından kaderine kaçıyorum, cevabı buna delil olarak getirilmektedir. Çünkü kaza henüz meydana gelmemiş kaddedir. Allah'ın onu geri çevirmesi mümkün olduğu halde kaza meydana geldikten sonra onu geri çevirmek mümkün değildir. “Artık iş olup bitmiştir”⁴⁶⁷ ayeti geriye dönüşün olmadığını göstermektedir. Kader de ise bir umut hala mevcuttur⁴⁶⁸.

1.6. Kur'an'da Kaderin Kullanıldığı Manalar

Kader kelimesi ve bu kelimenin müştakları, Kur'an'ı Kerim'de birçok ayette kullanılmış ve bu kelimelerin her birine farklı farklı anlamlar yüklenmiştir. Yüklenen anlamlar şunlardır:

⁴⁶⁶ Komisyon, a.g.e., s.425.

⁴⁶⁷ Meryem, 19/21.

⁴⁶⁸ Ragıb el-İsfehani, a.g.e., s.407.

a- Ölçmek, ölçüye göre belli etmek, bir ölçüye göre yapmak anlamlarına gelen ayetler:

“Şüphesiz biz herşeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır.” ⁴⁶⁹

“Allah gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünde o su ile çağlayıp aktı...” ⁴⁷⁰

“Gökten suyu ölçülü indirdik te, onu yerde durdurduk. Şüphesiz biz onu gidermeye de kadiriz.” ⁴⁷¹

“Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık, her iki su belli bir ölçüye göre birleşti.” ⁴⁷²

“Biz onu ancak belli bir ölçüye göre indiririz.” ⁴⁷³

“O, suyu gökten belli bir ölçüye göre indirir. Biz onunla ölü memleketi diriltiriz” ⁴⁷⁴

b- Düzenlemek, tayin etmek, şekil vermek anlamına gelen ayetler:

“Güneş’te yörüngesinde yürüyüp gitmektedir. Bu güçlü ve bilgin olan Allah’ın kanunudur.” ⁴⁷⁵

“Ay içinde sonunda kuru bir hurma dalına döneceği konaklar tayin etmişizdir.” ⁴⁷⁶

“... Yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için aya konak yerleri düzenleyen O’dur.” ⁴⁷⁷

“Ölümü aranızda biz tayin ettik” ⁴⁷⁸

“...Her şeyi yaratıp bir ölçüye göre düzenleyen O’dur.” ⁴⁷⁹

⁴⁶⁹ Kamer 54/49.

⁴⁷⁰ Rad 13/17.

⁴⁷¹ Müminun 23/18.

⁴⁷² Kamer 54/12.

⁴⁷³ Hicr 15/21.

⁴⁷⁴ Zuhuf 43/11

⁴⁷⁵ Yasin 36/38

⁴⁷⁶ Yasin 36/39

⁴⁷⁷ Yunus 10/5

⁴⁷⁸ Vakıa 56/60

c- Her şeyin kanununu koymak anlamına gelen ayetler:

"O her şeyin kanununu koyup yol gösterendir." ⁴⁸⁰

"Allah dilediği kimsenin rızkını genişletir ve bir ölçüye göre verir." ⁴⁸¹

Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerim'de kader kelimesi çeşitli anlamlarda kullanılmış olmakla beraber inanç esasları arasında sayılmamaktadır.

2. İTİKADİ MEZHEPLERİN KADER KONUSUNA YAKLAŞIMLARI

Mezheplerin kader konusundaki yaklaşımlarına geçmeden önce bu mevzunun Hz. Peygamber ve selef dönemindeki durumuna değinmek istiyoruz.

Kur'an'ı Kerim, yukarıda da geçtiği gibi, kader konusunu inanç esasları içerisinde saymamaktadır. Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe imandan bahsetmektedir fakat 'kadere inanın' gibi bir tabir kullanmamaktadır. Biz bu konunun inanç esaslarından biri olduğunu, meşhur 'Cibril hadisi'nden öğrenmekteyiz.

Hız. Ömer bu rivayeti şöyle aktarmaktadır: "Ben Hız. Peygamber'in yanında oturuyordum. Derken elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir adam yanımıza çıkageldi. Üzerinde, yolculuğa delalet eder hiçbir belirti yoktu. Üstelik içimizden kimse onu tanıımıyordu da. Gelip Hız. Peygamber'in önüne oturup dizlerini dizlerine dayadı. Ellerini bacaklarının üstüne hürmetle koyduktan sonra sormaya başladı: Ey Muhammed! Bana İslâm hakkında bilgi ver! Hız. Peygamber açıkladı: "İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucu tutman, gücün yettiği takdirde Beytullah'a haccetmendir." Yabancı: "Doğru söyledin" diye tasdik etti. Biz hem sorup hem de söyleneni tasdik etmesine hayret ettik. Sonra tekrar sordu: "Bana iman hakkında bilgi ver?" Hız. Peygamber açıkladı: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe inanmandır. Kadere yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna da inanmandır." Yabancı yine:

⁴⁷⁹ Furkan 25/2

⁴⁸⁰ Ala 87/3

⁴⁸¹ Rad 13/26, İsra 17/30, Kasas 28/82, Sebe 34/36, Ankebut 39/62, Rum 30/17, Zümer 39/52, Şuara 42/12

"Doğru söyledin!" diye tasdik etti. Sonra tekrar sordu: "Bana ihsan hakkında bilgi ver?" Hz. Peygamber açıkladı: "İhsan, Allah'ı sanki gözlerinle görüyormuşsun gibi Allah'a ibadet etmendir. Sen O'nu görmeden de O seni görüyor..."⁴⁸²

Bu rivayetten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber kaderi inanç esaslarından biri olarak kabul etmektedir.

Hz. Peygamber'in vefatını takip eden ve hicri birinci asrı içine alan bir zaman diliminde Müslümanları meşgul eden hususlar içinde hiç şüphesiz ilki "kader" konusu olmuştur. Kaderi inkâr edenleri kınayan ve kader münakaşalarından men eden hadisler bize açıkça göstermektedir ki daha Hz. Peygamberin hayatında bile Müslümanlar arasında bu tür düşünceler belirmeye ve hatta münakaşa konusu olmaya başlamıştı. Ne var ki Resulullah'ın şiddetli yasağı kibar-ı sahabenin aynı tarzdaki tutumu bu devirde büyük bir fikir hareketi şeklinde bu konunun ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Ancak Hz. Osman'ın şehid edilmesini takip eden olaylar, iç savaşlar, Müslümanlar üzerinde büyük tesirler icra etmiş, çok acı hatıralar bırakmış ve neticede karmaşık akaid problemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu iç savaşlarda hayatını kaybedenler Müslümanları düşündürmüştür: "Ortada bir katl hadisesi vardır. Öldüründe öldürülende müslümandır. Hâlbuki katl islamda kefire adı verilen büyük günahlardandır. O halde kefire işleyen bir müminin iman bakımından durumu nedir? Dolayısıyla imanın tarifi ve sınırı ne olmalıdır? Sonra katl gibi bir fiili işleyen bir insan, bu fiili işlerken hür bir iradeye sahip midir? Yoksa kader-i ilahinin mecburi bir tatbikçisi midir?"⁴⁸³

Sahabe, tabiin ve onların yolunu benimseyip takip edenler anlamına gelen Selefiyye, müteşabih ayetler ve dolayısıyla kader mevzuunda nassları aynen kabul etmişlerdir⁴⁸⁴

Selefin kaza ve kader münakaşalarına, tafsilata girmek konusunda kesin ve kararlı bir tutum içinde olduğunu görmekteyiz. İmam Ahmed b.Hanbel'e cedel yapan bir kaderi hakkında fikri sorulmuş. O'da: "beni ilgilendirmez" cevabını

⁴⁸² Müslim, İman, 1,7; Ebu Davut, Sünnet, 16; Nesai, İman, 3,6.

⁴⁸³ Yeprem, M.Saim, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, İstanbul, 1984, s.154-155.

⁴⁸⁴ Gölcük-Toprak, a.g.e., s.51.

vermiştir. Soruyu soran benim peşimi bırakmıyor deyince de “O eğer cedel yapan biriye onunla konuşmaman en uygun olanıdır” demiştir.⁴⁸⁵

Selefin “cebirde yoktur tefvizde, ikisinin ortasında bir durum vardır” cümlesi selef akidesinin bir formülü haline gelmiştir.⁴⁸⁶

İbn-i Kemal’e göre kader hakkında konuşmayı yasaklayan rivayetler mutlak anlamda bir yasaklama değildir. Nehyedilen şey, kaderin sırlarına aşırı bir şekilde dalmaktır. Kader konusunda nasslara uygun bir şekilde konuşmak müstehap, hatta salahiyetli kimselerin kaderin gerçekliğini ortaya çıkarmaları vaciptir.⁴⁸⁷

2.1. Mutezile

Mutezileye göre kader, “beyan” manasındadır. “*Bunun üzerine onu ve ailesini kurtardık, yalnız karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik.*”⁴⁸⁸ ayetindeki “kadderna” bu manadadır⁴⁸⁹.

Kaza ise bazen “ferağ ve itmam tamamlamak/bitirmek” manasındadır. “*Allah bunun üzerine, iki gün içinde yedi gök “kaza” etti. Tamamladı/bitirdi ve her göğün işini kendisine bildirdi.*”⁴⁹⁰ “*Musa süreyi itmam edince ailesi ile birlikte yola çıktı*”⁴⁹¹ ayetlerinde geçen “kada” kelimelerinin manası budur. Kaza bazen de “icab” gerekli kılma manası ifade eder. “*Rabbın yalnız kendisine ibadet etmenizi ve ana babaya iyilik etmeyi kaza etmiştir*”⁴⁹² Kaza kelimesinin şu ayette olduğu gibi “*İsrailoğullarına kitapta doğrusu yeryüzünde iki defa bozgunculuk yapacak ve kibirlendikçe kibirleneceksiniz diye kaza ettik/bildirdik.*”⁴⁹³ “İ’lâm” ve “İhbâr” manaları da vardır⁴⁹⁴.

⁴⁸⁵ Yeprem, a.g.e., s.172.

⁴⁸⁶ Yeprem, a.g.e., s.175 .

⁴⁸⁷ İbn-i Kemal, a.g.e., s.180.

⁴⁸⁸ Neml 27/12.

⁴⁸⁹ Yeprem, a.g.e., s.190.

⁴⁹⁰ Fussilet 41/12.

⁴⁹¹ Kasas 28/29.

⁴⁹² İsrâ 17/23.

⁴⁹³ İsrâ 17/4.

⁴⁹⁴ Yeprem, a.g.e., s.191.

Mutezileye göre, “kaza ve kader”den Allah’ın yaratması kastediliyorsa, kulların fiillerini Allah yaratıyor demek küfür ve ilhattır. Çünkü kullar fiillerini dilerse yaparlar, dilerlerse yapmazlar ve sonucunda medih, zem, sevap ve ikab vardır. Kulların fiillerini Allah yaratıyor demek Allah’ın fiilleri hakkında da bu hükümler var demektir. Buna ilaveten kulların fiillerinin hepsine de Allah’ın rızası var demektir ki bu küfürdür.⁴⁹⁵

Mutezile, “Adl” prensipleri gereği Allah’ın bütün fiillerinin gayeli ve hikmetli, yani insanların yararı doğrultusunda bulunduğunu kabul etmiştir. Onlara göre insan önceden sahip olduğu güçle hem bir fiili yapmaya hem de terk etmeye muktedirdir, aksi takdirde sorumlu tutulamaz⁴⁹⁶. İnsan hürdür ve fiilini kendi iradesiyle yapar. Fiillerin Allah tarafından insanların iradeleri dışında yaratılması zulümdür, sorumluluk ilkesine aykırıdır⁴⁹⁷. Ayrıca Kur’an’da geçen “kader” ifadeleri “beyan” manası taşıdığı için, kulların fiillerini Allah’a nispet etmek bir bakıma küfür ve ilhaddır. Çünkü bu yolla kulların yaptığı kötü şeylerde Allah’a izafe edilmiş olur. Allah’ın hidayeti konusunda da Mutezile’ye göre bir problem yoktur. Hidayeti Allah herkese yapar, ama kâfirler tercih etmez dolayısıyla bir zulüm ve haksızlık söz konusu değildir⁴⁹⁸.

2.2. Eş’ari

Eş’ari, kader tariflerine girmemiş kulun yaratılışında “said”, “şaki” olduğu rızkının ve ecelinin tespit edilmiş bulunduğunu hususunu ayet ve hadislerle dayanarak nakli delillerle açıklamıştır. Eş’ari kader meselesinde Kaderiyye/Mutezile’ye cephe almıştır⁴⁹⁹.

Eş’ari, kaza kelimesinin Kuran’ı Kerim’de yer yer “haber verme”, “bildirme” manalarında kullanıldığını söylemekle beraber kaderi ezeldenki ilmi ilahi ile birlikte mütalaa etmektedir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ Kadı Abdülcebbar, Ahmed, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, Kahire, 1965, s.770.

⁴⁹⁶ Özervarlı, M. Said, *Kelam’da Yenilik Arayışları*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1998, s.121.

⁴⁹⁷ Şehristani, *Kitabu’l-Milel ve’n-Nihal*, Kahire, trs, c.I, s.49.

⁴⁹⁸ Özervarlı, a.g.e., s.121.

⁴⁹⁹ Eş’ari, Ebu’l-Hasen, *Kitabu’l-Lüma fi’r-Reddi ala Ehli’z-Zeygi ve’l-Bid’a*, Beyrut, 1953, s.52.

⁵⁰⁰ Eş’ari, a.g.e., s.53.

Eş'ari bu konudaki görüşlerini şöyle sürdürmektedir: “Biz Allah Teâla nın kaza ve kaderine rıza göstermekle emrolunmuşuzdur. O halde bu emre ittibaen kaza ve kadere razı olmak durumundayız. Çünkü kaza ve kader ne bizim gözümüzün önüne serilmiştir ve ne de onunla karşı karşıya gelmişizdir. Bu tıpkı bizim peygamberlerin devamlı hayatta kalmalarına razı olmamız, ölümlerine razı olmamız; şeytanların bekasına razı olmamız gibidir. Ama yine de bu durumların hepsi âlemlerin rabbi olan Allah'ın kazasıyla meydana gelmektedir”⁵⁰¹.

Eş'ari'nin hürriyet ve irade problemini ele alış tarzını incelersek şu neticeye varmamız mümkündür: Meseleye Allah Teâlanın irade ve kudreti açısından baktığı zaman mutlak tevhit ve tenzih tavrını muhafaza etmekte ve adeta mutlak cebirden hiç farkı olmayan kanaatler serdetmektedir. Bu durumda ortaya çıkacak olan insanın sorumluluğu problemi karşısında da meseleye insan açısından bakmak ve bu sorumluluğu temellendirmek zorundadır. İşte bunu yaparken de Mutezile'nin düştüğü, bütün unsurlarıyla kaderi inkâr durumuna da düşmekten şiddetle kaçınmaktadır. İşte bu iki endişe arasında bocalarken Eş'ari, gergin bir yayın boşalma hareketi gibi önce sahip olduğu Mutezile fikirlerinden kopar kopmaz, soluğu cebir ucunda almış, bilahare bu uçtan da kurtulmak isteyerek bulduğu “kesb” formülüyle görünürde, cebir ve tefviz arasındaki bir noktada karar kılmıştır. Eş'ari'nin bu karar noktası görünüşte tefvize nazaran cebre daha yakın olduğu içindir ki buna, “cebr-i mutavassıt” mutedil cebir denmesi adet olmuştur.⁵⁰²

Eş'ari'ye göre kesbin hakikatı şöyledir: “Birşeyin onu kesb eden tarafından ve hadis bir kudretle meydana gelmesidir.”Allah hareketi yaratır, fakat yarattığı bu hareketle hareket halinde olan kendisi değildir. Hareket eden, hareket kendisinde olandır. Aynı şekilde Allah imanı ve küfrü yaratır. Fakat kâfir ve mümin olarak adlandırılan insandır. Kâsib, kendinde yaratılmış hadis olan bir kudrete sahip olduğu için kesb eder. Kâfir “küfrü kesb eder” dediğimiz zaman bu sonradan olma bir kudretle olur demektir. Aynı şekilde mümin “imanı kesb eder” demek yaratılmış bir kudretle iman ediyor demektir. Demek oluyor ki insan,

⁵⁰¹ Eş'ari, a.g.e., s.53.

⁵⁰² Yeprem a.g.e., s. 226-227.

herhangi bir zorlamaya maruz kalmadan fiilini kesb eder. Fiilini yaratması söz konusu değildir. Kendisi yaptığı için fiil onun olmuş olur ama onu yaratan Allah'tır.⁵⁰³

2.3. Maturidi

İmam Maturidi'ye göre kaza kelimesinin sözlük anlamı, bir şeye hükmedip karar vermek, layık olduğu sonucu belirlemek ve hakkında nihâi olarak söylenebilecek son sözü söylemekten ibarettir.⁵⁰⁴

İmam Maturidi kader kavramını ise iki manada kullanır. Birincisi bir şeyin oluşumu açısından sahip olduğu konum ve değer hükmüdür. Buna göre kader şeyi hayır – şer, hüsün-kubuh, hikmet – sefeh bakımından taşıdığı mahiyet üzere yaratmaktır. Bu mana hikmet kavramının da şu tanımını içermektedir: “Herşeyi kendi mahiyetine uygun bir şekilde oluşturması ve her şeyde ona uygun olana isabet etmesi.” Cenab-ı Hakkın şu beyanı bu manayı içermektedir: “*Biz her şeyi kendisinin sahip bulunduğu özelliğe göre yarattık.*”⁵⁰⁵ İkincisi, herşeyin oluşacağı zaman ve mekânını, hak veya batıl oluş vasfını, doğuracağı mükâfat ve cezayı belirlemektir. Cebrail (a.s.) Resulullah'a iman hakkında soru yönelttiğinde onun verdiği rivayet edilen cevap da kaderin bu iki manasından biriyle uygunluk göstermektedir. Resulullah kader hakkında sıraladığımız manalara bir ek mahiyet olmak üzere “*hayır da şer de Allah'tandır.*” buyurmuştur. Kader için “şeyi kendi mahiyeti üzerine yaratmak” şeklinde zikrettiğimiz birinci mana kullara ait fiillerde mevcuttur. Şöyle ki bu fiiller insan zihninin düşünemeyeceği ve akılların takdir edemeyeceği bir hüsün veya kubuh niteliğinde zuhur eder. Şu halde fiillerin yüce Allah sayesinde hâsıl olduğu ortaya çıkmaktadır. Kadere yüklenen ikinci manada aynı konumda olup, kulların kendi fiillerini zaman ve mekân faktörleri açısından takdir etmeleri mümkün olmadığı gibi onların bilgileri, konunun detaylarına da nüfuz edemez. Bu açıdan da kullara ait fiillerin Allah'tan değil de kendilerinden sadır olması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Allah

⁵⁰³ Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, *Maturidi ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul, 1997, s.52.

⁵⁰⁴ Maturidi, Ebu Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara, 2002, s.391

⁵⁰⁵ Kamer 54/49

Teâla "... Bunlar arasında seyretmeyi konaklara ayırdık takdir ettik".⁵⁰⁶ O yine şöyle buyurmuştur: "Lut'un karısı müstesna, biz onu geri kalanlardan olmasını takdir ettik".⁵⁰⁷ Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.⁵⁰⁸

İbn-i Kemal'de kelimelerin kader ile ilgili görüşlerine kısaca değinmiştir. İbn-i Kemal kaderle ilgili eserinde Hz. Peygamberden şöyle bir hadisi aktarmıştır: "Ümmetimden iki sınıf için İslam'dan bir nasip yoktur. Bunlar Mürcie ve Kaderiye'dir."⁵⁰⁹

İbn-i Kemal'e göre: "Kulun herhangi bir fiili yoktur, fiilin kula izafesi fiilin cansızlara izafesi gibidir, nasıl ki 'nehir aktı, değirmen döndü denir' bunun gibi insanların fiilleri de insana izafe edilmiştir" diyen kimseler Mürciedir. Mürcie ayrıca büyük günah meselesinde de Allah'ın emrini geciktirdiklerinden dolayı onların mezhebi ifrattır, bunun zıddı olan kaderiler ise tefrittedirler.⁵¹⁰

Kaderiler; kişi kendi fiilinin halıkıdır, zannediyorlar, küfür ve isyan Allah'ın takdiri ve isteği üzerine değildir, diyorlar. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "Kaderiye bu milletin mecusileridir"⁵¹¹ ifadesi bunlar için söylenmiştir. Mecusiler karanlık ve aydınlık, iyilik ve kötülük için Yazdan ve Ehrimen adında iki ilahın varlığına inanmaktadırlar.⁵¹²

Mutezîliler, 'kul kendi fiilinin halıkıdır' diyerek, yaratma fiilini insana nispet ederek Cenab-ı Allah ve kulunu aynı kefeye koyuyorlar. Cenab-ı Allah'ın kul için takdir ettiği kaderi nefy ediyorlar.⁵¹³

İbn-i Kemal, yazmış olduğu *R. fi'l-Cebr ve'l-Kader* adlı eserinde, itikadi mezheplerin kaza ve kaderle alakalı görüşlerine yer yer kısaca değinmiş ve gerekli gördüğü yerde de – yukarıda da görüldüğü üzere- kendi görüş ve eleştirilerini ifade etmiştir.

⁵⁰⁶ Sebe 34/18.

⁵⁰⁷ Hicr 15/60.

⁵⁰⁸ "Maturidi, a.g.e., s.392-393.

⁵⁰⁹ Tirmizi, Kader, 13; İbn-i Mace, Mukaddime, 9.

⁵¹⁰ İbn-i Kemal, a.g.e., s. 181.

⁵¹¹ Ebu Davut, Kader 2; İbn-i Mace, Mukaddime 10; Ahmet bin Hanbel, Müsned, 5/277.

⁵¹² İbn-i Kemal, a.g.e., s. 182.

⁵¹³ İbn-i Kemal, a.g.e., s. 183.

3. ALLAH'IN İLMİ VE TAKDİRİ

İbn-i Kemal'e göre Allah'ın ezeli ilminin nesne ve olaylara nispeti zaman dışı olup Allah herşeyi geçmiş ve gelecek söz konusu edilmeden şimdi olarak bilir, onun için zaman kavramı geçerli değildir. Allah'ın zaman dışı oluşu mekân dışı oluşuna benzer, onun için uzak ile yakın gibi geçmiş ile gelecekte birdir.⁵¹⁴

Biz Allah için mekândan münezzehtir kavramını çok fazla kullanıp bunu aklımıza sığdırmamıza rağmen, Allah'ın zamandan da münezzehe oluşu üzerinde pek ciddi düşünmemekteyiz veya aklımıza sığdırmaktan aciz kalmaktayız. İbn-i Kemal'in burada bize anlatmak istediği Allah'ın her şeyi "şimdi" olarak bilmesidir. Allah için geçmiş, gelecek ve şimdi birdir, çünkü Allah için zaman kaydı yoktur.

İbn-i Kemal'in yukarıdaki görüşlerine bazı felsefecilerde katılmaktadır. Bunlardan, Whitehead ve Hardshorne, Tanrıyı "Asli" veya "Mutlak" yönüyle zamana bağlı kılmazlar ve Onun varlığının tarihin seyrine bağlı olmadığını söylerler⁵¹⁵.

Hardshorne'a göre, "herşeyi bilmek" zaman ötesinde bir bilgi anlamına gelmez. Diyelim ki ileride bir olay vuku bulacaktır. Tanrı bu olayın imkânını önceden bilir, olay vuku bulduğunda da onu gerçek olay olarak bilir ve böylece daha önce bildiğinden fazla bilmiş olur. Fakat her iki zamanda da – önce de, olaydan sonra da – ne var ise, onu bütünüyle bilir, yani bilgi de herhangi bir eksiklik yoktur. Bir anda imkân var, Tanrı onu bütünüyle bilmekte, başka bir anda gerçeklik var. Tanrı onu bütünüyle bilmektedir. Bu, Tanrı'ya bir noksanlık getirir mi? Klasik teistlerin büyük ekseriyeti bu soruya "evet" dedikleri için yanlışlığa ve tutarsızlığa düşmüşlerdir. Soruyu "evet" şeklinde cevaplandırmak yanlıştır, çünkü ancak olmuş olan bir şeyin bilinmemesi cahilliktir. Eğer ortada bir realite olsa da Tanrı onu bilmeseydi, elbette eksiklik söz konusu olurdu.⁵¹⁶

Mutlak Zat'ın yaratıcı faaliyeti, ancak zaman ile mekân açısından yorumlandığı takdirde anlaşılabilir. Zaman ve mekân mutlak Ego'nun çeşitli

⁵¹⁴ İbn-i Kemal, *R. fi İstisnaillahi Teâla mimmen fi's-Semavati ve'l Arz ve Tahkikih*, c. I, s.186–200.

⁵¹⁵ Aydın, Mehmed S., *Âlemden Allah'a*, İstanbul 2000, s.83.

⁵¹⁶ Aydın, a.g.e., s.83–84

imkânlarıdır ki bunları biz kendi matematiksel zaman ve mekân kavramlarıyla kıyas ederek bir ölçüde kafalarımızda canlandırabiliriz. Ego'dan öte ve O'nun yaratıcı faaliyetinden ayrı, O'nu diğer bütün zatlara oranla sınırlandıran ne zaman, ne de mekân vardır. Bu itibarla mutlak zat ne mekânı sonsuzluk anlamında sonsuzdur, ne de mekân açısından sınırlı ve vücut bakımından diğer bütün insanlardan ayrı olan biz insanlar gibi bitimli ve geçicidir. ⁵¹⁷

Beyazid-i Bestami Hazretlerinin müritleri arasında şöyle bir tartışma vuku bulmuştur: Müritlerden biri, çok anlamlı bir şekilde şu genel inancı arkadaşlarına anlattı: “Yalnız Allah'ın var olup, başka hiçbir şeyin bulunmadığı bir an vardı.” Buna cevap olarak Beyazid-i Bestami şöyle dedi: “Peki, şimdi ne olduğunu sanıyorsunuz? Şimdi de öyle”. Şu halde madde âlemi Cenab-ı Hak ile beraber ebedi ve O'nu uzaktan etkileyen bir şey değildir. ⁵¹⁸

Maddi cisimlerin zamanı bu dünya ve gezegenlerin dönüşünden ileri gelir ve bunu geçmiş, şimdiki ve gelecek zamana bölebiliriz. Ama bu zamanın niteliği öyledir ki ilk günü geçmeden ikincisi gelmez. Ayrıca, maddi olmayan cisimlerin zamanı, sıra takip etmesine rağmen, günlerin her biri maddi cisimlerin birer yılına eşit olur. Şimdi maddi olmayan cisimlerin zamanından kademeli olarak ilerlediğimizde en son ilahi zamana varıyoruz ki bunda süre diye bir şey yoktur. Bu sebeple bunun ne bölünmesi ne de sıra takip etmesi veya değişmesi meselesi ortaya çıkar. Bu zaman ebediyetten de üstün olup ne başı ne de sonu vardır. Cenabı Allah'ın gözü, görülebilen her şeyi görür, kulağı işitilebilen her şeyi işitir, hem de bölünmez bir idrak fiili içinde... Böylece Zat-ı İlahinin önceliği, zamanın önceliğinin bir sonucu olmayıp zamanın önceliği ile ilahi Zat'ın önceliğinin bir sonucudur. Bu itibarla ilahi zaman Kuran-ı Kerim'de “Ümmül-Kitap” olarak tanımlanan zamandır. Bu öyle bir zamandır ki içinde bütün tarih sebep-netice sırasından bağımsız olarak, bir tek bölünmez ebediyet üstü “şimdi” de toplanmıştır. ⁵¹⁹

Zaman anlayışının teizimle çok yakın bir ilişkisi vardır. İkbâl'e göre Müslüman düşünürler bunu çok önceden fark etmişlerdir. Celaleddin Devvani ve

⁵¹⁷ İkbâl, Muhammed, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (çev. N.Ahmet Asrar), trs., s.94.

⁵¹⁸ İkbâl, a.g.e., s.96.

⁵¹⁹ İkbâl, a.g.e., s.107-108.

Irakî bunların başında gelir. Söz gelişi Iraki seri halinde zamanın daha ziyade maddi varlıklarla ilgili olduğunu söylemiş ve seri halinde olmayan bir ilahi zaman kavramının olduğunu öne sürmüştür. İlahi zaman geçmiş, şimdi ve gelecek diye bölünmez. Bu akıp giden bir zaman değildir. Bunun başlangıcı ve sonu yoktur.⁵²⁰

Cenab-ı Allah eşyaları düzenli bir şekilde tertip etmiş, düzenlemiştir. Cenabı Allah'ın takdir ve ilminde değişiklik olmadığı için bu eşyaların düzeninde de bir değişiklik olmaz. Bunu değiştirmemesi Allah'ın buna güç yetiremediği anlamına gelmez. Allah'ın ilmi ve takdirinin mümkün varlıklar üzerinde faaliyet gösterdiğini göz önüne alırsak, Allah'ın bu düzeni değiştirmeye güç yetirememesi, mümkün bazı şeylerin onun kudreti dışına çıkarılması demektir. Örneğin Ebu Cehil'in iman etmesine imkân var mıydı? O'nun küfrüne ilişkin Allah'ın bilgisinin bulunması ve O'nda imanın yokluğunun takdir edilmesi, Ebu Cehil'in iman etmesini imkân dairesinin dışına itmez. Zira özünde mümkün olan bir şey/mümkün bizatihin, özünde imkânsız olan bir şeye/ mümteni bizatihiye dönüşmesi muhaldir. Allah O'nun küfrünü bilip takdir ettikten sonra, Ebu Cehil'in imanı mümkün olarak görülmezse, böyle bir mahzurdan kurtulmak zordur. Ebu Cehil'in küfrüne ilişkin Allah'ın ilmi cehalete dönüşmeyeceğine göre, Ebu Cehil'in imanı nasıl mümkün olabilir? İbn-i Kemal bir şeyin özünde mümkün olması, onun fiilen vukua geleceği anlamına gelmez diyerek Allah'ın ilminin ve takdirinin bir şeyin imkânını değil, vukuunu ortadan kaldırdığını söyleyerek bu açmazdan kurtulmayı dener.⁵²¹

Allah'ın herhangi bir şey hakkındaki “olmayacak” şeklindeki ilmi O şey kesinlikle “olmaz” anlamına gelir. O şeyin, sabit olmayışı Allah'ın takdiri ve ilminden dolayıdır. Takdir ilme, ilim de maluma tabidir. Tabi olanın durumu da kabul ve red konusunda tabi olanın durumu metbuya etki etmez. Örneğin; Ebu Cehil'in kâfir olarak ölümünü Allah'u Teâla bildiği için kâfir olarak ölmüştür. Yoksa takdir ettiği için küfür üzerine ölmemiştir. Cenabı Allah Ebu Cehil'in iman etmeyeceğini ezelde biliyordu. Eğer Ebu Cehil iman getirirse Allah'ın ilmi cehalete dönecektir. Bu da mümkün değildir. O zaman Ebu Cehil'in imanı

⁵²⁰ Aydın, a.g.e., s.50.

⁵²¹ İbn-i Kemal, **R.fî'l-Cebr ve'l-Kader**, s.158-159

muhaldir. Allah'ın ilmi zamanla alakalı değildir. Belli bir zamana da bağlı değildir.⁵²²

Allah Teâla, varolacağını bildiği bir şeyin bil fiil vücut bulmasını da murat etmiştir, onu ister emretmiş olsun ister olmasın. Nitekim Ebu Hanife Kaderiyye fırkasına mensup bir zat ile tartışırken aynı noktaya temas ederek şöyle sormuş: “Allah Teâla, vuku bulacak kötülük ve menhiyatı ezelde biliyor muydu, bilmiyor muydu? Karşısındaki zat “biliyordu” demeye mecbur kalmış. Bunun üzerine Ebu Hanife: “Allah, ezelde bildiğini bildiği gibi mi izhar etmek, yaratmak istemiştir, yoksa bildiğinin hilafına mı izhar etmeyi murat etmiştir ki o takdirde onun ilmi cehl olur? diye sormuş. Karşısındaki zat kendi mezhebinden vazgeçerek tevbe etmiştir.⁵²³

Ebu Hanife, Allah'ın ilmi ve takdiri ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Allah eşyayı bir şeyden yaratmadı. Allah eşyayı oluşundan önce ezelde biliyordu. O, eşyayı takdir eden ve oluşturanıdır. Allah'ın dilemesi, ilmi, kazası, takdiri ve levh-i mahfuzdaki yazısı olmadan dünya ve ahirette hiçbir şey vaki olmaz. Ancak o'nun levhi mahfuzdaki yazısı, hüküm olarak değil, vasıf olarak yazılıdır. Kaza, kader ve dilemek, O'nun nasıl olduğu bilinemeyen sıfatlarındandır. Allah yok olanı yokluğu halinde yok olarak bilir. Onu yarattığı zaman nasıl olacağını bilir. Var olanı, varlığı halinde var olarak bilir. O'nun yokluğunun nasıl olacağını bilir. Allah ayakta duranın ayakta duruş halini, oturduğu zamanda oturmuş halini bilir. Bütün bu durumlarda Allah'ın ilminde ne bir değişme ne de sonradan olma bir şey hâsıl olmaz. Değişme ve ihtilaf, yaratılanlarda olur”⁵²⁴.

İbn-i Kemal, gayb âleminde olan şeylerde takdire müdahale olunamayacağını söyler ve şu hadisi delil getirir: Hz. Peygamber (s.a.v). Ümmü Habibe (r.a.)'nın “Allah'ım, zevcim Resulullah, babam Ebu Süfyan ve kardeşim Muaviye ile beni faydalandır” şeklindeki duasını işitince, şöyle demiş: “Sen Allah'u Teâla'dan konulmuş ecel, sayılmış günler ve taksim olunmuş rızıklar için

⁵²² İbn-i Kemal, a.g.e., s.160-161

⁵²³ Sâbûni, Nureddin, a.g.e., s.144.

⁵²⁴ Ebu Hanife, el-Fıkhu'l-Ekber, (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde), (çev. Mustafa ÖZ), İstanbul, 1992, s.56.

dua ediyorsun. Allah'u Teâla elbette bunlardan birşeyi vakti gelmeden acele etmez. Vakti gelen birşeyi de tehir etmez. Şayet sen, Allah'u Teâlanın seni, cehennem azabı yahut kabir azabından korumasını isteseydin daha hayırlı ve faziletli olurdu.⁵²⁵

İbn-i Kemal, Allah'ın ilmi ve takdiri hakkında özet olarak şunları söylemektedir: Allah'ın ilmi ezeldir ve olacak olan şeyleri ezeli ilmiyle bilmekte ve takdir etmektedir. Ancak Allah'ın bu takdiri kulun öyle işleyeceğini bilmesinden dolayıdır. Yoksa Allah öyle takdir ettiği için kul o fiili işlemez.

4. KADER ZORLAYICI DEĞİLDİR

İbn-i Kemal'e göre Allah'ın herşeyi ihata eden ilmi ile birşeyi ezelde bilip takdir etmesi manasında kader, kesinlikle zorlayıcı değildir. *“Doğrusu Rabbi'nin söz verdiği azabı hak edenler, can yakıcı azabı görene kadar kendilerine her türlü belge gelse bile inanmazlar.”*⁵²⁶ İnsan, Allah'ın ilmi ve takdiri dolayısıyla, kesb ettiği fiillerinde ve yaptığı amellerde cebriyenin ve onlara tabi olan İmam Beydavi- bu ayeti yorumlamasında - gibi kimselerin zannettiği gibi mecbur değildir.⁵²⁷

İbn-i Kemal buna karşı şu rivayeti nakleder; Bir gün Hz. Ömer'e bir hırsız getirilir. Hz. Ömer ona hırsızlık sebebini sorar. Hırsız, bunu kaza ve kaderin sevki ile yaptığını söyler. Bunun üzerine, hırsızlığının cezası olarak eli kesilir. Hz. Ömer eli iyileşen hırsızı yanına tekrar çağırır ve sopalatır. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda, elini hırsızlığından dolayı kestirdiğini, sopa cezasını ise Allah'ın ilmi ve takdirine iftiradan dolayı verdiğini söyler.⁵²⁸

Kulların hareket ve sükûn gibi bütün fiilleri hakikaten kendi kesbleri (kazançları) dir. Onların yaratıcısı ise yüce Allah'tır. Onların hepsi Allah'ın dilemesi, ilmi, hükmü ve kaderi ile olur. Taatlerin hepsi Allah'ın emri, muhabbeti, rızası, ilmi, dilemesi, kazası ve takdiri ile vacip kılınmıştır.

⁵²⁵ et-Tâc, c.V, s.194.

⁵²⁶ Yunus 10/96-97.

⁵²⁷ İbn-i Kemal, a.g.e., s.164-165.

⁵²⁸ İbn-i Kemal, a.g.e., s.165.

Masîyetlerin hepsi de Allah'ın ilmi, kazası, takdiri ve dilemesi ile olmakla beraber rızası ve emri değildir.⁵²⁹

Muhammed Abduh'a göre kulun kendi fiillerini kesb etmesinin Allah'a şirk koşmaya götüreceğinin iddiası büyük bir haksızlık olup şirkin manasını göz önünde bulundurmamak demektir. Çünkü ameller her durumda kesb ve ihtiyar ile gerçekleştiğinden Allah'ın ilminde insanın fiillerindeki serbestliğe aykırı bir durum yoktur. O'nun ilmindeki bir şeyin mutlaka vuku bulması o şeyin realitede meydana gelmesi ile ilgili olup bunda bir değişim düşünülemez. Ancak Allah'ın ilminin değişmezliği insanların kendi iradelerini kullanmalarına engel teşkil etmez. Nitekim pratik hayatta da, azmeden bir insan, işleyeceği bir suçun cezaya sebep olacağını bile bile, yine onu yapabilmektedir. Suç ve cezasının önceden bilinmesi, onun fiiline herhangi bir tesirde bulunmaz⁵³⁰.

İbn-i Kemal'in anlayışına göre, Allah'ın ilmi ve takdiri kulu zorunluluk dairesi içine sokmaz, onun cüz-i iradesini ortadan kaldırmaz. Çünkü Allah'ın bilip takdir etmesi kulun cüz'i iradesine müdahale değildir. Allah kulun iyi veya kötü bir fiil işleyeceğini – Allah için zaman kaydı olmadığından geleceği görebildiğinden – bilmektedir.

İbn-i Kemal, kaderin zorlayıcı olmayışı ile ilgili olarak şöyle bir rivayeti nakleder: “Sıffin'de Hz. Ali ile beraber bulunan, Şamlı bir ihtiyar, Hz. Ali'den Sıffin'e gelişlerinin Allah'ın kazası ve kudreti ile mi gerçekleştiğini sorar. Hz. Ali Allah'a yemin ederek bir yerde durmalarının, bir vadiye inmelerinin ve bir tepeye çıkmalarının tamamen Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu söyler. Şamlı ihtiyar, buna karşılık madem bizi Allah getirmiştir, öyle ise bizim ücretimiz ne olacak? şeklindeki sorusuna, Hz. Ali seferleri süresince Allah'ın kendilerine büyük mükafat vereceğini, zira buraya zorlama olmaksızın geldikleri, şeklinde cevap verir. Şamlı yine meseleyi kavrayamaz ve tekrar sorar, bu nasıl olur? Bizi kaza ve kader sevk etmiştir. Yürümümüzde, vazgeçmemizde kaderdendir. Hz. Ali Şam'lıya şu cevabı verir: “Ey Şamlı sana yazıklar olsun, sen kazayı, vücut ve bağlayıcı, kaderi mecbur edici ve kesin zannettin. Eğer durum senin dediğin gibi olsaydı, mükellefiyet ortadan kalkardı. Vaad ve vaid düşerdi, emir ve nehiy sakıt

⁵²⁹ Ebu Hanife, a.g.e., s.57.

⁵³⁰ Özervarlı, a.g.e., s.122.

oluşdu. İyilik yapan iyiliğinin sevabı ile kötülük yapandan daha üstün olmazdı. Bu puta tapanların, Őeytana tabi olanların, Allah dūŐmanlarının, yalancılarnn, bu ümmetin mecusisi olan kaderiyyenin sözüdür. Allah, haber vererek kullarına emretti, sakındırarak yasakladı. Kolay olanı emretti, zoru teklif etmedi. Peygamberleri oyun olsun diye göndermedi, kitaplarını boşuna indirmedi. Gökleri, yeri ve aralarındakileri boş yere yaratmadı. Bunun boşuna yaratıldığı iddiası inkâr edenlerin zannıdır.”

Şamlı ihtiyarın, kendilerini ve o yola sevk eden kaza ve kaderdeki seyirlerini sorması üzerine Hz. Ali “Emir Allah’tandır” diyerek Şu ayeti okur. *“Allah’ın peygamberlere farz kıldığı Şeylerde, ona bir güçlük yoktur. Bu Allah’ın öteden beri, gelmiş geçmiŐlere uyguladığı yasaıdır. Allah’ın emri Şüphesiz gereği gibi yerine gelecektir.”*⁵³¹

Bundan sonra Şamlı ihtiyar duyduğu Şeylerden dolayı sevinçli bir Şekilde ayağa kalkıp Hz. Ali’ye Şöyle demiştir; “Bu konuda beni aydınlattın, Cenab-ı Allah’ta seni aydınlatsın”⁵³²

İnsanların başına gelen olayların önceden Allah tarafından tayin edildiği anlamında “kader” düşüncesini sistematik olarak ilk defa Emevi iktidarı savundu. Zorla ele geçirdikleri iktidarı halk nezdinde meŐrulaŐtırmak için bu yola baŐvurdular. Muaviye Sıffin’de ordusuna Şöyle sesleniyordu: “Bizim buralara sürüklenip gelmemiz, Iraklılarla karşı karşıya kalmamız Allah’ın kaza ve kaderiyledir.”⁵³³

İbn-i Kemal, Ömer b. Abdulaziz’in kadere farklı bir Şekilde baktığını söyler ve Şu rivayeti nakleder: “Ömer b. Abdulaziz’e kader hakkında sorulunca Şu cevabı vermiştir, kaza ve kader konusunda Allah bizi sorumlu tutmaz, emir ve nehiy konusunda bizi sorumlu tutar”⁵³⁴.

Allah insanları küfür ve imandan hali olarak yaratmış, sonra onlara hitap ederek (imanı ve iyilikleri) emretmiş, (küfür ve kötülüklerden) nehyetmiŐtir. Kâfir, kendi fiili olan hakkı inkâr ve reddetmesi; Allah’ında yardımını kesmesiyle

⁵³¹ Ahzab 33/38.

⁵³² İbn-i Kemal, a.g.e., s.165-166.

⁵³³ Güler, İlhami, *Allah’ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara, 1998, s.79.

⁵³⁴ İbn-i Kemal, a.g.e., s.166.

küfr̄e sapmıştır. İman eden de kendi fiili olan, ikrarı, tasdiki, Allah'ında muvaffakiyeti ve yardımıyla iman etmiştir⁵³⁵.

İnsanın bir bela ve musibetten kaçması kendisine fayda verir mi? İbn-i Kemal bu meseleyi bazı hadisler naklederek çözmeye çalışır.

Hız. Peygamber buyurmuştur ki: “Cüzzamlıdan, arslandan kaçtığınız gibi kaçınız.”⁵³⁶

Nefsi tehlikeye atmak Allah'ın kitabında nehyedilmiştir⁵³⁷.

Nebi (s.a.v.) eğilmiş bir duvarın yanından geçerken yürüyüşünü hızlandırdı denildi ki: “Ey Allah'ın Rasulu! Yürüyüşünüzü niçin hızlandırdınız?” Rasulullah buyurdu ki: “Ani ölümden korkuyorum.”⁵³⁸

İbn-i Kemal, bu hadiste de geçtiği gibi tehlikelerden kaçınmanın lüzumu üzerinde durmakla birlikte bu kaçınmanın kader sebebiyle başa gelebilecek bir şeye de fayda vermeyeceğini ifade eder. Zira kader, vâkıya uygun olmak üzere geçmişte sabit olan şey üzerindedir. Her vaki olacak olan şeyde mukadderdir. Nebi (s.a.v.)'in kaçıışı ise Allah'ın kazasından yine Allah'ın kazasıdır.⁵³⁹

5. LEVH-İ MAHFUZ

Levh, üzerine yazı yazılan masa, düz şey demektir. Çoğulu ‘elvah’ gelir⁵⁴⁰. Levh-i Mahfuz, iyi muhafaza edilmiş levha manasında kullanılmaktadır. Kur'an'ı Kerim'de: “*Kâfirlerin yalanladıkları bu Kur'an çok şerefli bir kitaptır. Levh-i Mahfuz'dandır*”⁵⁴¹ ayetinde Levh-i Mahfuz zikredilmektedir⁵⁴².

İbn-i Kemal, kâinatta meydana gelecek her bir şeyin, zaman ve mekân nispetinden uzak, ezeli kazaya uygun olmak üzere, Levh-i Mahfuzda icmal suretinde var olduğunu söyler.⁵⁴³

⁵³⁵ Ebu Hanife, a.g.e., s.68.

⁵³⁶ Buhari, Merda, 19; Müsned, c.II, s.443.

⁵³⁷ Bakara, 2/195.

⁵³⁸ Yaptığımız araştırmalarda bu hadisin kaynağına ulaşamadık.

⁵³⁹ İbn-i Kemal, a.g.e., s.168.

⁵⁴⁰ Ragıb el-İsfehâni, a.g.e., s.459.

⁵⁴¹ Buruc, 85/21-21.

⁵⁴² Komisyon, a.g.e., s.457.

⁵⁴³ İbn-i Kemal, a.g.e., s.172.

Âdem (a.s.)’den kıyamet kopuncaya kadar gelmiş ve gelecek bütün insanların bütün amelleri Levh-i Mahfuzda kaydedilmiştir. Kader-i İlahi’nin bir defteri olan Levh-i Mahfuzdaki bu kayıt, insanların işledikleri ve işleyecekleri fiillere tabidir; yani nasıl işleyeceklerse öyle kaydedilmiştir. Yoksa Levh-i Mahfuzda yazıldığı için insanlar mecburen o tarzda hareket etmiş değildir⁵⁴⁴.

İbn-i Kemal’in “kaza levhası” olarak da isimlendirdiği Levh-i Mahfuzdan başka, Kur’an’ın “Semâü’-d-dünya” dediği bir yerde bulunan “Levh-i mahv ve’l-ispât” vardır.⁵⁴⁵ İkinci levha, İbn-i Kemal tarafından “rıza levhası” olarak anılır. Levh-i Mahfuzda icmali olarak bulunanlar, ikincisinde tafsili bir şekilde kaydedilmiş olarak bulunur.⁵⁴⁶ Melekler buradaki hükümleri bilebilirler. Kişinin ameline göre levh-i mahv ve’l-ispatta yazılanlar değişebilir. Burada şaki olarak yazılan daha sonra said olabileceği gibi, bunun terside olabilir⁵⁴⁷.

Hız. Ömer’in şöyle dua ettiği rivayet olunur: “Allahım! Eğer benim adımlı şakiler defterine yazdımsa, onu şakiler defterinden silerek saidler defterine yaz. Çünkü senin sözün haklıdır, *dilediğini siler, dilediğini sabit bırakırsın...*”⁵⁴⁸ Yine Kur’an-ı Kerim’de yer alan *‘tedbirinizi alın’*⁵⁴⁹ *‘kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın’*⁵⁵⁰ gibi ayetlerde yazılanın yine yazan tarafından değiştirilebileceğini göstermektedir⁵⁵¹.

Kâhinlerin kendi saltanatının bir erkek çocuk tarafından sona erdireceğini haber vermesi üzerine Firavun İsrailoğullarının erkek çocuklarını kesmeye kalkışmıştır. Zemahşerî, Firavun’un bu eylemini aptallık olarak telakki eder. Çünkü eğer Firavun, gerçekten kâhinlerin söylediklerine inanıyorsa, çocukları öldürmenin buna engel olmayacağını da bilmiş olması gerekirdi, eğer inanmıyorsa, niye böyle bir tavır sergiledi⁵⁵².

⁵⁴⁴ İbn-i Kemal, a.g.e., s.176.

⁵⁴⁵ bkz. Saffat 37/6.

⁵⁴⁶ İbn-i Kemal, a.g.e., s.176.

⁵⁴⁷ İbn-i Kemal, *Levh-i Mahfuz*, (nşr. A. Cevdet), İstanbul, 1316, s.4.

⁵⁴⁸ Ra’d 13/39.

⁵⁴⁹ Nisa 4/71.

⁵⁵⁰ Bakara 2/195.

⁵⁵¹ İbn-i Kemal, *R. fi’l-Cebr ve’l-Kader*, s.174.

⁵⁵² bkz. Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c.III, s.165.

İbn-i Kemal, Zemahşeri'nin bu yorumuna katılmaz ve Firavun'un bu hareketinde bilinçli davrandığına inanır. Zira kâhinlerin haber verdiği şey "Levhi Mahfuzda" değil, "Levhi Mahv ve'l-İspat" levhasında yazılı olan bir hükümdü. Bu yüzden O, kendisiyle ilgili verilen bu hükmün değişmez olmadığını çok iyi biliyordu.⁵⁵³

İbn-i Kemal, Hz. Âdem ile Hz. Musa'nın manevi âlemdeki münakaşalarını nakleder. Hz. Peygamber olayla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Hz. Âdem ile Hz. Musa Rablerinin huzurunda münakaşa ettiler.

Hz. Musa (Hz. Âdem'e): 'Allah seni eli ile yarattı, ruhundan üfledi, melekleri sana secde etti ve seni cennete koydu. Sonra senin hatan sebebiyle insanları cennetten yere indirdi.'

Hz. Âdem (Hz. Musa'ya): 'Allah risaleti ve kelamı ile seni seçti, içinde her şeyin açıklaması bulunan Kitab'ı sana verdi. Kendine dost olarak yaklaştırdı. Benim yaratılmamdan kaç yıl önce Allah'ın Tevrat'ı yazdığını buldun?'

Hz. Musa: 'Kırk yıl'

Hz. Âdem: 'Sen onda Âdem'in Rabbine isyan ettiğini buldun mu?'

Hz. Musa: 'Evet buldum'

Hz. Âdem: 'Allah'ın beni yaratmasından kırk yıl önce yazdığı ve benim sonra işlediğim bir suçtan dolayı mı beni kınıyorsun?'

Hz. Peygamber bu konuşma üzerine: 'Hz. Âdem, Hz. Musa'ya hüccet getirdi' buyurdu"⁵⁵⁴.

İbn-i Kemal, Hz. Âdem'in isyanını zamanla bağlantısı dolayısıyla 'rıza levhasında' verilen bir hüküm olduğunu söylüyor.

İbn-i Kemal, Hz. Âdem'in isyanını hikmeti ilahiyenin gereği olarak insanlığın gelişimini tamamlamasının kaynağı, nefsanî faziletlerin meydana gelmesinin sebebi olarak görüyor. İbn-i Kemal Hz. Âdem'in isyanını teklif açısından da inceliyor. Hz. Âdem'e emredilenin ebedi yurda teşvik eden irşadi bir emirdir. Bu yüzden Hz. Âdem'in isyanı teklife muhalif değildir. Çünkü teklifi

⁵⁵³ İbn-i Kemal, a.g.e., s.175.

⁵⁵⁴ Buhari, Kader, 11; Müslim, Kader, 13-14-15.

emir bu dünyaya yöneliktir. Öteki dünyada teklifi emirlere yer yoktur. Bu yüzden Hz. Âdem'in isyanı günah sayılmaz. Kur'an-ı Kerim'de: "*Ben sizi o ağaçtan men etmemiş miydim ve şeytanın da sizin apaçık düşmanınız olduğunu söylememiş miydim?*"⁵⁵⁵ ayeti ile Hz. Adem'in kınanması, taltif ve te'dip için yapılan bir kınamadır. Azarlama ve azap vaid eden bir kınama değildir. Hz. Adem ve eşinin '*Oradan tümünüz yere inin*'⁵⁵⁶ emri ile yeryüzüne indirilmeleri insanlığın olgunlaşması için yapılan bir emir olup, teb'id (uzaklaştırma) değil, takrib (yakınlaştırma) kastıyla yapılmıştır⁵⁵⁷.

6. ECEL

Ecel sözlük anlamı itibarıyla, mutlak vakit, bir şeyin müddeti veya müddetin sonu anlamlarına gelmektedir. Çoğulu 'âcâl'dır⁵⁵⁸. Dini literatürde ise ecel; bu hayatta insanın yaşadığı ömrün sonudur. Ecel, hayatın son bulması, ölümün gelmesini ifade eder. Yani ecel ölüm için belirli ve tayin edilmiş bir zaman anlamına gelmektedir.⁵⁵⁹

Ecel, Cenab-ı Hakk'ın bir canlının hayatını bitirmek için kaza ve kaderiyle belirlediği bir vakittir. Tabiatçıların görüşünün aksine, ecel tektir. Tabiatçılar ecelin tabii ve kesintili olmak üzere ikiye ayrıldığını savunur. Ecel, herhangi bir nedenle değişiklik kabul etmez.⁵⁶⁰

İbn-i Kemal, *R. fi'l-Ecel* adlı eserinde eceli, mübrem ve muallâk olarak ikiye ayırır⁵⁶¹.

Mübrem ecel, belirlenen sürede artma eksilme olmayan eceldir. "*Her ümmet için takdir edilen bir ecel vardır. Ecelleri gelince bir an geri kalmaz ve öne de geçemezler.*"⁵⁶² ayeti, mübrem eceli ifade etmektedir.

Muallâk ecel ise, Allah'ın kudreti ve O'nun yarattığı sebeplerle artan, eksilen eceldir. Muallâk ecelin anlaşılabilmesi için İbn-i Kemal şöyle bir örnek

⁵⁵⁵ A'raf, 7/22.

⁵⁵⁶ Bakara, 2/36.

⁵⁵⁷ İbn-i Kemal, a.g.e., s.175-176.

⁵⁵⁸ İsfehani, a.g.e., s.21.

⁵⁵⁹ Komisyon, a.g.e., s.200; Özarslan, Selim, *İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*, Konya 2001, s.104.

⁵⁶⁰ Harputi, a.g.e., s.219-220.

⁵⁶¹ İbn-i Kemal, *R. fi'l-Ecel*, Süleymaniye ktp., Beşirağa, nr.406/2.

⁵⁶² A'raf 7/34.

verir: “Kendisini derin bir denize atarak ölen kimse muallâk ecelle ölmüştür. Eğer kendisini denize atmasaydı, ölmeyecekti”⁵⁶³ Aslında ecelde değişen bir şey yoktur. Çünkü ezelde ecelleri takdir eden Allah, kulun sarılacağı sebepleri bildiğinden sebepleri de ezelde belirlemiştir. Onun için Allah’ın ilminde herhangi bir değişimin olması söz konusu değildir. Allah bu adama ezelde belli bir ecel takdir etmişti. Adamın kendi iradesi ile denize atlayacağını da biliyordu.

İlhami Güler, eserinde Filozofların da eceli, tabii ve ihtirami ecel olarak ikiye ayırdığını söylemektedir:

Tabii ecel, bir mumun yanıp tükenmesi gibi, Allah’ın insan cinsi için tayin ettiği maksimum süreye metabolizmanın yaklaşması ve sonra da dağılması, hücrelerin ve sistemlerin işlevlerini yitirmesidir.

İhtirami (kesilen, engellenen) ecel ise metabolizmanın tabii süresini doldurmadan (mumun yanarken çeşitli nedenlerle sönmesi gibi) kaza, afet, hastalık, öldürme vs. nedenlerden dolayı sona ermesi veya erdirilmesidir⁵⁶⁴.

Filozoflarla İbn-i Kemal’in ecel ayrımı farklılık arzeder. İbn-i Kemal’in muallâk ecel dediği bizzat muallâk olmayıp, Allah’ın mübrem ecelden bağımsız olarak belirlediği, fakat sonuçta asıl toplam süresini etkilemeyen bir eceldir. Mübrem ecelle kırk yıl yaşayacağı belirlenen bir kimsenin kırk yıl yaşaması zorunlu değildir. Bir kimse, sıla-i rahim ya da başka türlü bir iyilik yaparsa ömrünün belki bir müddet artacağı ezeli yazgıda yazılmıştır. Bir kimse de ölümüne üç gün kala otuz yıl daha yaşamayı garanti altına alabilir. Diğer yandan otuz yıl yaşama imkânı olan bir kimse sıla-i rahmi terk ettiği için bundan mahrum olabilir⁵⁶⁵.

İbn-i Kemal, Allah’ın insana süresi tayin edilmiş bir ömür biçtiğini kabul eder. Hz.Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde: “Sadaka ve sıla-i rahim, diyarları imar eder, ömürleri uzatır”.⁵⁶⁶

⁵⁶³ İbn-i Kemal, a.g.e., s.184-185.

⁵⁶⁴ Güler, a.g.e., s.118.

⁵⁶⁵ İbn-i Kemal, *Levh-i Mahfuz*, s.8.

⁵⁶⁶ Buhari, Tıb, 12; Müslim, Birr, 6; Ebu Davut, Zekât, 45.

Sabuni de yukarıda geçen hadisi şöyle yorumlamaktadır: “Bu hadisi şerifte yer alan “ziyade”nin izahı şöyledir: Hısım ve akrabayı ziyaret etmeseydi o kimsenin ömrünün – mesela – elli yıl olacağı Allah Teâla’nın ilminde mevcuttu. Bunun yanında Cenab-ı Hak onun hısım ve akrabayı ziyaret edeceğini ve bu sebeple ömrünün yetmiş yıl olacağını da biliyordu. Burada yüce Allah’ın hüküm ve irade ettiği, onun hısım ve akrabasını ziyaret ederek yetmiş yıl yaşayacağı şıkkıdır. İşte oradaki yirmi yıl bu meziyeti sebebiyle bir ziyade ömrün uzaması sayılmıştır.”⁵⁶⁸

İmam Maturidi’de sıla-i rahimin ömrü uzatacağını ifade eden hadisi şerife temas etmektedir. Ona göre hadiste sıla-i rahimin ömür uzatması, daha önceden tespit edilen ecelin geciktirilmesi demek değildir. Allah Teâla ezelde ilmi ile o kişinin sıla-i rahim yapacağını bildiği için ömrünü uzun takdir etmiştir.⁵⁶⁹

Ka’b şöyle söylemiştir: “Hz. Ömer dua etseydi Cenabı Allah onun ömrünü uzatırdı.”

Ka’b’a şöyle denildi: “Cenabı Allah şöyle buyurmuyor mu?": “*Onların ecelleri geldiği zaman ne bir saat ileri alınır, ne de bir saat geri bırakılmaz.*”⁵⁷⁰

Ka’b’da buna karşı şu ayetle cevap verdi: “*Ömür sürene, ömür verilmesi ve onun ömründen kısaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır.*”⁵⁷¹

Bu ayette geçen de kasıt mutlak fazlalık ve eksikliklidir. Belli olan ecelden fazlalık ve eksiklik manasında değildir. Dolayısıyla yukarıda geçen hadisin delaletine ters düşmez.⁵⁷²

İbn-i Kemal’e göre, dakik bir nazarla bakıldığı zaman ömür sürene bir ömür biçilmiş bu kişinin ömrü, ya uzayabilir ya kısalabilir ya da zamanında gerçekleşebilir. Bütün bunlara rağmen takdirde bir değişiklik olmaz. Bundan dolayı her şahıs için takdir edilmiş sayılı nefesler vardır, uzun seneler ve sınırlı

⁵⁶⁷ İbn-i Kemal, a.g.e., s.163.

⁵⁶⁸ Sâbüni, a.g.e., s.153–154.

⁵⁶⁹ Yeprem, a.g.e., s.323.

⁵⁷⁰ A’raf 7/34.

⁵⁷¹ Fâtır 35/11.

⁵⁷² İbn-i Kemal, a.g.e., s.164.

günler değil. Açıktır ki günler nefeslerden oluşur. Sağlık-hastalık, yorgunluk-dinçlik durumuna göre fazlalaşır, eksilebilir. ⁵⁷³

Mutezileye hâkim olan görüş Allah'ın her insana bir hayat sınırı çizdiğidir. İnsan Allah tarafından bilinen bir hayatı yaşayacaktır. Fakat öldürme hadisesinde öldüren kişi, Allah'ın ölene tanıdığı hayatı kısa kesmektedir. ⁵⁷⁴

Mutezileden Ka'b öldürülen kimsenin iki eceli olduğu görüşündedir. O'na göre ölüm Allah'ın fiili olup, öldürme ise öldürenin (katil) fiili olmaktadır. Ka'b'inin iki eceli şudur:

1.Allah'ın ilmine göre kişinin öldürülmesi ile hâsıl olan ecel.

2.Katilin öldürmekle tespit ettiği ecel. ⁵⁷⁵

Maktul/öldürülen şahıs Mutezile'nin savunduğunun aksine, öldürülmekle değil, eceli ile ölür. Zira ilahi kaza ve kader çoğalıp değişmez ⁵⁷⁶.

“Allah'ın izni olmadıkça hiç kimseye ölmek yoktur. Ölüm, zamanı Allah'ın ilminde kararlaşmış bir yazıdır.” ⁵⁷⁷

“Hâlbuki Allah, bir kimseyi eceli geldiği zaman asla geciktirmez ve Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır” ⁵⁷⁸

Katilin yergi ve cezayı hak edişi bu katilin Allah tarafından – adetullah gereği – yaralanmanın ve öldürülmenin yaratıldığı yasak bir fiilin işlemeden dolayıdır. *“Sonra Allah bir ecel hükmetti, belirlenmiş bir başka ecelde O'nun katındadır.”* ⁵⁷⁹ ayeti kerimesi, canlılara ait birden fazla ecelin varlığına delalet etmez. Zira ayetteki ikinci ecelden maksat kıyamet gününde gerçekleşecek olan Âdemoğullarının ecelidir. Bunu gösteren delil de şudur: *“Sana kıyametten sorarlar. De ki onun bilgisi Rabbin katındadır”* ⁵⁸⁰, ayetinde kıyamet nasıl

⁵⁷³ İbn-i Kemal, a.g.e., s.164.

⁵⁷⁴ Gölcük, Şerafettin, *Bakillani ve İnsanın Fiilleri*, Ankara, 1997, s.252–253

⁵⁷⁵ Gölcük, a.g.e., s.253.

⁵⁷⁶ Harputi, a.g.e., s.220.

⁵⁷⁷ Âl-i İmran 3/145.

⁵⁷⁸ Münafikun 63/11.

⁵⁷⁹ En'am 6/2.

⁵⁸⁰ A'raf 7/87.

belirlenmiş bir ecelle nitelenmişse, yukarıdaki ayette geçen ecelde aynı vasıfla nitelenmiştir.⁵⁸¹

İnsanların hayatları ezelde takdir edilmiş olup ecel gelince her ne şekilde olursa olsun sona erecektir. Çünkü Kuran'ı Kerim'de: "*Nerede olursanız olun, sağlam kaleler içinde bulunsanız bile, ölüm size yetişecektir.*"⁵⁸² buyrulmaktadır. Bu ayetten açıkça anlaşılmaktadır ki Allah tarafından takdir ve tespit edilmiş olan ömür, "ecel-i mektube" zamanı gelince her ne suretle olursa olsun sona erecektir. Bu ister katl, isterse tabii ölüm suretiyle olsun, böyle olacaktır. Yoksa bazı Mutezile âlimlerinin dediği gibi "katl" hadisesi "ecel-i mektube'yi keserek öne alacak değildir.

İmam Maturidi, katl hadisesinde kişinin iki eceli olmadığını Cenab-ı Hakkın ezeldeki ilminde o kişinin katlen mi yoksa tabii ölümüyle mi öleceği bilindiği için ecelinin bu "malûmat"a göre tespit edildiğini ifade etmektedir.⁵⁸³

Nesefi'ye göre ise öldürülen kişi, eceliyle ölmüştür. Çünkü öldürme katl hemen arkasından Allah'ın canlılarda ölümü yarattığı bir eylemdir. Mutezile'ye göre böyle birinin eceli kesintiye uğramıştır.⁵⁸⁴

Buhari ve Müslim, İbn-i Mesud'dan şöyle bir hadis rivayet etmişlerdir: "Sizden birinin yaratılışı, anasının karnında kırk günde toplanır. Sonra alaka, sonra da mudğa olur. Daha sonra da Allah ona melek gönderir ve ruh üfletir. Melek şu dört kelimeyi yazmakla emrolunur: rızkını, ecelini, amelini ve şaki yahud said olduğunu"⁵⁸⁵

İbn-i Kemal bu hadis hakkında; rızkın ecel üzerine takdim edildiği, zira ecelden muradın hayat müddeti olduğunu, hayatın ise rızka tabi bulunduğunu, ameli ise ecelden sonraya bıraktığını çünkü amelin bu müddetle vaki olduğunu, meseleyi hayırla bitirmek içinde saidin sona bırakıldığını, söyler.⁵⁸⁶

⁵⁸¹ Harputi, a.g.e., s.220-221.

⁵⁸² Nisa 4/78.

⁵⁸³ Yeprem a.g.e., s.322-323.

⁵⁸⁴ Nesefi, Ebu'l Berakât Ahmed b.Mahmut, el-Umde (İslam İnançının Ana Umdeleri), (çev. Temel Yeşilyurt) Malatya, 2000, s.56.

⁵⁸⁵ Buhari, Bedü'l Halk, 6; Müslim, Kader, I.

⁵⁸⁶ İbn-i Kemal, a.g.e., s.169.

İbn-i Kemal şöyle bir rivayet nakletmektedir: “Azrail, Hz. Süleyman ile birlikteyken, orada oturmakta olan bir adama dikkatlice bakar. Adam Azrail’in bu anlamlı bakışından rahatsız olur ve Hz. Süleyman (a.s.)’a onun kim olduğunu sorar. Hz. Süleyman (a.s.): Azrail olduğunu söylediğinde adam dehşetle sarsılır ve Hz. Süleyman (a.s.)’dan rüzgara emrederek kendisini Hindistan’a götürmesini talep eder. Adamın isteği yerine getirilir. Fakat değişmeyen ecel kendisini orada da bulacaktır. Sonuçta adam kendi eceli ile Hindistan’da ölür. Adamın canını orada alan Azrail, Hz. Süleyman (a.s.)’a gelerek Hindistan’da canı alınacak olan birisinin burada bulunmasına şaşırırım; bakışımın sebebi buydu, der.”⁵⁸⁷ Tirmizi de merfu olarak zikredilen “Allah bir kulun herhangi bir yerde ölmesine hükmederse, onun orada ölmesi için sebep yaratır.”⁵⁸⁸ hadisi şerifi de eceli gelen birisinin ecelinin hiçbir sebeple değişmeyeceğine delalet etmektedir.

⁵⁸⁷ İbn-i Kemal, a.g.e., s.168. Yaptığımız tetkikte bu rivayetin kaynağına ulaşamadık.

⁵⁸⁸ Tirmizi, Kader, 11.

SONUÇ

İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan kelâm ilmi birçok İslam düşünürün ilgilendiği bir ilim dalı olmuştur. Teşekküründen günümüze bu alanda birçok hizmetler veren İslam kelâmcıları, kelâm konuları ile ilgili sayısız eser telif etmişlerdir. Değişik toplum ve coğrafyalardan çıkan bu ilmi kişiliklerden bir tanesi de bizim coğrafyamızın yetiştirdiği İbn-i Kemal'dir. Özelde bir Osmanlı tarihçisi olan İbn-i Kemal, genel itibariyle İslami ilimlerin birçoğu ile ilgilenmiş, bu alanda önemli eserler bırakmıştır. Eserlerini genelde risaleler şeklinde kaleme alan İbn-i Kemal'in yüzlerce risalesi bulunmaktadır.

İbn-i Kemal, XVI yüzyılın başlarında yaşamış olan çok değerli bir ilim ve devlet adamıdır. İbn-i Kemal gençlik yıllarında orduda bulunmaktaydı. Daha sonra ordudan ayrılarak ilim tahsil etmeye başlamıştır. Dönemin padişahlarıyla çok iyi bir ilişkisi olan İbn-i Kemal, çeşitli medreselerde müderrislikten sonra şeyhülislamlığa kadar yükselmiştir. Tarih, felsefe, kelâm, tefsir, hadis, fıkıh, dil ve şiir alanlarında eserler kaleme almıştır. İslami ilimlerin birçoğu ile ilgili eserleri olan İbn-i Kemal, bunların bir kısmını da kelâm konularına ayırmıştır. İbn-i Kemal'in kelâm ile ilgili ele aldığı konulardan birisi de kader konusudur. Kader konusu ile ilgili bir risalesi bulunan İbn-i Kemal risalesinde kader konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alarak, akli ve nakli delillerle konuya açıklık getirmektedir.

İbn-i Kemal, ele aldığımız eserinde, ekollerin kaderle ilgili görüşlerine kısaca değinerek, Peygamberimizin bu konu hakkındaki hadislerini aktarmakta, Mürcie ve Kaderiyye'yi yermektedir.

Müellifimiz Allah'ın ilim ve takdirini de Allah'ın zaman dışı oluşuyla açıklamaya çalışarak, Allah için uzak ile yakın gibi geçmiş ile gelecekte birdir. Allah için geçmiş ve gelecek yoktur, O her şeyi şimdi olarak bilir, şeklinde izah eder. Allah'ın bir şeyi takdir etmesinin ise Allah'ın ezeli ilmiyle olduğunu söyleyerek, ilim-maluma tabidir, kaidelerini de çeşitli örnekler vererek açıklar.

Kaderin zorlayıcı olmadığı üzerinde ısrarla durup, insanların cüz-i iradelerinin bulunduğunu, bu cüz-i iradeleriyle istedikleri şekilde davranabileceklerini öne sürerek, bu yaptıklarından dolayı kişilerin kendilerinin sorumlu olduğunu belirterek İslam tarihinde bununla ilgili örnekler verir. İbn-i Kemal bu risalesinde levh-i mahfuzdan

bahsederek iki tane levhanın olduğunu söylemektedir. İbn-i Kemal, Levh-i Mahfuz'da icmali olarak bulunanlar, Levh-i mahv ve'l ispat'ta tafsili bir şekilde kaydedildiğini ileri sürmektedir. O'na göre ikinci levha bazen değişim ve tebdile de uğrayabilir. Müellifimiz bu risalesinde ecelden de bahsetmiştir.

İbn-i Kemal, Kader risalesinde hem akli hem de nakli delillere dayanarak iddia ettiği fikirleri savunmaya çalışmıştır. Ancak toplumda herkesin duyduğu bazı hikâyeleri delil olarak nakletmiş, haberi ahadları kesin delil olarak tahlile tabi tutmadan olduğu gibi aktarmıştır. Akli delilleri kullanırken felsefecilere yaklaşmış olduğunu söyleyebiliriz. Fakat şeyhülislam olması ve fıkıhçı olmasından dolayı nakli delillere daha çok başvurmuş olup İslam tarihinden ve İslam peygamberi Hz. Muhammed'in hayatından örnekler vererek konunun daha açık ve net bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKGÜNDÜZ, Ahmed, “*Ebussuûd*” maddesi, D.İ.A., c.X, İstanbul, 1994.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, F.E.V. Yay., İstanbul, 1990.
- AKSU, Zahit, “*Şeyhulislam İbn Kemal ve Osmanlı İdaresindeki Yeri*”, (Sempozyum). TDV. Yay., İstanbul, 1990.
- ARSLAN, Ahmet, *Kemalpaşazâde'nin Felsefi Görüşleri*, (Sempozyum), T.D.V. Yay., Ankara, 1982.
- ARSLAN, Ahmet, **Kemal Paşa-zâde Tahâfüt Hâşiyesinin Tahlili**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- ATAY, Hüseyin, *İlmi Bir Tenkid Örneği Olarak İbn Kemal Paşa-zade'nin Muhyiddin b. Arabi Hakkındaki Fetvası*, (Sempozyum), TDV. Yay., Ankara, 1989.
- ATSIZ, Nihal, “*Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri*”, **Şarkiyat Mecmuası**, VI, İstanbul, 1966.
- ATSIZ, Nihal, “*Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri*”, **Şarkiyat Mecmuası**, VII, İstanbul, 1972.
- AYDIN, Mehmet, **Âlemden Allah'a**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000.
- BABİNGER, Franz, **Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri**, (çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1982.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatu'l-Müfessirin**, trs.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, Bilmen Yayınevi, Ankara, 1960.
- BOLAY, Süleyman Hayri, *İbn-i Kemal'in Tarihe Bakışı*, (Sempozyum), TDV. Yay., Ankara, 1982.
- BUHARİ, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahih**, c. I-IV, Beyrut, trs.
- BURSALI, Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c.I, (hızr. A. Fikri, Yavuz-İsmail Özen), İstanbul, trs.
- ÇELEBİ, İlyas, *Kemalpaşa-zâde* mad., D.İ.A., c. XXV, Ankara, 2002.
- DALKIRAN Sayın, **İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997.

- EBU DAVUD, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistani, **Sünen-i Ebu Davud**, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), c.I, IV, Beyrut, trs.
- EBÛ HANİFE, **el-Âlim ve'l-Müteallim**, (Çev. Mustafa Öz), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı, İstanbul, 1981.
- EBÛ HANİFE, **el- Fıkhu'l-Ekber**, (Çev. Mustafa Öz), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı, İstanbul, 1981.
- EŞ'ARİ, Ebu'l-Hasen, **Kitabu'l-Lüma fi'r-Reddi ala Ehli'z-Zeygi ve'l-Bid'a**, Beyrut, 1953.
- FAYDA, Mustafa, "*İbn-i Kemal'in Hayatı ve Eserleri*", **Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu**, TDV. Yay., Ankara, 1989.
- GÖLCÜK, Şerafettin, **Kelâm Tarihi**, Kitap Dünyası Yay., İstanbul, 2000.
- GÖLCÜK, Şerafettin-Toprak, Süleyman, **Kelâm**, Konya, 1991.
- GÖLCÜK, Şerafettin, **Bakillani ve İnsanın Fiilleri**, TDV. Yay., Ankara, 1997.
- GÜLER, İlhami, **Allah'ın Ahlakiliği Sorunu**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998.
- GÜNAYDIN, Yusuf Turan, **İbn-i Kemal, Edebi Kişiliği ve Kaside-, Bürde Tercümesi**, Ankara, 1995.
- HARPUTİ, Abdullatif, **Tenkih'l-Kelâm fi Akaid-i Ehli'l İslam**, (Çev. İbrahim Özdemir, Fikret Karaman), TDV. Yay., Elazığ 2000.
- HÜSAMEDDİN A. Hüseyin, **Amasya Tarihi**, (sad. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Ankara, 1986.
- İBN-İ KEMAL, **R. fi'l-Cebr ve'l-Kader**, (nşr. A.Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H. 1316.
- İBN-İ KEMAL, **R. fi İstisnaillahi Teâla mimmen fi's-Semevati ve'l-Arz ve Tahkikihi**, (nşr. A.Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H.1316.
- İBN-İ KEMAL, **R. fi Beyani'l-Hikme li-Adem-i Nispeti's-Şerr İlallahi Teâla**, (nşr. A. Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H.1316.
- İBN-İ KEMAL, **R. fi Beyani'l-Vücûd**, (nşr. A. Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H.1316.
- İBN-İ KEMAL, **R. fi Kıdemi'l-Kur'an Kelâmullâh**, (nşr. A. Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H.1316.
- İBN-İ KEMAL, **R. fi Tafdili'l-Enbiya ale'l-Melaike**, (nşr. A. Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H.1316.

- İBN-İ KEMAL, **Risâletü'l-Feraiz**, (nşr. A.Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H.1316.
- İBN-İ KEMAL, **R. fi'l-Ecel**, (nşr. A. Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H.1316.
- İBN-İ KEMAL, **R. fi Şerhi'l Ehadis** (nşr. A. Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H.1316.
- İBN-İ KEMAL, **R. fi Hakikati'l- Mucize** (nşr. A. Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H.1316.
- İBN-İ KEMAL, **R. fi Şahsi'l-İnsani** (nşr. A. Cevdet), İkdam Matbaası, İstanbul, H.1316.
- İBNİ MACE, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, **es-Sünen**, (nşr. M. Fuad Abdalbaki), c.I-II, Kahire, 1372/1952.
- İBNİ MANZUR, Ebi'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, **Lisanu'l-Arab**, Dar Sâder, Beyrut, 1994, c.V.
- İKBAL, Muhammed, **İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, (çev. N. Ahmet Asrar), Birleşik Yay., trs.
- İPEKTEN, Haluk, **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı Sözlüğü**, Ankara, 1988.
- KADI ABDÜLCEBBAR, Ahmed, **Şerhu Usuli'l-Hamse**, Kahire, 1965.
- KARMIŞ, Orhan, *Kemalpaşa-zade'nin Tefsir İlmine Getirdiği Yenilikler*, (Sempozyum), TDV. Yay., Ankara, 1989.
- KÂTİP ÇELEBİ, **Keşfi'z-Zünun**, c.I-II, M.E.B. Yay., İstanbul, 1971-1972.
- KILIÇ, Mustafa, **İbn-i Kemal'in Tefsirdeki Metodu**, (Sempozyum), TDV. Yay., Ankara, 1989.
- KILIÇ, Mustafa, *Kemalpaşa-zâde (İbn-i Kemal)'in Talebeleri*, **Belleten**, S.221, Nisan 1994.
- MATURİDİ, Ebu Mansur, **Kitabu't-Tevhid**, (trc. Bakir Topaloğlu), İSAM Yay, Ankara, 2000.
- MEYDAN LAROUSSE, c.VII, 1981.
- MURTEZA ZEBEYDİ, Ebi Feyyaz Muhammed, **Cevahiru'l-Kâmûs**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994, c.VII.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri; **el-Camiu's-Sahih**, c.I-III, Kahire, 1374/1954.
- NESEFİ, Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmud, **el-Umde (İslam İnancının Ana Umdeleri)**, (çev. Temel Yeşilyurt) Kubbealtı Yay., Malatya 2000.

- ÖÇÂL, Şamil, **Kemalpaşa-zâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri**, Ankara, 1998.
- ÖZARSLAN, Selim, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, Kitap Dünyası, Konya, 2001.
- ÖZARSLAN, Selim, *Kader ve Lise Gençlerinde Kader İnancı*, Fırat Üniv. Sos. Bil. Dergisi, c.9, S. 1, Elazığ, 1999.
- ÖZARSLAN, Selim, **Maturidi Kelamcısı İbni Hümmam'ın Kelâmî Görüşleri**, Ankara, 2003.
- ÖZARSLAN, Selim, **Kelamda Tevbe**, Bizim Biro Basımevi, Ankara, 2003.
- ÖZARSLAN, Selim, **14,18 Yaş Lise Gençlerinde Kader İnancı**, Ankara, 1994.
- ÖZERVARLI, M. Sait, **Kelamda Yenilik Arayışları**, T.D.V. Yay., İstanbul, 1998.
- PALA, İskender, *Kemalpaşa-zâde mad.*, **Osmanlı Ans.**, İz Yay., İstanbul, 1996, c. II.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *Kemalpaşa-zâde mad.*, **İslam Ansiklopedisi**, M.E. Basımevi, İstanbul, 1977, c.VI.
- RAGIB el-İSFEHANİ, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed, **el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001.
- SABÛNİ, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr, **el-Bidaye fi Usuli'd-Din (Maturidiyye Akaidi)**, (trc. Bekir Topaloğlu), D.İ.B. Yay., Ankara 2000.
- SARAÇ, M. Ali Yekta, **Şeyhülislam Kemal Paşa-zâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, Risale Basın Yay., İstanbul, 1995.
- SARAÇ, M. Ali Yekta, *Şeyhülislam Kemal Paşa-zâde mad.*, D.İ.A., Ankara 2002, c.XXV.
- ŞEHRİSTANİ, **Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal**, Mektebetü'l-Mısıriyye, Kahire, trs.
- ŞEMSETTİN, Sami, **Kâmusul Â'lam**, Mihran Matbaası, İstanbul, H.1314, c.V.
- TAŞKÖPRÜLÜ-ZÂDE, İşamuddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, **eş-Şekâikun'n-Nu'maniye fi Ulemâ'id-Devleti'l-Osmaniye**, (Hzr. Ahmed Suphi Furat), İstanbul, 1985.
- TİRMİZİ, Ebi İsa Muhammed b. İsa, **es-Sünen**, (nşr. İbrahim Atva Avad), Kahire, 1393/1975, c.I-V.
- TUNÇ, Cihad, **Kelâm (Sistematik)**, Kayseri, 1997.
- TURAN, Şerafettin, **İbn-i Kemal Tevârih-i Âl-i Osman**, VII. Defter, TTK. Yay., Ankara, 1957.
- TURAN, Şerafettin, *Kemalpaşa-zâde mad.*, D.İ.A., Ankara, 2002, c.XXV.
- TÜMER, Günay-Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1993.

- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, *Kemalpaşa-zâde* mad., Dergah Yay., İstanbul, c.V.
- TÜRKGÜLÜ, Mustafa, **Kelâm İlmi I**, T.D.V. Yay., Elazığ Şubesi, Ankara, 1997.
- UĞUR, Ahmet, **Kemalpaşa-zâde İbn Kemal**, Ankara, 1996.
- ULUÇAM, Müjdat, *Kemalpaşa-zâde* mad., **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, c.I.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara., 1983.
- YAZICIOĞLU, Mustafa Said, **Maturidi ve Nesefiye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, MEB. Yay., İstanbul, 1997.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Tarih Kaynağı Olarak İbn Kemal*, (Sempozyum), Ankara, 1982.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi, *Kemalpaşa-zâde* mad., Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1993.
- Yeni Türk Ansiklopedisi, *Kemalpaşa-zâde* mad., Ötüken Neşriyat., İstanbul, 1985.
- YEPREM, M. Saim, **İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, 1984.
- ZEMAŞERİ, Mahmud b.Ömer b.Muhammed b.Ahmed, **el-Keşaf an-Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1983.

ÖZGEÇMİŞ

Celal BAYDEMİR, 1975 yılında Elazığ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Baskil'de tamamladı. 1995 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 2001 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kelam Ana Bilim Dalında Master yapmaya hak kazandı. "*İbn-i Kemal'in Hayatı, Eserleri ve Kader Anlayışı*" adlı teziyle 2004 yılında Master programını tamamladı.

